Tijek nastanka posinodalne apostolske pobudnice Amoris laetitia – Radost ljubavi s obzirom na pitanje o pripuštanju sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih

Preden, Mario

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:222:092674

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Catholic Faculty of Theology
University of Zagreb

Sveučilište u Zagrebu
Katolički bogoslovni fakultet

Mario Preden

TIJEK NASTANKA POSINODALNE APOSTOLSKE POBUDNICE *AMORIS LAETITIA – RADOST LJUBAVI* S OBZIROM NA PITANJE O PRIPUŠTANJU SAKRAMENTIMA RASTAVLJENIH I PONOVNO CIVILNO VJENČANIH

LICENCIJATSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Katolički bogoslovni fakultet

Mario Preden

TIJEK NASTANKA POSINODALNE APOSTOLSKE POBUDNICE *AMORIS LAETITIA – RADOST LJUBAVI* S OBZIROM NA PITANJE O PRIPUŠTANJU SAKRAMENTIMA RASTAVLJENIH I PONOVNO CIVILNO VJENČANIH

LICENCIJATSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Tonči Matulić

Zagreb, 2021.

University of Zagreb
Catholic Faculty of Theology

Mario Preden

THE PROGRESS OF THE FORMATION OF THE POST-SYNODAL EXHORTATION *AMORIS LAETITIA* – *THE JOY OF LOVE* WITH REGARD TO THE QUESTION OF ADMISSION TO THE SACRAMENTS OF DIVORCED AND CIVILLY REMARRIED

LICENTIATE THESIS

Supervisor: Professor Tonči Matulić, PhD

Zagreb, 2021.

Katolički bogoslovni fakultet – Sveučilište u Zagrebu
Catholic Faculty of Theology – University of Zagreb

IZJAVA O AUTORSTVU ISTRAŽIVAČKOGA LICENCIJATSKOG RADA

Izjavljujem da je moj istraživački licencijatski rad *Tijek nastanka posinodalne apostolske pobudnice* ***Amoris laetitia – Radost ljubavi*** *s obzirom na pitanje o pripuštanju sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih* izvorni rezultat mojeg rada te da su svi korišteni izvori, kako objavljeni tako i neobjavljeni, primjereno citirani ili parafrazirani te navedeni u popisu literature na kraju rada.

U Zagrebu, 13. rujna 2021.
(datum i godina)

Mario Preden

(vlastoručni potpis studenta/studentice)

SADRŽAJ

Sadržaj ..... **I**

Kratice ..... **IV**

Uvod **1**

I. POGLAVLJE

CRKVENI DOKUMENTI I SLUŽBENI NAGOVOR KARDINALIMA KOJI PRETHODE *AMORIS LAETITIA* S OBZIROM NA PITANJE PRIPUŠTANJA SAKRAMENTIMA RASTAVLJENIH I PONOVNO CIVILNO VJENČANIH

1.1. Popis crkvenih dokumenata i službeni nagovor kardinalima koji prethode Amoris laetitia 4

1. 2. Pripremni dokument Treće izvanredne Biskupske sinode o Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije (2013.) 5

1. 3. Govor kardinala Waltera Kaspera o evanđelju obitelji pred izvanrednim konzistorijem kardinalâ uoči dvije Biskupske sinode o obitelji (20. - 21. veljače 2014.) i reakcije na njega.. 8

1.3.1. Nerazrješivost ženidbe i euharistija 9

1.3.2. Kanonski aspekt o ženidbi 17

1.3.3. Promišljanje o mogućnosti duhovne pričesti 27

1.3.4. Kršćanski tekstovi crkvenih otaca o nerazrješivosti ženidbe i rastavi 28

1.3.5. Pregled crkvenih sabora o nerazrješivosti ženidbe i rastavi 39

1.3.6. Rastava i druga ženidba u pravoslavnim Crkvama 46

1.3.7. Pitanje kardinala Waltera Kaspera 52

1.3.8. Prema mogućem rješenju 59

1.4. Instrumentum laboris - Radni materijali Treće izvanredne Biskupske sinode o Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije (24. lipnja 2014.) 69

1.5. Povezanost dvaju dokumentata: Relatio synodi - Sinodskog izvješća Treće izvanredne Biskupske sinode (18. listopada 2014.) i Lineamenta - Smjernice XIV. redovite opće Biskupske sinode (2014.) 73

1.6. Instrumentum laboris - Radni materijali XIV. redovite opće Biskupske sinode na temu Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu (23. lipnja 2015.) 77

II. POGLAVLJE

AMORIS LAETITIA I PITANJE PRIPUŠTANJA SAKRAMENTIMA RASTAVLJENIH I PONOVNO CIVILNO VJENČANIH

2.1. Osmo poglavlje Amoris laetitia i povezanost s tekstovima Relatio synodi i Relatio finalis, kao i s drugim crkvenim dokumentima i istraživanjima 80

2.1.1. Postupnost u pastoralu (293 - 295 u *Amoris laetitia*) 81

2.1.2. Razlučivanje takozvanih „neredovitih“ situacija (296 - 300 u *Amoris laetitia*) 83

2.1.3. Ublažavajuće okolnosti u pastoralnom razlučivanju (301-303 u *Amoris laetitia*) 91

2.1.4. Propisi i razlučivanje (304 – 306 u *Amoris laetitia*) 96

2.1.5. Logika pastoralnog milosrđa (307-312 u *Amoris laetitia*) 99

III. POGLAVLJE

KRITIČKI PRIKAZ GORUĆIH PITANJA O TEMI PRIJE I TIJEKOM NASTANKA _AMORIS LAETITIA_

3.1. Kriza obitelji te rastavljeni i ponovno civilno vjenčani kao goruća tema za Crkvu 104

3.2. Pripuštanje sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih kao sporno pitanje kod crkvenih otaca i u crkvenim saborima te praksa pravoslavnih Crkava 105

3. 3. Ususret pastoralnom rješenju 112

Zaključak 122

Sažetak..... 126

Summary **128**

Kratka bilješka o mentoru **130**

Kratka bilješka o autoru **131**

Literatura **132**

Kratice

AL FRANJO, *Amoris laetitia. Apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji* (2016.);

CIC *Codex iuris canonici,* Zakonik kanonskoga prava (25. sječnja 1983.);

CCEO *Codex canonum Ecclesiarum Orientalium,* Zakonik kanona Istočnih Crkava (18. listopada 1990.);

DH DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.;

EG FRANJO, *Evangelii gaudium. Aapostolska pobudnica o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu* (24. studenoga 2013.);

FC IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22. studenoga 1981.);

GS DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. prosinca 1965.);

KKC *Katekizam Katoličke Crkve* (11. listopada 1992.);

MD IVAN PAVAO II., *Mulieris dignitatem. Apostolsko pismo o dostojanstvu i pozivu žene prigodom Marijanske godine* (15. kolovoza 1988.);

MV FRANJO, *Misericordiae vultus. Bula najave izvanrednoga jubileja milosrđa* (11. travnja 2015);

RP IVAN PAVAO II., *Reconciliatio et paenitentia – Pomirenje i pokora* (2. prosinca 1984.);

SCa BENEDIKT XVI., *Sacramentum caritatis. Apostolska pobudnica. o euharistiji, izvoru i vrhuncu života i poslanja Crkve* (22. veljače 2007.);

UR DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Unitatis redintegratio. Dekret o ekumenizmu* (21. studenog 1964.);

VS IVAN PAVAO II., *Veritatis splendor. Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve* (6. kolovoza 1993.).

Uvod

Motiv za izbor teme istraživačkoga licencijatskog rada pod naslovom *Tijek nastanka posinodalne apostolske pobudnice* ***Amoris laetitia – Radost ljubavi*** *s obzirom na pitanje o pripuštanju sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih* sastoji se u istraživanju vjerodostojnoga odgovora na pitanje može li Crkva vjernicima koji su doživjeli brodolom crkvenoga braka, a učinili su sve u svojoj moći da bi ga spasili i sada žive u drugom, civilnom braku, kušajući pritom bračnu sreću u vjernosti i odgoju djece, ponuditi sakramentalno odrješenje grijeha i blagovanje euharistijskoga tijela Kristova osim poziva da žive u bračnoj uzdržljivosti kao bračni par? Gospodin Isus ne zarobljava nego oslobađa, čini se primjerenom reakcijom u ovom kontekstu. On je Istina, ali i Milosrđe, također se nameće kao reakcija i smjer izlaska iz teške situacije supružnika u takvim životnim okolnostima.

Pitanje pripuštanja sakramentima ispovijedi i euharistije rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih u pojedinim slučajevima i pod određenim okolnostima uz praćenje osoba na putu približavanja Isusu Kristu kako bi jasnije razlučili svoju situaciju i dali najvelikodušniji odgovor Bogu u složenim životnim okolnostima, pitanje je istine i milosrđa na koje papa Franjo želi ponuditi cjeloviti i pastoralno promišljeni odgovor, ne nabacujući kamenje na osobe koje su prošle teško razdoblje rastave prvoga crkvenog braka, a za koje se razložno pretpostavlja da nisu krive, nego su se trudile sve učiniti kako bi sačuvale kršćanski brak. Nakon neuspjeha i sklapanja drugog, civilnog braka radi ozbiljnog razloga, kao što je odgoj djece, takve osobe osjećaju u savjesti da bi prekid drugoga, civilnog braka nanio tešku moralnu štetu novom partneru, a naročito djeci. Ako partneri doista nastoje živjeti kršćanskim životom te tako odgajati djecu, a imaju želju za primanjem sakramenata, onda sasvim opravdano od Boga i od Crkve očekuju odgovor koji udovoljava dvostrukom kriteriju: istini u milosrđu (*veritas in misericordia*), ali i milosrđu u istini (*misericordia in veritate*). Smatramo da je rasvjetljivanje puta, a to je upravo tijek nastanka *Amoris laetitia,* prema odgovoru na ovo bremenito i zahtjevno pitanje aktualno i izuzetno važno za moralnu teologiju koja je okrenuta konkretnom životu Crkve u praksi bračnoga i obiteljskog pastorala.

Ovaj istraživački licencijatski rad se, dakle, bavi istraživanjem i kritičkim vrednovanjem crkvenih dokumenata, izabranih teoloških radova i službenih nagovora koji su utjecali, svaki na svoj način, na razvoj i nastanak posinodalne apostolske pobudnice *Amoris laetitia – Radost ljubavi* pape Franje iz 2016. godine s obzirom na uvjete i mogućnosti pripuštanja sakramentima pomirenja i euharistije rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih.

Prvo poglavlje licencijatskog istraživanja pod naslovom „Crkveni dokumeti i službeni nagovor kardinalima koji prethode *Amoris laetitia* s obzirom na pitanje pripuštanja sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih“ donijet će rezultate istraživanja s popisom i analizom crkvenih dokumenata, a posebno službenog nagovora kardinalima što ga je održao kardinal Walter Kasper. Upoznavanje s tijekom nastanka *Amoris laetitia* omogućit će bolje upoznavanje s njezinim sadržajem i porukama. Zatim ćemo kritički analizirati *Instrumentum laboris* „Pastoralni izazovi o obitelji u kontekstu evangelizacije“ III. izvanredne Biskupske sinode (2014.), uzimajući u obzir također i prethodnu *Anketu (Pitanja)* koja je provedena među svim biskupskim konferencijama i relevantnim crkvenim tijelima cijeloga svijeta i to s naglaskom na glavno pitanje o rastavljenima i ponovno civilno vjenčanima i njihovom pripuštanju sakramentima ispovijedi i euharistije. Na to će se nadovezati istraživanje *Relatio synodi* III. izvanredne Biskupske sinode (2014.) s naglaskom na moguće pripuštanje sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih te na kraju analiza i vrednovanje *Pitanja* sadržanih u *Lineamenta* XIV. redovite Sinode biskupa (2015.) s temom „Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i u suvremenom svijetu“.

Drugo poglavlje pod naslovom „*Amoris laetitia* i pitanje pripuštanja sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih“ zahtijeva kritičku analizu i prikaz navedenog pitanja u samome naslovu, a u neposrednoj povezanosti sa sadržajem *Relatio synodi* (2014.) i *Relatio finalis* (2015.) te s drugim crkvenim dokumentima i nekim teološkim osvrtima. Nastojat ćemo istražiti zašto odgovor *expressis verbis* na pitanje dozvole pripuštanja sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih nije izrijekom naveden u glavnom tekstu posinodalne apostolske pobudnice *Amoris laetitia – Radost ljubavi,* nego papa Franjo u broju 305, obraćajući se svakom pastiru koji „primjenjuje ćudoredne zakone na one koji žive u 'neredovitim situacijama'“, kaže da „zbog uvjetovanosti i olakotnih čimbenika, moguće je da u objektivnoj situaciji grijeha – u kojoj ne postoji uopće ili dijelom subjektivna krivnja – osoba može“ primiti „pomoć Crkve“.[1] Pomoć Crkve pojašnjena je konkretno u bilješci 351 koju ćemo u našem istraživačkom licencijatskom radu podvrgnuti analizi i vrednovanju.

Treće poglavlje pod naslovom „Kritički prikaz gorućih pitanja o temi prije i tijekom nastanka *Amoris laetitia*“ analizirat će i sintetizirati pitanje pripuštanja sakramentima u kontekstu pastoralnog rješenja.

U ovom istraživačkom licencijatskom radu fokus je na događaje, ljude, izjave i službene dokumente koji su prethodili i na neki način odredili sadržaj i poruke *Amoris laetitia* glede

[1] AL, 305.

pristupa pričesti rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih, a ne crkvene izjave, osvrti, reakcije te teološke analize i istraživanja koji su uslijedili nakon objavljivanja posinidalne apostolske pobudnice *Amoris laetitia*. Ovo potonje ostavljamo za nastavak naših doktorskih istraživanja koja bi trebala dati cjelovitu teološko-moralnu sliku ove aktualne i, štoviše, goruće teme u pastoralnome djelovanju Crkve u suvremenom svijetu.

I. POGLAVLJE

CRKVENI DOKUMENTI I SLUŽBENI NAGOVOR KARDINALIMA KOJI PRETHODE *AMORIS LAETITIA* S OBZIROM NA PITANJE PRIPUŠTANJA SAKRAMENTIMA RASTAVLJENIH I PONOVNO CIVILNO VJENČANIH

1.1. Popis crkvenih dokumenata i službeni nagovor kardinalima koji prethode Amoris laetitia

Izravni tekstovi koji su prethodili *Amoris Laetitia,* a koji se odnose i na mogućnost pripuštanja sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih, dokumenti su dviju Biskupskih sinoda, izvanredne (2014.) i redovite (2015.), te govor kardinala Waltera Kaspera pod nazivom *Evanđelje obitelji*[2] pred izvanrednim konzistorijem kardinala uoči izvanredne Biskupske sinode o obitelji koji je održao 2014. godine.

Kronološki prikaz svih tih dokumenata koji su prethodili *Amoris Laetitia* zajedno s izlaganjem Waltera Kaspera, *Evanđelje obitelji*, izgledao ovako[3]:

1. *Pripremni dokument* Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (2013.)[4]
2. Walter Kasper, *Evanđelje obitelji*, govor pred izvanrednim konzistorijem kardinala uoči dvije Biskupske sinode o obitelji (20. – 21. II. 2014.)[5]
3. *Instrumentum laboris* - *Radni materijali* Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (24. VI. 2014.)[6]
4. *Relatio synodi* - *Sinodsko izvješće* Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (18. X. 2014.)[7]

---

[2] Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, New York – Mahwah, 2014.

[3] SYNOD OF BISHOPS, u: https://www.vatican.va/roman_curia/synod/index.htm (viđeno 25. lipnja 2021.). Na ovoj vatikanskoj internetskoj stranici nalaze se popisi i poveznice za sve dokumenate vezane za III. izvanrednu opću skupštinu Biskupske sinode i za XIV. redovitu opću skupštinu Biskupske sinode.

[4] SYNOD OF BISHOPS, III EXTRAORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *Pastoral Challenges to the Family in the Context of Evangelization. Preparatory Document*, Vatican City, (2013.), u: http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20131105_iii-assemblea-sinodo-vescovi_en.html (viđeno 21. ožujka 2020.).

[5] Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, V.

[6] SYNOD OF BISHOPS, III EXTRAORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *Pastoral Challenges to the Family in the Context of Evangelization. Instrumentum Laboris,* Vatican City, (26. lipnja 2014.), u: http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20140626_instrumentum-laboris-familia_en.html (viđeno 21. ožujka 2020.).

[7] III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće. Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije (5.-19. listopada 2014.)* (18. listopada 2014.), Vatikan, 2014., u: https://ika.hkm.hr/dokumenti/relatio-synodi-trece-izvanredne-opce-biskupske-sinode-pastoralni-izazovi-vezani-uz-obitelj-u-kontekstu-evangelizacije-5-19-listopada-2014/ (viđeno 17. lipnja 2020.).

5. *Lineamenta – Smjernice* XIV. redovite opće Biskupske sinode na temu *Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu* (2014.)[8]
6. *Instrumentum laboris - Radni materijali* XIV. redovite opće Biskupske sinode na temu *Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu* (23. VI. 2015.)[9]
7. *Relatio finalis*, Zaključno izvješće Biskupske sinode Svetom Ocu Franji, *Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu* (24. X. 2015.).[10]

1. 2. Pripremni dokument Treće izvanredne Biskupske sinode o Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije (2013.)

Na početku *Pripremnog dokumenta* Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* iz 2013. godine ističe se važnost teme obitelji koja se nalazi u krizi i kojoj je nužna evangelizacija, i kojoj papa Franjo planira posvetiti dvije Biskupske sinode, izvanrednu (2014.) i redovitu (2015.):

„Društvena i duhovna kriza, tako očita u današnjem svijetu, postaje pastoralni izazov u evangelizacijskoj misiji Crkve koja se tiče obitelji, vitalnog gradivnog elementa društva i crkvene zajednice. Nikada prije navještanje evanđelja o obitelji u ovom kontekstu nije bilo hitnije i nužnije. Važnost teme ogleda se u činjenici da je Sveti Otac odlučio sazvati Biskupsku sinodu koja će imati itinerarij u dvije etape: prvo, Izvanredna opća skupština 2014. godine, namijenjena definirati status quaestionis i prikupiti biskupska iskustva i prijedloge u navještanju i življenju evanđelja o obitelji na vjerodostojan način; i drugo, Redovita opća skupština 2015. godine namijenjena tražiti radne smjernice u pastoralnoj brizi za osobe i obitelji.

Zabrinutost za koju se do prije nekoliko godina nije čulo nastala je danas kao posljedica različitih situacija, od raširene prakse suživota, koja ne dovodi do braka, a ponekad čak i isključuje tu ideju, do istospolnih zajednica među osobama, kojima je nerijetko dopušteno usvajanje djece.

[8] XIV. REDOVITA OPĆA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Lineamenta – Smjernice. Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, Vatikan, 2014., u: https://djos.hr/wp-content/uploads/2015/02/Sinoda_materijal.pdf (viđeno 21. ožujka 2020.).
[9] XIV ORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *The Vocation and Mission of the Family in the Church and the Contemporary World. Instrumentum Laboris*, Vatican City, (23. lipnja 2015.), u: http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20150623_instrumentum-xiv-assembly_en.html (viđeno 20. lipnja 2020.).
[10] XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis - Zaključno izvješće Biskupske sinode Svetom Ocu Franji. Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, (24. listopada 2015.), Zagreb 2016.

Mnoge nove situacije koje zahtijevaju pažnju i pastoralnu skrb Crkve uključuju: mješovite ili međureligijske brakove; jednoroditeljska obitelj; poligamija; brakovi s posljedičnim problemom miraza, ponekad shvaćenim kao kupoprodajna cijena žene; kastinski sustav; kultura neobvezivanja i pretpostavka da bračna veza može biti privremena; oblici feminizma neprijateljski raspoloženi prema Crkvi; migracije i preoblikovanje samog pojma obitelji; relativistički pluralizam u koncepciji braka; utjecaj medija na popularnu kulturu u razumijevanju braka i obiteljskog života; temeljni trendovi mišljenja u zakonodavnim prijedlozima koji obezvređuju ideju o trajnosti i vjernosti u bračnom savezu; povećanje prakse surogat majčinstva (najam maternice); te nova tumačenja onoga što se smatra ljudskim pravom. Unutar Crkve vjera u sakramentalnost braka i iscjeliteljsku moć sakramenta pokore pokazuju znakove slabosti ili potpune napuštenosti.“[11]

Pastoral obitelji je u krizi, jer „jednostavnim podsjećanjem na činjenicu da, kao posljedica trenutne situacije, mnoga djeca i mladi nikada neće vidjeti kako njihovi roditelji primaju sakramente, tada razumijemo koliko su hitni izazovi za evangelizaciju koji proizlaze iz trenutne situacije, a koji se mogu vidjeti u gotovo svakom dijelu 'globalnog sela'“.[12]

Zadnji, treći dio *Pripremnog dokumenta* donosi *Pitanja (Anketu)* budući da „sljedeći niz pitanja omogućuje partikularnim Crkvama da aktivno sudjeluju u pripremi Izvanredne sinode,

[11] „*I. Synod: Family and Evangelization* (…) The social and spiritual crisis, so evident in today’s world, is becoming a pastoral challenge in the Church’s evangelizing mission concerning the family, the vital building-block of society and the ecclesial community. Never before has proclaiming the Gospel on the Family in this context been more urgent and necessary. The importance of the subject is reflected in the fact that the Holy Father has decided to call for a Synod of Bishops, which is to have a two-staged itinerary: firstly, an Extraordinary General Assembly in 2014, intended to define the 'status quaestionis' and to collect the bishops’ experiences and proposals in proclaiming and living the Gospel of the Family in a credible manner; and secondly, an Ordinary General Assembly in 2015 to seek working guidelines in the pastoral care of the person and the family. Concerns which were unheard of until a few years ago have arisen today as a result of different situations, from the widespread practice of cohabitation, which does not lead to marriage, and sometimes even excludes the idea of it, to same-sex unions between persons, who are, not infrequently, permitted to adopt children. The many new situations requiring the Church’s attention and pastoral care include: mixed or inter-religious marriages; the single-parent family; polygamy; marriages with the consequent problem of a dowry, sometimes understood as the purchase price of the woman; the caste system; a culture of non-commitment and a presumption that the marriage bond can be temporary; forms of feminism hostile to the Church; migration and the reformulation of the very concept of the family; relativist pluralism in the conception of marriage; the influence of the media on popular culture in its understanding of marriage and family life; underlying trends of thought in legislative proposals which devalue the idea of permanence and faithfulness in the marriage covenant; an increase in the practice of surrogate motherhood (*wombs for hire*); and new interpretations of what is considered a human right. Within the Church, faith in the sacramentality of marriage and the healing power of the Sacrament of Penance show signs of weakness or total abandonment.“, SYNOD OF BISHOPS, III EXTRAORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *Pastoral Challenges to the Family in the Context of Evangelization. Preparatory Document,* I. Prijevod teksta kojim se koristim iz ovog dokumenta je moj.

[12] „…by simply calling to mind the fact that, as a result of the current situation, many children and young people will never see their parents receive the sacraments, then we understand just how urgent are the challenges to evangelization arising from the current situation, which can be seen in almost every part of the 'global village'.“, *Isto.*

čija je svrha naviještati Evanđelje u kontekstu pastoralnih izazova s kojima se obitelj danas suočava.“[13]

Četvrta skupina pitanja pod naslovom „Pastoralna skrb u određenim teškim bračnim situacijama“ ima nekoliko točaka koji se tiču rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih i njihovog odnosa prema sakramentima ispovijedi i euharistije: stav spram svjesnosti situacije i nemogućnosti pristupa sakramentima (ravnodušnost, marginaliziranost ili patnja), te koliko osoba traži ove sakramente i kakva pitanja postavljaju Crkvi u vezi sakramenata euharistije i pomirenja:

„c) Jesu li razdvojeni parovi i oni razvedeni i ponovno vjenčani pastoralna stvarnost u vašoj partikularnoj Crkvi? Možete li procijeniti postotak? Kako se nosite s ovom situacijom u odgovarajućim pastoralnim programima?

d) U svim gore navedenim slučajevima, kako kršteni žive u ovoj neredovitoj situaciji? Jesu li svjesni toga? Jesu li jednostavno ravnodušni? Osjećaju li se marginaliziranima ili pate od nemogućnosti primanja sakramenata?

e) Kakva pitanja razvedeni i ponovno vjenčani postavljaju Crkvi u vezi sakramenata euharistije i pomirenja? Koliko osoba traži ove sakramente među onima koji se nađu u tim situacijama?

f) Može li pojednostavljenje kanonske prakse priznavanja proglašenja ništavosti bračne veze pružiti pozitivan doprinos rješavanju problema uključenih osoba? Ako da, u kojem bi obliku to bilo?

g) Postoji li služba koja bi rješavala ove slučajeve? Opišite ovu pastoralnu službu? Postoje li takvi programi na nacionalnoj i biskupijskoj razini? Kako se Božje milosrđe naviješta razdvojenim parovima i onima koji su se razveli i ponovno vjenčali i kako Crkva u praksi provodi svoju podršku za njih na njihovom putu vjere?“[14]

---

[13] „*III. Questions* The following series of questions allows the particular Churches to participate actively in the preparation of the Extraordinary Synod, whose purpose is to proclaim the Gospel in the context of the pastoral challenges facing the family today.“, *Isto*, III.

[14] „*4. Pastoral Care in Certain Difficult Marital Situations* (…) c) Are separated couples and those divorced and remarried a pastoral reality in your particular Church? Can you approximate a percentage? How do you deal with this situation in appropriate pastoral programmes? d) In all the above cases, how do the baptized live in this irregular situation? Are they aware of it? Are they simply indifferent? Do they feel marginalized or suffer from the impossibility of receiving the sacraments? e) What questions do divorced and remarried people pose to the Church concerning the Sacraments of the Eucharist and of Reconciliation? Among those persons who find themselves in these situations, how many ask for these sacraments? f) Could a simplification of canonical practice in recognizing a declaration of nullity of the marriage bond provide a positive contribution to solving the problems of the persons involved? If yes, what form would it take? g) Does a ministry exist to attend to these cases? Describe this pastoral ministry? Do such programmes exist on the national and diocesan levels? How is God’s mercy proclaimed to separated couples and those divorced and remarried and how does the Church put into practice her support for them in their journey of faith?“, *Isto*, III, 3.

1. 3. Govor kardinala Waltera Kaspera o evanđelju obitelji pred izvanrednim konzistorijem kardinalâ uoči dvije Biskupske sinode o obitelji (20. - 21. veljače 2014.) i reakcije na njega

Kardinal Walter Kasper održao je predavanje pod nazivom *Evanđelje obitelji* na poziv pape Franje pred izvanrednim konzistorijem kardinalâ 20. i 21. veljače 2014. godine u Rimu. *Evanđelje obitelji* teološka je baza za raspravu među kardinalima i za sinodalni proces izvanredne Biskupske sinode 2014. godine, te redovne Biskupske sinode 2015. godine. S pristankom pape Franje, u predavanju su postavljena pitanja o kojima se povremeno sporno raspravljalo u Crkvi. Nakana knjige *Evanđelje obitelji* nije u tome da preduhitri odgovor Sinode, već da postavi pitanja.[15]

U 5. poglavlju knjige kardinal Kasper raspravlja o problemu razvedenih i ponovno vjenčanih, koji je kompleksan i trnovit problem. On ne želi svesti taj problem samo na pitanje pristupa pričesti, već se radi o pastoralnoj skrbi za brak i obiteljski život u njihovoj cjelovitosti koja započinje u pastoralu mladih i u bračnoj pripravi, a nastavlja se u pastoralnom praćenju bračnih parova i obitelji, pogotovo kada se nalaze u krizu.[16]

Kao reakcija na predavanje kardinala Waltera Kaspera nastala je knjiga *Ostati u Kristovoj istini: Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi*[17] koju je uredio Robert Dodaro i u kojoj se nalaze odgovori petorice kardinala, jednog nadbiskupa i dva teološko-filozofska znanstvenika na Kasperov prijedlog o pripuštanju pričesti razvedenih i ponovno civilno vjenčanih nakon pokorničkog puta preorijentacije uz praćenje i razlikovanje situacije od slučaja do slučaja koji nije za široke mase, već za uzak krug onih koji u određenim okolnostima traže pripuštanje sakramentima. O tome će biti govora u ovom podnaslovu „1.3. Govor kardinala

[15] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family,* V – VI.: „THE PRESENT SMALL VOLUME, *The Gospel of the Family,* contains the lecture that I gave under this title at the invitation of Pope Francis before the extraordinary Consistory of Cardinals on February 20 and 21, 2014, in Rome. It should provide a theological basis for the subsequent discussion among the cardinals, and introduce thereby a theologically grounded, pastoral discussion in the forthcoming synodal process at the extraordinary Synod of Bishops in fall 2014 and at the ordinary Synod of Bishops in 2015. With the consent of the pope, questions that at times have been contentiously discussed in the Church should be posed in this lecture. (…) This publication does not intend to preempt the response of the Synod; rather, it wants to trigger questions and prepare a foundation for them.“ Prijevod teksta za *The Gospel of the Family* Waltera Kaspera u ovom radu je moj.

[16] Usp. *Isto,* 25-26: „5. CONCERNING THE PROBLEM OF THE DIVORCED AND REMARRIED (…) …the problem of the divorced and remarried is a complex and thorny problem. One may not reduce the problem to the question of admission to communion. It touches upon pastoral care for marriage and family life in their totality. It begins already with pastoral care for youth and with marriage preparation, which should be a thorough catechesis for marriage and family life. The task continues with the pastoral accompaniment of married couples and families. It becomes relevant and immediate when a marriage or a family is plunged into a crisis.“

[17] Robert DODARO (ur.), *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Split, 2015., Robert DODARO (ur.), *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* San Francisco, 2014.

Waltera Kaspera o evanđelju obitelji pred izvanrednim konzistorijem kardinalâ uoči dvije Biskupske sinode o obitelji (20. - 21. II. 2014.) i reakcije na njega“.

1.3.1. Nerazrješivost ženidbe i euharistija

Kardinal Walter Kasper kaže da su mnogi napušteni partneri, radi dobra djece, ovisni o novoj vezi i civilnom braku kojeg ne mogu ponovno prekinuti bez nove krivnje. U takvim novim vezama često imaju osjećaj sreće nakon prethodnih gorkih iskustava. Kasper se pita što Crkva može učiniti u takvim situacijama. Ne može predložiti rješenje u suprotnosti Isusovim riječima. Nerazrješivost sakramentalnog braka i nemogućnost sklapanja drugog sakramentalnog braka dok je partner živ obvezujući je dio vjere tradicije Crkve koja se ne može ukidati ili razvodnjavati pozivajući se na površno i jeftino shvaćeni smisao milosrđa. Bog je vjeran i milosrdan, čak i kada smo mi nevjerni (usp. 2 Tim 2, 13). Milosrđe i vjernost idu zajedno i stoga ne postoji ljudska situacija koja bi bila apsolutno očajna i beznadna, jer koliko god ljudsko biće može pasti, nikad ne pada dublje nego što ga Božje milosrđe može doseći.[18]

U drugom ekskursu kardinal Walter Kasper govori o praksi prve Crkve. Prema Novom zavjetu, preljub i bludništvo su ponašanja koja su u temeljnoj suprotnosti s kršćanstvom. Stoga je u ranoj Crkvi, zajedno s otpadništvom i ubojstvom, preljub također pripadao smrtnim grijesima koji su isključivali iz Crkve. Budući da blud jednog partnera, prema Starom zavjetu i židovskom načinu razmišljanja, „kontaminira“ drugog partnera i cijelu zajednicu (Lev 18, 25. 28; 19, 29; Pnz 24, 4; Hoš 4, 2s; Jr 3, 1-3 . 9), mužu je bilo je dopušteno, često čak i zapovijedano da napusti ženu preljubnicu, prema Matejevim odredbama o preljubu (Mt 5, 32 i 19, 9), a koji je pisao za židovske kršćane.[19]

---

[18] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 26: „… many deserted partners, for the sake of the children, are dependent upon a new partnership and a civil marriage, which they cannot again quit without new guilt. In such new ties they often experience human happiness – indeed a virtual gift from heaven – after previous bitter experiences. What can the Church do in such situations? It cannot propose a solution apart from or contrary to Jesus' words. The indissolubility of a sacramental marriage and the impossibility of contracting a second sacramental marriage during the lifetime of the other partner is a binding part of the Church's faith tradition, which one cannot repeal or water down by appealing to a superficially understood and cheapened sense of mercy. God's fidelity is ultimately the fidelity of God to himself and to his love. Because God is faithful, he is also merciful and, in his mercy, he is faithful, even when we are unfaithful (2 Tim 2:13). Mercy and fidelity belong together. Therefore, there can be no human situation that is absolutely desperate and hopeless. However far a human being may fall, he or she never falls deeper than God's mercy can reach.“

[19] Usp. *Isto*, 36: „According to the New Testament, adultery and fornication are behaviors that are in fundamental contradiction to being Christian. Therefore, in the early church, along with apostasy and murder, adultery also belonged to the mortal sins that excluded one from the Church. Because the fornication of one partner, according to the Old Testament - Jewish way of thinking, 'contaminates' (Lev 18:25, 28; 19:29; Deut 24:4; Hosea 4:2f.; Jer 3:1-3, 9) the other partner and the entire community, the husband - according to the adultery provisions of Matthew (Matt 5:32 and 19:9), who was writing for Jewish Christians - was permitted, oftentimes even commanded, to leave his adulterous wife.“

Isus u Evanđelju po Mateju kaže: „Tko god otpusti svoju ženu – osim zbog bludništva – navodi je na preljub i tko se god otpuštenom oženi, čini preljub.“ (Mt 5, 32). „Tko otpusti svoju ženu – osim zbog bludništva – pa se oženi drugom, čini preljub.“ (Mt 19, 9).

Naravno, od samih početaka crkveni su oci isticali da se ista prava i iste obveze odnose i na muškarca i na ženu. Iz tekstova se ne može dobiti potpuna jasnoća o praksi rane Crkve u vezi s otpuštanjem iz braka zbog preljuba; jer tekstovi ne razlikuju uvijek jasno između preljuba i bludništva, istodobne i uzastopne bigamije nakon smrti prvog partnera (čak se i ovome zadnjem raspravljalo u nekim slučajevima) i razdvajanja zbog smrti ili otpuštanja. Što se tiče relevantnih egzegetskih i povijesnih pitanja, postoji opsežna, teško upravljana cjelina literature, kao i različite interpretacije, kaže kardinal Kasper.[20]

Paul Mankowski, analizirajući biblijske podatke o Isusovu učenju o rastavi i ponovnoj ženidbi, postavlja pitanje: „Postoji li ijedan razlog koji se može naći, a zbog kojeg je rastava dopuštena?“, te analizira poništavajuće iznimke iz Evanđelja po Mateju 5, 32, *parektòs lógū porneías,* „osim zbog bludništva“, i 19, 9, *mȅ epì porneía,* „osim zbog bludništva“, i kaže: „Isusova osuda, odnosno primjena njegove osude, vrijedi uvijek osim u slučaju *porneije*. Ta je imenica izvedenica od grčkoga *pórnē,* 'prostitutka, bludnica' i odnosi se na ponašanje povezano s prostitukama: blud u najširem smislu, kao i u najužemu. (…) U novozavjetnim je zgodama teže utvrditi značenje *porneiji* jer se riječ najčešće pojavljuje na popisu poroka s malo ili nimalo kontekstualne posebnosti. Ostavljajući po strani Matejeve iznimke, najjasniji primjer je onaj u 1 Kor 5,1, gdje se *porneía* nedvosmisleno rabi za incestuozan brak (… da netko ima očevu ženu). S nešto manjom sigurnošću možemo naći općenitije značenje požude ili neuredne spolnosti u jezgrovitoj misli iz 1 Kor 6,13: 'ne tijelo *porneiji,* nego Gospodinu, i Gospodin tijelu!', a isto vjerojatno vrijedi i o 1 Kor 6,18: 'Bježite od *porneije*! Svaki grijeh koji učini čovjek, izvan tijela je, a bludnik (*ho dè porneúōn*) griješi protiv svojega tijela'. Pozornost posebno privlači uporaba riječi *porneía* u Djelima apostolskim (15,20.29; 21,25). Kršćanska zajednica pod vodstvom apostolâ raspravljala je treba li ili ne treba od obraćenikâ s poganstva zahtijevati da obdržavaju Torine obredne odredbe. Odredili su da kršćani iz poganstva ne

[20] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 36: „Of course from the very beginning, the church fathers emphasized that the same rights and the same obligations applied to both man and woman. Full clarity about the praxis of the early church concerning release from marriage on account of adultery cannot be obtained from the texts. For the texts do not always clearly distinguish between adultery and fornication, simultaneous and consecutive bigamy after the death of the first partner (even the letter was debated in some cases), and separation because of death or dismissal. Concerning the pertinent exegetical and historical questions, there is comprehensive, scarcely manageable body of literature as well as differing interpretations.“

trebaju biti njima vezani s tim da se 'klone (*apékhesthai*) mesa žrtvovana idolima, krvi, udavljenoga i *porneije*' (21,25).“[21]

„Fitzmyer tvrdi da taj naputak 'zabranjuje, zapravo, četiri stvari… (…) To su: meso žrtvovano idolima (Lev 17,8-9), blagovanje krvi (17,10-12), jedenje udavljene, to jest nezaklane životinje (17,15; usp. Izl 22,30) i spolne odnose s rodbinom i svojtom (Lev 18,6-18)'.“[22]

„Izjednačavanje *porneije* s incestom (ili ženidbom unutar bliskog srodstva) moglo bi se činiti kao nešto nategnuto dodano Djelima apostolskim da nema izvanbiblijskih dokaza prema kojima su Židovi toga doba osuđivali incest pod pojmom *zənūṯ,* za koji je *porneía* bila grčka prevedenica. Takozvani *Dokument iz Damaska,* koji su sastavili rabini esenske zajednice, sadržava i prekoravajući proglas upućen Židovima popustljive ili dvojbene vjernosti. (…) Na prvomu mjestu (prije bogatstva i obeščašćenja svetišta) spominje se *zənūṯ* koji se tumači da uključuje poligamiju (ili rastavu i poligamiju), kao i incest: 'I svaki čovjek koji uzme za ženu (*lwqḥym 'yš*) kćer svojega brata ili kćer svoje sestre.' (…) Ovo čitanje *porneije* kao prevedenice *zənuta* omogućilo je tumačima da učine smislenima Matejeve izuzimajuće umetke.“[23]

---

[21] Paul MANKOWSKI, Gospodinovo učenje o rastavi i ponovnoj ženidbi. Biblijski podaci, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 39-47. Paul MANKOWSKI, Dominical Teaching on Divorce and Remarriage. The Biblical Data, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 50-60: „Is there any cause that can be found for which divorce is permitted? (…) We are told that Jesus' condemnation, or the application of his condemnation, holds except in the case of *porneia*. This noun is derivative from the Greek *pornē*, 'prostitute, harlot', and refers to the behavior associated with prostitutes: harlotry in its broadest sense as well as its narrowest. (…) The meanings of porneia in its New Testament occurrences are harder to pin down, inasmuch as it most often appears within a list of vices with little or no contextual specificity. Setting aside the Matthean exceptives, the clearest example is that of I Corinthians 5:1, where *porneia* is used unambiguously of an incestuous marriage (*hōste gunaika tina tou patros echein*). With somewhat less confidence we might find in the aphorism of I Corinthians 6:13, 'the body is not for *porneia* but for the Lord, and the Lord for the body', the more general meaning of lust or inordinate sexual indulgence, and the same possibly holds for I Corinthians 6:18: "Flee *porneia*. Every sin that a man commits is outside the body, but he who commits porneia (*ho de porneuōn*) sins against his own body. The use of the word *porneia* in Acts (15:20, 29; 21:25) is of particular interest. The Christian community under the superintendency of the apostles discussed whether or not gentile converts should be required to observe the ritual provisions of the Torah, and they determined that gentiles should be free therefrom, with the proviso that they 'keep apart (*apechesthai*) from what has been sacrificed to idols and from blood and from what has been strangled and from *porneia*.“

[22] Paul MANKOWSKI, Gospodinovo učenje o rastavi i ponovnoj ženidbi, 47, bilj. 26, J. A. FITZMYER, *Matthean Divorce Texts,* str. 209. „Fitzmyer argued that this instruction 'forbids, in fact, four of the things... (…) These were the meat offered to idols (Lv 17:8-9), the eating of blood (Lv 17:10-12), the eating of strangled, i.e., not properly butchered, animals (Lv 17:15; cf. Ex 22:31), and intercourse with close kin (Lv 18:6-18).'“, Paul MANKOWSKI, Dominical Teaching on Divorce and Remarriage, 60, bilj. 27, Fitzmyer, “Matthean Divorce Texts”, p. 209.

[23] Paul MANKOWSKI, Gospodinovo učenje o rastavi i ponovnoj ženidbi, 47-48. Paul MANKOWSKI, Dominical Teaching on Divorce and Remarriage, 60-61: „The equation of *porneia* with incest (or marriage within near kinship) might appear somewhat adventitiously applied to Acts but for extrabiblical evidence that Jews of the time condemned incest under the title of *zənût,* for which porneia was the Greek calque translation. The so-called Damascus Document, produced by sectarian rabbis of the Essene community includes an admonitory harangue addressed to Jews of lax or doubtful allegiance, ... (…) Mentioned first (before riches and profanation of sanctuary) is *zənût,* which is expounded so as to include polygamy (or divorce and polygamy) as well as incest: 'And each

Paul Mankowski postavlja pitanje o poganima i Isusovoj osudi otpuštanja žene ili muža, te daje sljedeći odgovor tumačeći iznimku „osim zbog bludništva“ u smislu značenja „osim u slučaju incesta“ ili slučaja „poligamije“:

„Pogani pak koji žive u incestuoznim zajednicama, a spremni su učiniti ono što je potrebno da se pokaju i žive u pravednosti, kako su oni (ili Židovi među kojima su živjeli) trebali razumjeti Isusovu osudu otpuštanja žene ili muža? U skladu s onim kako Isus prema Post 2,24 poima ženidbu, zabrana rastave vrijedi *parektòs lógū porneías*: osim u slučaju incesta – to jest osim u onim slučajevima u kojima se zabrana *ne može primijeniti* jer od samoga početka ne postoji prava ženidba da bi se razriješila, nema prave žene da bi je se otpravilo, odnosno muža da bi ga se odbacilo. Zbog tih razloga ograničenja iz Evanđelja po Mateju mogu se nazvati poništavajućim iznimkama jer nisu, strogo govoreći, iznimke od pravila, nego uvjeti pod kojima je pravilo logički beskorisno. Isto vrijedi i ako se značenje *zənuta* proširi na poligamiju: ne može se rastaviti od drugoga, trećega ili daljnjega supružnika jer dok god je prvi živ, ne postoji brak koji bi se raskinuo.“[24]

Kardinal Carlo Caffarra donosi kako „sveti Bonaventura uspoređuje ženidbu s krštenjem. U krštenju postoji trajna stvarnost, zvana biljeg, i prolazna stvarnost, koja se sastoji u pranju. Analogno tomu u ženidbi imamo nešto što traje i zove se 'ženidbeni vez' i privremenu stvarnost koja obuhvaća privolu. Istinska je bît ženidbe u ženidbenome vezu.“[25]

Kardinal Caffarra nastavlja s Bonaventurinim tumačenjem sakramentalnosti ženidbe koja se sastoji u nerazrješivu vezu ženidbe prema kojem nerazrješivost ne počinje postojati isključivo ili prije svega po privoli, koja u slobodi omogućuje Božje djelovanje i koja ne tvori

---

man takes to wife (*lwqḥym 'yš*) his brother's daughter and his sister's daughter. (…) This reading of *porneia* as a calque translation of *zənût* has permitted commentators to make sense of the Matthaean exceptive clauses.“

[24] Paul MANKOWSKI, Gospodinovo učenje o rastavi i ponovnoj ženidbi, 49. Paul MANKOWSKI, Dominical Teaching on Divorce and Remarriage, 61-62: „In the case of gentiles already living in incestuous unions, who were prepared to do what was necessary to repent and live righteousness, how were they (or the Jews among whom they lived) to understand Jesus' condemnation of putting away one's wife or husband? In keeping with Jesus's nuptial understanding of Genesis 2:24, the prohibition applied *parektos logou porneias*: except in the case of incest - except, that is, in those instances in which the prohibition *could not apply*, because there was from the outset no true marriage to dissolve, no true wife or husband to send away. For this reason the Matthaean qualifications may be termed diriment exceptives, inasmuch as they are not strictly speaking exceptions to a rule, but conditions under which the rule is logically otiose. The same holds true if the referent of *zənût* is broadened to include polygamy: one cannot divorce the second, third, and so forth spouse because, as long as the first is living, there is no marriage to dissolve.“

[25] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 143, bilj. 7, Usp. *In IV Sent.,* dist. XXVII, a. 1, q. 1. „A text by Saint Bonaventure compares marriage to baptism. In baptism we have a permanent reality, called a character, and a transitory reality that consists in the washing. Analogously, in matrimony we have something that is permanent that is called the marital bond, and transitory reality that consists in the consent. The true essence of marriage lies in the marital bond.“, Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 171, bilj 6, See Bonaventure, *In IV Sent., Dist*. XXVII, a. 1, q. 1.

nerazrješivost, nego je ona samo pristanak na dar nerazrješivosti od Boga koji upisuje sakramentalno značenje:

„Budući da se sakramentalnost ženidbe sastoji prvenstveno u nerazrješivu vezu ženidbe ('*ex ratione illius indissolubilitatis praecipue matrimonium tenet rationem sacramenti et signi sacri*'), nerazrješivost ne počinje postojati isključivo ili prije svega po uzajamnoj obvezi preuzetoj privolom dvoje zaručnika, nego od djelovanja Boga koji upisuje sakramentalno značenje ('*causa prima est divina institutio, causa proxima est humana pactio*'). Bog nikada ne djeluje protiv ili ne uzimajući u obzir slobodu osobe. Jedino privola omogućuje Božje djelovanje. No ona ne tvori nerazrješivost, nego je samo pristanak na dar nerazrješivosti od Gospodina ('*consensus non facit matrimonium nisi eatenus, quatenus praesupponit divinam institutionem; divina autem institutio respicit congruam significationem*')."[26]

Kardinal Carlo Caffarra govori o supružničkoj ljubavi koja je Božji dar s dvostrukom milosnim učinkom i povezuje je s euharistijom: "Da bi sakramentalno značenje sve dublje prodiralo u osobu supružnikâ, Duh Sveti daruje im supružničku ljubav. Ona ima dvostruko obličje. To je

1. usavršenje erotske ljubavi (ne njezina negacija) i
2. ozdravljenje nesposobnosti muškarca i žene da se zauvijek ljube.

Iz svega što je dosad rečeno slijedi *osobit* odnos između ženidbe i euharistije. (…) Euharistija je spomen Kristove žrtve u kojoj se on oženio svojom Crkvom, sjedinjuje ju sa svojim Tijelom i postaje s njom 'jedno tijelo'."[27]

---

[26] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 143-144, bilj. 8, Dist. XXVI, a. 1, q. 2, ad 4: "*ex ratione illius indissolubilitatis praecipue matrimonium tenet rationem sacramenti et signi sacri*", bilj 9, Dist. XXVII, a. 2, q. 1: "*causa prima est divina institutio, causa proxima est humana pactio*", bilj. 10, Dist. XXVIII, art. unic. q. 2: "*consensus non facit matrimonium nisi eatenus, quatenus praesupponit divinam institutionem; divina autem institutio respicit congruam significationem*". „Since the sacramentality of marriage consists principally in the indissoluble bond, the indissolubility does not come into being exclusively or principally by the mutual obligation that is undertaken with the consent of the two, but by the action of God, who inscribes the sacramental meaning and signification.", Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 171-172, bilj. 7, See *In IV Sent., Dist*. XXVI, a. 1, q. 2, ad 4: "ex ratione illius indissolubilitatis praecipue matrimonium tenet rationem sacramenti et signi sacri", bilj. 8, See *In IV Sent., Dist*. XXVII, a. 2, q. 1: "causa prima est divina institutio, causa proxima est humana pactio", bilj. 9, See *In IV Sent., Dist*. XXVIII, art. unic. q. 2: "consensus non facit matrimonium nisi eatenus, quatenus praesupponit divinam institutionem; divina autem institutio respicit congruam significationem".

[27] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 144-145. Numeracija u tekstu je moja. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 172: "So that the sacramental significance may penetrate ever more profoundly into the person of the spouses, the Holy Spirit gives a conjugal charity to the spouses. This love has double form. It is the perfection of the erotic love (not its negation or denial), and it is the healing of the incapacity of the man and of the woman to love each other forever. From all that has been said heretofore, there turns out to be a singular relationship between marriage and the Eucharist. (…) The Eucharist is the memorial of Christ's sacrifice, during which he betrothed to himself his Church; he unites her to his body and becomes 'one flesh' with her."

„Euharistija je sakrament našeg otkupljenja. Ona je sakrament Zaručnika i Zaručnice. Euharistija prisutnošću i ostvarivanjem na sakramentalni način obnavlja Kristovo otkupljenje, koji je Crkvu 'stvorio' kao svoje tijelo. S tim 'tijelom' je Krist povezan kao zaručnik sa zaručnicom. Svi ti pojmovi sadržani su u Poslanici Efežanima. U tom 'uzvišenom otajstvu' Krista i Crkve uključeno je od 'početka' zasnovano trajno 'jedinstvo dvoje' muža i žene.“[28], reći će Ivan Pavao II. u apostolskom pismu *Mulieris dignitatem.*

Kardinal Carlo Caffarra će zaključiti: „Nije teško primjetiti stvarno, objektivno proturječje između onoga što euharistija slavi – euharistijsko otajstvo – i životnoga stanja u kojemu se nalazi onaj tko nasrće na ženidbeni vez živeći kao muž sa ženom koja mu nije supruga, odnosno kao žena s muškarcem koji joj nije suprug. Riječ je o objektivnomu protuslovlju – neovisno o njihovu subjektivnu stanju – između njihova stanja i sjedinjenja Krista i Crkve koje je označeno i postvareno u euharistiji.“[29]

Benedikt XVI. je rekao u *Sacramentum caritatis* o povezanosti veze Krista i Crkve s euharistijom i nerazrješivosti ženidbe, prema kojem „vjerni, nerazrješivi i isključivi vez koji sjedinjuje Krista i Crkvu i koji nalazi sakramentalni izričaj u euharistiji, susreće se s iskonskom antropološkom danošću prema kojoj se muškarac mora konačno sjediniti sa samo jednom ženom i obratno (usp. Post 2, 24; Mt 19, 5).“[30] U sljedećem broju 29 *Sacramentum caritatis,* koji nosi podnaslov „Euharistija i nerazrješivost braka“, Benedikt XVI. kaže da „Biskupska sinoda je potvrdila praksu Crkve, utemeljenu na Svetom pismu (usp. Mk 10, 2-12), da ne pripušta sakramentima rastavljene i ponovno vjenčane jer njihovo stanje i njihova životna situacija objektivno protuslove onom sjedinjenju Krista i Crkve koje je označeno i postvareno u euharistiji.“[31]

Kardinal Carlo Caffarra postavlja pitanje: „[S]prječava li pristup euharistiji čista i jednostavna činjenica bivanja u toj situaciji?“, a pod „tom situacijom“ uzima „u obzir isključivo *objektivno* stanje onih koji su rastavljeni i ponovno vjenčani, njihovo stanje kako ga karakteriziraju dva elementa: valjanost prijašnje ženidbe (tvrda i izvršena ženidba); pokušani

[28] MD, 26.
[29] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 145-146. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 172: “It is not difficult now to note the true, objective contradiction between that which the Eucharist celebrates, the Eucharist mystery, and the state of life in which a person finds himself when such a one does violence to the marital bond, by living as a spouse with someone who is not one's actual spouse. This is dealing with an objective contradiction - independent of their subjective conditions - between their state of life and the Christ-Church union, which is signified and actualized by the Eucharist.”
[30] SCa, 28.
[31] SCa, 29.

civilni brak i/ili zajednički život *more uxorio* (na supružnički način) s nekim tko nije supružnik.“[32]

Kardinal Caffarra daje i odgovor: „Moj je odgovor potvrdan, u osnovi zbog triju razloga.

1. *Prvi razlog.* Predaja je Crkve, utemeljena na Pismu (usp. 1 Kor 11,28), da zajedništvo s Gospodinovim Tijelom i Krvlju traži od onih koji se pričešćuju da ne budu u suprotnosti s onim što primaju“, a „*status* rastavljenih i ponovno vjenčanih u objektivnoj je suprotnosti s vezom ljubavi koji sjedinjuje Krista i Crkvu, a koji euharistija označava i ostvaruje. (…) Osoba je u braku *ontološki* – u svojoj biti – posvećena Kristu, suobličena njemu. Po privoli dvoje supružnika sâm je Bog stavio ženidbeni vez u postojanje. (…) Supružnik ostaje uključen u takvo otajstvo čak i ako naknadnom odlukom napada sakramentalni vez stupanjem u životno stanje koje mu proturječi. (…) Kada Crkva govori o nerazrješivosti tvrde i izvršene ženidbe, govori o vezu koji nije prvenstveno moralni (*pacta sunt servanda* – ugovori se trebaju poštivati), čak i ako se smatra, kao što i treba, obećanjem danim *coram Deo* (pred Bogom). (…) Pristup euharistiji rastavljenih i ponovno vjenčanih postao bi prihvatljiv jedino svođenjem sakramentalne ekonomije na moralni red.
2. *Drugi razlog* posljedica je prvog. Ako bi Crkva pripuštala euharistiji rastavljene i ponovno vjenčane, samim time bi priznala da je moralno legitimno živjeti *more coniugali* (kao muž i žena) s osobom koja nije vlastiti supružnik. To proturječi onomu što je ista Crkva uvijek naučavala, na temelju Svetog pisma, da je upotreba spolnosti dostojna ljudske osobe samo unutar braka.“[33]

---

[32] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 146. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 174-175: “In order to reorganize my reflection from a conceptual point of view, I shall take into consideration exclusively the *objective* condition of those who are divorced and subsequently remarried, their state as it is characterized by two elements: the validity of the former marriage (a matrimony that is ratified [*ratum*] and consummated), and an attempted civil marriage and/or cohabitation *more uxorio* with someone other than the spouse. (…) Nevertheless, we must ask ourselves if the simple and plain fact of finding oneself in that condition precludes the person from approaching the Eucharist.”

[33] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 146-147. Numeracija u tekstu je moja. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 175-176: “My response is in the affirmative, for three reasons, fundamentally. The first is the tradition of the Church, founded on the Scriptures (cf. 1 Cor 11:28), that communion with the Body and with the Blood of the Lord requires of those who participate therein that they not find themselves in contradiction with what they receive. Now, as I tried to explain at the end of the previous section, the *status* of the divorced and civilly remarried is in objective contradiction with that bond of love that unites Christ and the Church, which is signified and actualized by the Eucharist. (…) The married person is ontologically, in his being, consecrated to Christ, conformed to him. The conjugal bond is put into being by God himself, by means of the consent of the two (spouses). When the Church speaks of the indissolubility of a matrimony that is ratum et consummatum, she is speaking of a bond that is not primarily a moral bond (pacta sunt servanda), even if it is thought of as a promise made coram Deo (before God). (…) Admission to the Eucharist of the divorced and civilly remarried would become plausible only by reducing the sacramental economy to the moral order. The second reason is consequent upon the first. If the Church were to admit the divorced and civilly remarried to the Eucharist, by that very fact she would recognize the moral legitimacy of living *more coniugali*

Kardinal Carlo Caffarra ističe da ne govori „jednostavno o preljubu kao činu, nego o preljubu kao životnomu *statusu*“ i drži „da je *vjerski nauk* da su i jedan i drugi oprošteni po Božjem milosrđu“, ali „Bog ne oprašta onomu tko se ne kaje“,[34] a kajanje je opisao Tridentski sabor kao „bol duše i osuda počinjenog grijeha s odlukom više ne griješiti“.[35] Kardinal Caffarra piše, pozivajući se na *Familiaris consortio* 84, da „čvrsta odluka da se više ne griješi stoga uključuje iskrenu spremnost da se provodi takav život koji više nije u suprotnosti s nerazrješivošću ženidbe“.[36] *Familiaris consortio* broju 84 glasi: „Pomirenje u sakramentu pokore – koje bi otvorilo put sakramentu euharistije može se udijeliti jedino onima koji su se pokajali da su pogazili znak Saveza i vjernosti Kristu te su iskreno spremni provoditi takav život koji nije u suprotnosti s nerazrješivošću ženidbe.“[37]

Kardinal Velasio De Paolis kaže da je „pokazati istinsko i nužno kajanje“ (engl. *demonstrate the true and necessary contrition*; hrvatski prijevod De Paolisa: „istinska bol“) potrebno za primanje pričesti jer „bol, uvijek potrebna za oproštenje grijeha, podrazumijeva da se, osim žaljenja zbog uvrjede Boga (kajanja), poduzme i obveže ispovijediti se, odlučiti više ne griješiti i izbjegavati grješne prigode. Takvim se zahtjevima protivi samo stanje zajedničkoga življenja rastavljenih i ponovno vjenčanih. Oni ne mogu pristupiti euharistiji jer su u stanju trajnoga teškog grijeha i ne mogu dobiti

with a person who is not the true spouse. Now this contradicts what the Church herself has always taught, basing herself on the sacred Scriptures, that the use and practice of sexuality is appropriate for the individual person only within marriage.”

[34] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 149. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 178: “Let me respond by saying that I am not speaking simply of adultery as an act, but of adultery as a *status* of life. I hold it to be the doctrine of the faith that both the one and the other are forgiven by God's mercy. (…) God does not forgive the person who does not repent, because he desires to restore a relation of true friendship in liberty.”

[35] *Katekizam Katoličke Crkve* navodi da je kajanje „bol duše i osuda počinjenog grijeha s odlukom više ne griješiti“ pozivajući se na Tridenski sabor, u: KKC, 1451; TRIDENTSKI KONCIL, 14. zasjedanje, *Doctrina de sacramento Paenitentiae,* c. 4, u: DS, 1676. Hrvatski prijevod teksta Tridentskog sabora u *Učenju o sakramentu pokore* se razlikuje od navođenja istog mjesta iz KKC samo u prijevodu riječi koje imaju isti smisao u odnosu na grijeh: „zgražanje“ i „osuda“: „Pokajanje, koje zauzima prvo mjesto među činima pokore, je bol duše i zgražanje nad počinjenim grijehom, s odlukom ne griješiti više.“, u: TRIDENTSKI SABOR (13. prosinca 1545. – 4. prosinca 1563.), u: DH, 1676. Ovdje koristimo prijevod teksta Tridentskog sabora prema KKC.

[36] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 149, bilješka 18, FC, 84. Širi i doslovni citat broja 84 *Familiaris consortio* naveden je u drugom dijelu ovog rada u tumačenju osmog poglavlja *Amoris Laetitia* i broja 298, u podnaslovu “2.1.2. Razlučivanje takozvanih „neredovitih“ situacija (296-300 u *Amoris laetitia*)”. “This firm resolution to sin no more therefore implies the intention to live in a form of life that is no longer in contradiction with the indissolubility of marriage.”, Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 178, bilj. 16, See *FC* 84.

[37] FC, 84.

oproštenje jer, po definiciji, žele ostati u grješnoj situaciji i stoga nema istinske boli nužne za pristup sakramentu.“[38]

3. Kardinal Carlo Caffarra navodi kako „*treći razlog* ima posljedični karakter. Pripuštanje euharistiji rastavljenih i ponovno vjenčanih izazvalo bi ne samo među vjernicima, nego i u svakoj pozornoj osobi, uvjerenje da u osnovi ne postoji ni jedna apsolutno nerazrješiva ženidba.“[39]

Kardinal Velasio De Paolis donosi učenje Crkve koja kaže „da rastavljene i ponovno vjenčane ne pripušta sakramentu pomirenja i euharistijskoj pričesti“ jer „Crkva drži, zbog vjernosti Isusovim riječima (usp. Mk 10,11-12), da ne može priznati valjanom novu zajednicu dok mjerodavna vlast ne proglasi prethodnu ženidbu nevaljanom. Obratite pozornost na riječi: *ne može*. Crkva nema ovlasti to činiti, sve kada bi i htjela. Jednostavno, to nije u njezinoj moći.“[40]

1.3.2. Kanonski aspekt o ženidbi

Kardinal Kasper postavlja pitanje kako se Crkva može prilagoditi neraskidivoj povezanosti vjernosti i milosrđa u svojoj pastoralnoj praksi s razvedenima i ponovno civilno vjenčanima. To je problem koji se relativno nedavno pojavio 1804. godine s uvođenjem civilnih brakova prema Napoleonovom građanskom zakoniku i proširio se na druge zemlje. Reakcija Crkve na tu novu situaciju je znatno napredovala. Zakonik kanonskoga prava iz 1917. godine (kan. 2356) smatrao je civilno rastavljene i ponovno oženjene kao bigamiste koji su samim time

[38] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 157. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 189: “In any case, the sorrow for sins that is always necessary for forgiveness implies that, in addition to sorrow for having offended God (contrition), one undertakes and commits to go to confession with the firm resolution of not sinning again and avoiding the occasions of sin. These requirements are not met by the divorced and civilly remarried who practice cohabitation. These individuals cannot approach the Eucharist because they are in a permanent and objective state of grave sin, and they cannot obtain forgiveness because by definition they want to stay in a sinful situation and therefore do not demonstrate the true and necessary contrition to be admitted to the Eucharist.”

[39] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 150. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 179: “The third reason has a consequential character. The admission of the divorced and civilly remarried to the Eucharist would persuade, not only the faithful, but also any attentive person of the idea that, at its heart, there exists no marriage that is absolutely indissoluble.”

[40] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 154. Zbog jednostavnijeg citiranja i povezivanja teksta, izvornu numeraciju nisam označio. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 184-185: “3. In regard to these various and different situations, the Church reaffirms her practice, based on Holy Scripture, of not admitting to the sacrament of reconciliation and to Eucharistic Communion divorced persons who have remarried. 4. (…) The Church supports fidelity to the words of Jesus (cf. Mk 10:11-12), according to which a new union cannot be recognized as valid until the previous marriage is declared invalid by the relevant authorities. Please note the words '*cannot be*' - the Church has no power to do so. Even assuming she wanted to do it, she does not have the power.”

nečasni i koji, ovisno o ozbiljnosti njihove krivnje, mogu biti ekskomunicirani ili stavljeni pod osobnu kaznu interdikta. Zakonik kanonskoga prava iz 1983. godine (kan. 1093) ne sadrži više ove prijetnje kaznom. *Familiaris consortio* (84) i *Sacramentum caritatis* (29) govore gotovo s ljubavlju o takvim kršćanima i uvjeravaju ih da pripadaju Crkvi i da su pozvani sudjelovati u životu Crkve. To je novi ton.[41]

Ivan Pavao II. tako će reći u *Familiaris consortio* u broju 84 da Crkva treba pokazati stav milosrdne majke i moliti za razvedene i ponovno vjenčane:

„Zajedno sa Sinodom toplo potičem pastire i cijelu zajednicu vjernika da pruže pomoć razvedenima koji su se ponovno oženili. Neka velikom ljubavlju sve učine da se ne osjećaju odijeljenima od Crkve, jer oni mogu, dapače i moraju, kao krštenici sudjelovati u njezinom životu. Valja ih poticati da slušaju Božju riječ, da prisustvuju misnoj žrtvi, da ustraju u molitvi, da dadu svoj prilog djelima ljubavi i pothvatima zajednice za pravednost, da odgajaju svoju djecu u kršćanskoj vjeri, da gaje duh pokore i to pokažu svojim djelima, konačno da svednevice mole milost Božju. Neka Crkva moli za njih, neka ih hrabri i prema njima se pokazuje kao milosrdna majka i tako ih sačuva u vjeri i nadi.“[42]

Benedikt XVI. će također u *Sacramentum caritatis* ponoviti blage i milosrdne riječi prema razvedenima i ponovno vjenčanima da „rastavljeni i ponovno vjenčani, usprkos svojoj situaciji, nastavljaju pripadati Crkvi koja ih prati posebnom skrbi u želji da njeguju, koliko god je to moguće, kršćanski stil života sudjelovanjem na svetoj misi (iako bez primanja pričesti), slušanjem Božje riječi, euharistijskim klanjanjem, molitvom, sudjelovanjem u životu zajednice, povjerljivim razgovorima sa svećenikom ili učiteljem duhovnoga života, vršenjem djela ljubavi, djelima pokore i kršćanskim odgojem djece.“[43]

U sličnoj situaciji Drugi vatikanski sabor otvorio je vrata za pitanja ekumenizma i religijske slobode bez kršenja obvezujuće dogmatske tradicije, premda su i onda postojale enciklike i odluke Svetog oficija koje su izgleda blokirale šire puteve. U tom kontekstu Kasper

[41] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family,* 26-27: „The question, therefore, is how the Church can conform to this indissoluble cohesiveness of fidelity and mercy in its pastoral practice with civilly remarried, divorced people. This is relatively recent problem, which first emerged since the introduction of civil marriage in Napoleon's Civil Code (1804) and its successive introduction in different countries. The reaction of the Church to this new situation has made important progress. The 1917 Code of Canon Law (c. 2356) stil treats the civilly divorced and remarried as bigamist, who – ipso facto – are dishonorable and who, according to the seriousness of their guilt, can be excommunicated or placed under personal interdict. The 1983 Code of Canon Law (c. 1093) no longer contains these threats of punishment; what remain are less severe restrictions. In the meantime, *Familiaris Consortio* (84) and *Sacramentum Caritatis* (29) speak well-nigh lovingly of such Christians. These documents assure them that they belong to the Church and are invited to participate in the life of the Church. That is a new tone.“

[42] FC, 84.

[43] SCa, 29.

postavlja pitanje o mogućem daljnjem razvoju s obzirom na problem razvedenih i ponovno vjenčanih koji ne ukida obvezujuću vjersku tradiciju, već iznosi naprijed i produbljuje više suvremene tradicije.[44]

Kardinal Walter Kasper navodi da Zapadna Crkva ne priznaje razrješenje valjano sklopljenog i izvršenog sakramentalnog braka između krštenih osoba (Zakonik kanonskoga prava, kan. 1141), međutim, priznaje razrješenje neizvršenih (nekonzumiranih) brakova (Zakonik kanonskoga prava, kan. 1142), kao i razrješenje nesakramentalnih brakova pomoću Pavlovske ili Petrove povlastice (Zakonik kanonskoga prava, kan. 1143). Uz to, postoje ništavosti zbog nedostataka u formi. Dopuštajući to, može se postaviti pitanje ne stavljaju li se pravne perspektive, koje se pojavljuju vrlo kasno u povijesti, jednostrano u prvi plan.[45]

Kardinal Velasio De Paolis kaže da *Zakonik kanonskoga prava* u kanonu 915 „djelitelju nalaže da ne pripusti euharistiji one koji tvrdokorno ustraju u situaciji očitoga teško grijeha. 'Težak grijeh' mora se shvatiti objektivno. Tvrdokorna ustrajnost odnosi se na postojanje objektivne grješne situacije koja traje u vremenu i koju vjernik svojom voljom ne okončava. Očit karakter znači da je takva situacija poznata zajednici.“[46]

Kanon 915 *Zakonika kanonskoga prava* glasi: „Neka se primanje svete pričesti ne dopušta izopćenima ni udarenima zabranom bogoslužja pošto im je izrečena ili proglašena kazna, a ni drugima koji tvrdokorno ustraju u očitom teškom grijehu.“[47]

---

[44] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family,* 27: „We find ourselves in a situations similar to that of the last council, when it dealt with the issues of ecumenism and religious freedom. Then too there were encyclicals and decisions of the Holy Office, which appeared to block wider paths. Without violating the binding dogmatic tradition, the council opened doors. Therefore, one can ask: Is not a further development possible with regard to our issue too – a development that does not repeal the binding faith tradition, but carries forward and deepens more recent traditions?“

[45] Usp. *Isto,* 38: „The Western church went a different way. It excludes the dissolution of a validly contracted and consummated sacramental marriage between baptized individuals (Code Canon Law c. 1141). It, however, acknowledges the dissolution nonconsummated marriages (Code Canon Law c. 1142) as well as the dissolution of nonsacramental marriages by means of the Pauline or Petrine privilege (Code Canon Law c. 1143). In addition, there are annulments on account of defects in form. By allowing that, one can ask whether juridical perspectives, which occur very late in history, are not being one-sidedly pushed into the foreground.“

[46] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 154. Zbog jednostavnijeg citiranja i povezivanja teksta, izvornu numeraciju nisam označio. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 185: “5. This truth lays the foundation for the provisions of canon 915, which requires the minister not to admit to the Eucharist those who persevere in a situation of objectively manifest, grave sin. 6. The grave sin must be objectively understood. 'Obstinate persistence' refers to an objective situation of sin that endures over time and is not voluntarily terminated. The expression 'manifest character' means that this situation is known to the community.”

[47] CIC, kan. 915.

Kardinal Velasio De Paolis kaže da „Izjava Papinskoga vijeća za zakonske tekstove iz 2000. godine potvrđuje valjanost zabrane sadržane u kanonu 915 nasuprot tvrdnjama nekih da to pravilo ne vrijedi u slučaju rastavljenih i ponovno vjenčanih vjernika.“[48]

Tekst *Izjave o pripuštanju svetoj pričesti rastavljenih i ponovno vjenčanih vjernika* Papinskoga vijeća za tumačenje zakonskih tekstova u broju 1 glasi: „U pojedinačnomu slučaju pripuštanja svetoj pričesti vjernika koji su rastavljeni i ponovno vjenčani, sablazan, shvaćena kao djelovanje koje druge potiče na zlo, istodobno se tiče sakramenta euharistije i nerazrješivosti ženidbe. Takva sablazan opstoji čak i ako, na žalost, takvo ponašanje više ne izaziva iznanađenje: naprotiv, upravo zbog izobličenja savjesti postaje još nužnije da pastiri djeluju, koliko strpljivo toliko i čvrsto, u zaštiti svetosti sakramenata, u obrani kršćanskoga morala i u pravilnu poučavanju vjernika.“[49]

Izjava u točki 2 tumači kanon 915 i kaže da rastavljeni i ponovno vjenčani mogu pristupiti pričesti samo ako se uzdržavaju od bračnog čina i ako se ukloni sablazan, s obzirom na to da „izričaj 'a i drugima koji tvrdokorno ustraju u očitom teškom grijehu' jasan je i mora se razumjeti na način koji ne narušava smisao tako da se pravilo učini neprimjenjivim. Tri su tražena uvjeta:

a) teški grijeh u objektivnomu smislu, jer o subjektivnoj odgovornosti službitelj pričesti ne može suditi
b) tvrdoglava upornost koja označava postojanje objektivne grješne situacije koja vremenski traje i koju vjernik svojom voljom ne okončava; drugi zahtjevi (stav odbijanja, prethodna opomena itd.) nisu potrebni da se sitaucija potvrdi u svojoj temeljnoj crkvenoj težini
c) očit karakter situacije habitualnoga teškog grijeha.

---

[48] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 158. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 190: “A statement of the Pontifical Council for Legislative Texts reaffirmed the validity of the prohibition contained in canon 915 in the face of claims by some that this rule does not apply in the case of the divorced and civilly remarried.”

[49] PAPINSKO VIJEĆE ZA TUMAČENJE ZAKONSKIH TEKSTOVA, *Izjava o pripuštanju svetoj pričesti rastavljenih i ponovno vjenčanih vjernika* (24. lipnja 2000.), u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 239. PONTIFICAL COUNCIL FOR LEGISLATIVE TEXTS, *Declaration Concerning the Admission to Holy Communion of Faithful Who Are Divorced and Remarried* (24. lipnja 2000.), 1, u: https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/intrptxt/documents/rc_pc_intrptxt_doc_20000706_declaration_en.html (viđeno 22. srpnja 2021.): „In the concrete case of the admission to Holy Communion of faithful who are divorced and remarried, the scandal, understood as an action that prompts others towards wrongdoing, affects at the same time both the sacrament of the Eucharist and the indissolubility of marriage. That scandal exists even if such behavior, unfortunately, no longer arouses surprise: in fact it is precisely with respect to the deformation of the conscience that it becomes more necessary for Pastors to act, with as much patience as firmness, as a protection to the sanctity of the Sacraments and a defense of Christian morality, and for the correct formation of the faithful.“

Ne nalaze se, pak, u situaciji habitualnoga teškog grijeha rastavljeni i ponovno vjenčani vjernici koji, 'kada iz teških razloga – na primjer radi odgoja djece - ne mogu ispuniti obvezu rastave, preuzmu obvezu da žive u potpunoj suzdržljivosti, to jest da se uzdržavaju od čina koji su pridržani samo bračnim drugovima' (*Familiaris consortio,* 84.) i koji su na osnovi takve odluke primili sakrament pokore. Budući da je po sebi skrivena činjenica da takvi vjernici ne žive kao muž i žena (*more uxorio*), dok je po sebi očito njihovo stanje da su rastavljeni i ponovno vjenčani, oni će moći pristupiti svetoj pričesti samo ako se ukloni sablazan.“[50]

Kardinal Walter Kasper kaže da su mnogi župnici zapravo uvjereni kako mnogi brakovi, koji su sklopljeni u crkvenoj formi, nisu valjano sklopljeni, jer kao sakrament vjere, ženidba pretpostavlja vjeru i pristanak na bitne karakteristike ženidbe - jednost i nerazrješivost, stoga se Walter Kasper pita za sadašnju situaciju:

1. može li se bez dodatnih poteškoća pretpostaviti da zaručeni parovi dijele vjerovanje u otajstvo koji sakrament označava i da oni uistinu razumiju i potvrđuju kanonske uvjete za valjanost njihove ženidbe, te
2. nije li *praesumptio iuris* (pretpostavka valjanosti) od kojeg kanonsko pravo polazi često *fictio iuris* (zakonska fikcija).[51]

S obzirom na to da brak kao sakrament ima javno obilježje, odluka o valjanosti ženidbe ne može se jednostavno prepustiti subjektivnom sudu stranaka kojih se tiču. Unatoč tome, kardinal Kasper propituje može li pravni put, koji u stvari nije *iure divino* (božanski zakon) nego se razvio tijekom povijesti, biti jedini put rješenja problema ili su mogući drugi, više

[50] PAPINSKO VIJEĆE ZA TUMAČENJE ZAKONSKIH TEKSTOVA, *Izjava o pripuštanju svetoj pričesti rastavljenih i ponovno vjenčanih vjernika,* 2. „The phrase 'and others who obstinately persist in manifest grave sin' is clear and must be understood in a manner that does not distort its sense so as to render the norm inapplicable. The three required conditions are: a) grave sin, understood objectively, being that the minister of Communion would not be able to judge from subjective imputability; b) obstinate persistence, which means the existence of an objective situation of sin that endures in time and which the will of the individual member of the faithful does not bring to an end, no other requirements (attitude of defiance, prior warning, etc.) being necessary to establish the fundamental gravity of the situation in the Church. c) the manifest character of the situation of grave habitual sin. Those faithful who are divorced and remarried would not be considered to be within the situation of serious habitual sin who would not be able, for serious motives - such as, for example, the upbringing of the children - "to satisfy the obligation of separation, assuming the task of living in full continence, that is, abstaining from the acts proper to spouses" (*Familiaris consortio*, n. 84), and who on the basis of that intention have received the sacrament of Penance. Given that the fact that these faithful are not living *more uxorio* is per se occult, while their condition as persons who are divorced and remarried is per se manifest, they will be able to receive Eucharistic Communion only *remoto* scandalo.“, PONTIFICAL COUNCIL FOR LEGISLATIVE TEXTS, *Declaration Concerning the Admission to Holy Communion of Faithful Who Are Divorced and Remarried,* 2.

[51] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family,* 28: „Many pastors are in fact convinced that many marriages, which were concluded in ecclesial form, are not validly contracted. For as a sacrament of faith, marriage presupposes faith and consent to essential characteristics of marriage – unity and indissolubility. But can we, in the present situation, presuppose without further ado that the engaged couple shares the belief in the mystery that is signified by the sacrament and that they really understand and affirm the canonical conditions for the validity of their marriage? Is not the *praesumptio iuris* [presumption of validity], from which canon law proceeds, often a *fictio iuris* [legal fiction]?“

pastoralni i duhovni postupci. Kao mogućnost, biskup bi mogao povjeriti ovu zadaću svećeniku s duhovnim i pastoralnim iskustvom kao što je ispovjednik ili biskupski vikar. Bez obzira na odgovor na ovo pitanje, dobro se prisjetiti obraćanja pape Franje članovima Rimske rote 24. I. 2014. godine kada je naglasio da pravne i pastoralne dimenzije nisu u suprotnosti, već naprotiv, crkveni zakonski sustav ima bitno pastoralni karakter. Pastoral sigurno nije obična indulgencija, jer bi to bilo lažno razumijevanje i pastoralne brige i milosrđa. Milosrđe ne isključuje pravdu i nije jeftina milost ili vrsta rasprodaje. Pastoralna briga i milosrđe nisu u suprotnosti s pravdom, nego su, takoreći, viša pravednost jer iza svakog pojedinog zakonskog priziva stoji ne samo slučaj koji se promatra kroz leće općeg pravila, već ljudska osoba koja nije samo slučaj već biće koje posjeduje jedinstveno osobno dostojanstvo. To nužno traži pravnu i pastoralnu hermeneutiku koja razborito i mudro primjenjuje opći zakon na konkretne, često složene situacije, kao što je papa Franjo rekao: hermeneutiku koja je inspirirana ljubavlju Dobrog Pastira i koja vidi da iza svakog procesa i svakog slučaja stoje osobe koje očekuju pravdu. Stoga kardinal Walter Kasper postavlja još jedno pitanje:

- može li zapravo biti da se odluke o dobru i zlu ljudi na drugom i trećem saslušanju donose na osnovu zapisa, tj. na osnovu papira, a bez znanja o osobama i njihovoj situaciji.[52]

Odgovor na postavljeno pitanje glede pravnog puta pokušao je dati kardinal Raymond Leo Burke koji kaže da „je istina da sudski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe sam po sebi nije naložen po božanskome pravu, isto je tako istina da je on razvijen kao odgovor na božanski zakon koji zahtjeva djelotvorno i prikladno sredstvo dolaska do pravedne presude o zahtjevu za ništavost. (…) Ako sudište ostavlja dojam kako je njegova glavna svrha omogućiti

[52] Usp. *Isto,* 28-29: „Because marriage as a sacrament has a public character, the decisions about the validity of a marriage cannot simply be left to the subjective judgement of the parties concerned. However, one can ask whether the juridical path, which is in fact not *iure divino* [by divine law], but has developed in the course of history, can be the only path to the resolution of problem, or whether other, more pastoral and spiritual procedures are conceivable. Alternatively, one might imagine that the bishop could entrust this task to a priest with spiritual and pastoral experience as a penitentiary or episcopal vicar. Independent of the answer to this question, it is worthwhile to recall the address that pope Francis delivered on January 24, 2014, to the members of the Roman Rota, in which he emphasized that the juridical and the pastoral dimensions are not in opposition to each other. On the contrary, the ecclesial system of law has an essential pastoral character. One must, therefore, ask: What does pastoral mean? Certainly not simply indulgence, which would be false understanding both of pastoral care and of mercy. Mercy does not exclude justice; it is not cheap grace or a kind of clearance sale. Pastoral care and mercy are not contradictory to justice, but are, so to speak, the higher righteousness because behind every individual legal appeal stands not only a case that can be viewed through the lens of general rule, but rather a human person, who is not only a case, but rather a being who possesses unique personal dignity. That makes necessary a hermeneutic that is juridical and pastoral and that applies a general law with prudence and wisdom, according to justice and fairness, to a concrete, often complex situation. Or as pope Francis has said: a hermeneutic that is inspired by the love of the Good Shepherd and that sees that behind every process, behind every case stand persons who expect justice. Therefore, can it really be that decisions are made about the weal and woe of people at a second and a third hearing only on the basis of records, that is, on the basis of paper, but without knowledge of the persons and their situations?“

onima u neuspjelim brakovima da se ponovno vjenčaju u Crkvi, onda stranka koja ima dvojbe o navodnoj ništavosti ženidbe može osjetiti da i samo sudište njega ili nju smatra preprekom koju treba svladati. (…) Ženidba za koju se traži proglašenje ništavosti je ili valjana ili nevaljana. (…) Sudačko vijeće ili sudac pojedinac nemaju nikakvu ovlast razriješiti valjanu ženidbu, nego samo tražiti istinu o određenoj ženidbi te ovlašteno proglasiti, s moralnom sigurnošću, ili da je istinitost ništavosti ženidbe prepoznata i dokazana (*constat de nullitate*) ili da takva moralna sigurnost nije postignuta (*non constat de nullitate*). (…) [P]apa Pio XII. podsjeća nas kako je 'u ženidbenomu postupku *jedina svrha* presuda u skladu s istinom i pravom što se, u procesu ništavosti, odnosi na utvrđenje nepostojanja ženidbenoga veza'",[53] dok „sv. Ivan Pavao II. u drugom govoru ponovno nas podsjeća da je 'neposredna svrha tih postupaka utvrditi postoje li ili ne postoje činjenice koje prema naravnomu, božanskomu ili crkvenomu pravu čine ženidbu nevaljanom kako bi se mogla donijeti istinita i pravedna presuda o utvrđenomu nepostojanju ženidbenoga veza.'"[54]

Kardinal Raymond Leo Burke ne libi se reći istinu o nekim djelatnicima crkvenog suda za koje kaže da „iako se ne može isključiti mogućnost da ima onih koji svjesno i izričito odbacuju crkveni nauk o ženidbi, a ipak prihvaćaju i obavljaju službu na sudu na način koji izdaje njihovu prisegu, najčešće poteškoće u tomu pogledu proizlaze iz nekritičkoga prihvaćanja određenih načela i praksa koji zapravo izdaju ili slabe ono što bi trebalo biti zajednička svrha svih koji sudjeluju u kanonskim postupcima, a to je traganje za istinom."[55]

---

[53] Raymond Leo BURKE, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 178-186. Citat pape Pia XII. u tekstu, u: *Isto,* 186, bilj. 28, *Allocutio* 1944, 2 Oct. 1944, AAS, 36 (1944), str. 281-290. Raymond Leo BURKE, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for the Truth, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 213-224: "While it is true that the juridical process for the declaration of nullity of marriage is not itself of divine law, it is also true that it has developed in response to divine law, which demands an effective and appropriate means of arriving at a just judgement regarding a claim of nullity. (…) If a tribunal gives the impression that its main purpose is to enable those in failed marriages to remarry in the Church, than a party who has doubts about the alleged nullity of the marriage can feel that the tribunal itself considers the person an obstacle to be overcome. (…) The marriage accused of nullity is either valid or not. (…) The college of judges or the single judge has no power to dissolve a valid marriage, but only to search for the truth about a particular marriage and declare authoritatively either that, with moral certitude, the truth of the nullity of the marriage has been established or proven (*constat de nullitate*) or that such moral certitude has not been reached (*non constat de nullitate*). (…) Pope Pius XII reminds us that 'in matrimonial trial, the *one end* is a judgement in accordance with truth and law, which in a suit for the declaration of nullity, is concerned with the alleged nonexistence of the matrimonial bond'."

[54] Raymond Leo BURKE, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, 187. Citat pape Ivana Pavla II. u tekstu, u: *Isto,* 187, bilj. 29, *Allocutio* 1980, str. 173. Raymond Leo BURKE, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for the Truth, 224: "Saint John Paul II, in the latter adres, reminds us anew that 'the immediate purpose of these trials is to ascertain whether or not the facts exist that by natural, divine or ecclesiastical law invalidate marriage, in order to be able to issue a true and just sentence concerning the alleged non-existence of the marriage bond'."

[55] Raymond Leo BURKE, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, 187. Raymond Leo BURKE, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for the Truth, 225: "While one cannot exclude the possibility that there are those who consciously and explicitly reject the Church's doctrine

Kardinal Burke govori o važnosti sudskih službenika koji bi trebali biti pravedno nagrađeni za svoj rad kako bi mogli posvetiti dovoljno vremena i pažnje svom poslu, a to ne stignu, te utvrđuje i postojanje pritisaka crkvenih pastira na sudsko osoblje:

„Mnogi su svećenici službenici na crkvenim sudištima, a istodobno imaju druge vrlo zahtjevne pastoralne odgovornosti pa zbog toga radu sudišta ne mogu posvetiti dovoljno vremena i pozornosti. S druge strane, sudskim bi službenicima trebalo dati pravednu naknadu za taj rad da ne moraju tražiti drugi plaćeni posao kako bi nadopunili neodgovarajuću naknadu koju im daje crkveno sudište. (…) Događa se čak i da je sudsko osoblje, koje pokušava vjerno izvršavati svoje odgovornosti, izloženo neprimjerenim pritiscima onih pastira koje, čini se, zanima samo neposredan ishod.“[56]

Također, kardinal Raymond Leo Burke ističe nemarnost branitelja veza koji je nezamjenjiv u sudskom postupku, jer „sudjelovanje branitelja veza u postupku za proglašenje ništavosti ženidbe toliko je važno da su bez njega čini nevaljani“, a njegovo „sudjelovanje ne smije se ograničiti na iznošenje argumenata protiv ništavosti; naprotiv, on je dužan iznositi svaku vrstu dokaza, davati odgovore i isticati prigovore koji, bez predrasude o činjeničnoj istini, razborito pridonose zaštiti veza. (…) [B]ranitelj nikada ni na koji način ne smije djelovati u prilog ženidbene ništavosti. Nažalost, Apostolska je signatura vidjela puno primjera nemara na tomu području. I dan-danas postoje sudovi u kojima branitelji u pravilu ne sudjeluju u postupku sve do raspravne faze gubeći tako mogućnost da sudjeluju u pripremi parnice. Isto tako, u mnogim slučajevima branitelj nudi premalo u obrani veza, čak i kada je iz letimična pregleda spisa jasno kako je bilo dosta toga što se moglo i trebalo argumentirati protiv navodne ništavosti ženidbe. Još uvijek se primjenjuju takozvane *animadversiones* (opažaji, prijekori) branitelja veza koje se sastoje od sažetaka standardizirana obrasca ili uopćena predloška, s malo ili nimalo stvarnih podataka o potankostima i posebnostima slučaja o kojimu je riječ. Takav je obrazac jednostavno način na koji je branitelj veza 'ovjerio' spor o ništavosti ženidbe i 'obavio' svoj posao u sporu. Neki od tih prethodno pripremljenih podnesaka sadržavaju čak i unaprijed danu

on marriage and yet accept and exercise an office in a tribunal in a manner that betrays their oath of office, the more common difficulties found in this regard arise from an acritical acceptance of certain principles and practices that in effect betray or weaken what should be the common underlying purpose of all who participate in canonical trials, which is the search for the truth."

[56] Raymond Leo BURKE, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, 191, 193. Raymond Leo BURKE, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for the Truth, 230, 232: "So many priests are ministers in ecclesiastical tribunals and cover, at the same time, other quite demanding pastoral responsibilities, with the result that they cannot give the needed time and attention to the work of the tribunal. From another perspective, just compensation for tribunal work must be provided to the ministers of the tribunal, so that they do not have to look for other paid work to make up for the inadequate compensation offered by the ecclesiastical tribunal. (…) It even happens that tribunal personnel who are trying to carry out their responsibilities faithfully are unduly pressured by such pastoral ministers who seem interested only in immediate results."

izjavu branitelja veza da neće uložiti priziv protiv potvrdne presude. Od toga stvarnoga napuštanja obrane veza još je gori običaj nekih branitelja da nastupaju u prilog ništavosti ženidbe idući u nekim slučajevima tako daleko da tvrde kako veza koji treba braniti uopće nema.“[57]

Mada je, poviše, kardinal Burke naveo da „branitelj nikada ni na koji način ne smije djelovati u prilog ženidbene ništavosti“ pozivajući se na Papinsko vijeće za tumačenje zakonskih tekstova *Dostojanstvo ženidbe*[58], iz 2005. godine, te spominjući kako neki branitelji veza „tvrde kako veza koji treba braniti uopće nema“ - sve to ne bi trebao biti problem ako su to istinite činjenice na osnovu kojih se donosi „istinita i pravedna presuda o utvrđenomu nepostojanju ženidbenoga veza“, jer je to „svrha tih postupaka“, kako je poviše rekao Ivan Pavao II. No, posve bi bila druga stvar ako bi to postao „običaj nekih branitelja da nastupaju u prilog ništavosti ženidbe“, kako poviše spominje kardinal Burke, jer „običaj“ ne bi, u pravilu, imao nikakve veze s istinom i pravdom.

Kardinal Raymond Leo Burke donosi riječi koje je papa Franjo uputio 2013. godine članovima Vrhovnog suda Apostolske signature, kako branitelj veza ima dužnost da „predloži svaku vrstu dokaza, prigovora, utoka i priziva koji, u poštovanju istine, promiču obranu veza. (…) Nužno je, zapravo, da [branitelj veza] bude sposoban djelotvorno obavljati svoj dio, da olakša postizanje istine u konačnoj presudi, na pastoralno dobro stranaka u sporu.“[59]

---

[57] Raymond Leo BURKE, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, 193-195. Raymond Leo BURKE, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for the Truth, 232-234: “The participation of the defender of the bond in the process for the declaration of nullity of marriage is of such importance that the acts are null without it. (…) … such participation is not to be limited to presenting arguments against nullity but rather to propose any kind of proofs, responses, and exceptions that, without prejudice to the truth of the matter, contribute to the protection of the bond. (…) … the defender can never act in any way in favor of the nullity of marriage. Sadly, the Apostolic Signatura has seen many examples of negligence in this area. Even in the present day, there are tribunals in which the defender regularly does not participate in the process until the discussion phase, thus losing the opportunity to participate in the instruction of the cause. Likewise, in all too many cases the defender offers little in defense of the bond, even when it is clear from even a cursory study of the acts that there was much that could and should have been argued against the alleged nullity of the marriage. One still finds in use so-called animadversions of the defender of the bond that consist of a standardized brief form or a boilerplate text, with little or no concrete information about the specifics of the case in question. Such a form is simply a way for the defender of the bond to 'sign off' on a marriage nullity cause. Some of these prepared forms even have the defender stating in advance that he would not appeal an affirmative decision. Even worse than this effective abandonment of the defense of the bond is the practice of some defenders who offer arguments in favor of the nullity of the marriage, positively declaring in some cases that there is no bond to defend!”

[58] Raymond Leo BURKE, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, 194, bilj. 54, Usp. *Dignitas connubii*, čl. 56, § 5. Raymond Leo BURKE, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for the Truth, 233, bilj. 51, See *DC*, art. 56, § 5.

[59] Raymond Leo BURKE, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, 195-196, bilj. 56 i 57, FRANCISCUS PP., Allocutio *Ad Sessionem Plenariam Supremi Tribunalis Signaturae Apostolicae*, 8 Novembris 2013, AAS 105, p. 1153 i str. 1152. “Pope Francis underlied … the duty of the defender 'to propose any kind of proofs, responses and exceptions that, without prejudice to the truth of the matter, contribute to the protection of the bond'. (…) It is necessary, in fact, that (the defender of the bond) be able to carry out his role effectively, in order to facilitate the attainment of the truth in the final verdict, for the pastoral good of the parties involved in the cause.”, Raymond Leo BURKE, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for

„Potreba dvostruke jednake presude“ podnaslov je kardinala Raymonda Burkea iz 2014. godine u kojem govori da se „u raspravama uoči skoroga zasjedanja Biskupske sinode često postavlja pitanje o nužnosti dvostruke jednake presude za ovršnost proglašene ništavosti, to jest druge po redu presude o predmetu spora. (…) Mnogi su tvrdili da je nepotrebno ponovno ispitivanje na drugomu stupnju ako je postupak dobro obavljen u prvom stupnju. Prije svega, primjećujem da, ako je prvostupanjski postupak temeljito proveden, postupak donošenja drugostupanjske odluke, kojom se prvostupanjska presuda potvrđuje, ne bi trebao trajati predugo.“[60]

Papa Franjo 2015. godine u motupropriju *Blagi sudac Gospodin Isus* stavlja dovoljnost jedne presude u prilog ništavosti ženidbe kao prvu od nekih temeljnih kriterija kojima je bio vođen rad na obnovi: „I. – *Jedna presuda u prilog ništavosti je izvršna*. – Prije svega činilo se prikladnim ne zahtijevati više dvije jednake odluke u prilog ništavosti ženidbe da bi se strankama dopustila nova kanonska ženidba, već je dovoljna moralna sigurnost koju je prvi sudac stekao sukladno pravnim odredbama.“[61]

Slavko Zec tumači ovaj kriterij riječima: „Ukidanje dviju jednakih presuda sigurno je jedna od najznačajnijih novosti u reformiranom postupku za proglašenje ništavosti ženidbe u motuproprijima *Blagi sudac Gospodin Isus* i *Blagi i milosrdni sudac*. Ovime je crkveni zakonodavac odlučio da više nije potrebna dvostruka potvrdna presuda u prilog ništavosti ženidbe da bi se strankama dopustilo sklapanje nove kanonske ženidbe. Dovoljna je moralna sigurnost koju je stekao sud prije izricanja prve potvrdne presude te, ako nema priziva u zakonskom roku, ta potvrdna presuda postaje izvršna.“[62]

---

the Truth, 235, bilj. 54 i 55, Franciscus PP., Allocutio “Ad Sessionem Plenariam Supremi Tribunalis Signaturae Apostolicae”, Novembris 8, 2013, *AAS* 105 (2013), p. 1153 i p. 1152.

[60] Raymond Leo BURKE, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, 196. Raymond Leo BURKE, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for the Truth, 236: “*The Requirement of the Double Conforming Sentence* In the discussions surrounding the upcoming session of the Synod of Bishops, a frequently raised question pertains to the necessity of a double conforming decision for the execution of a declaration of nullity of marriage, that is, a second decision on the merits of the case. (…) Many have asserted that, if the process is done well in the first instance, there is no need of an obligatory review in the second instance. First of all, I observe that, if the process is done well in the first instance, the process to arrive at a double agreeing decision, with the decree of ratification, will not take too long.”

[61] FRANJO, Apostolsko pismo u obliku motuproprija *Blagi sudac Gospodin Isus* kojim se reformiraju kanoni Zakonika kanonskog prava o parnicama za proglašenje ništavosti ženidbe (15. kolovoza 2015.), Zagreb, u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, 17 (2018.) 2, I, u: https://hbk.hr/wp-content/uploads/2019/02/2018_br2_Sluzbene-vijesti-HBK.pdf (viđeno 26. srpnja 2021.).

[62] Slavko ZEC, *Mitis Iudex Dominus Iesus – Blagi sudac Gospodin Isus. Komentar i primjena*, Zagreb, 2017., 16.

1.3.3. Promišljanje o mogućnosti duhovne pričesti

Kongregacija za nauk vjere objavila je smjernice već 1994. godine, a i Benedikt XVI. je ponovio na Svjetskom susretu obitelji 2012. godine u Milanu da razvedeni i ponovno vjenčani ne mogu primiti sakramentalnu pričest, ali mogu primiti duhovnu pričest. Kardinal Walter Kasper postavlja pitanja, s obzirom na to da je onaj tko primi duhovnu pričest jedno s Isusom Kristom, kako onda može biti u suprotnosti s Kristovom zapovijedi i zašto onda ne bi također mogao primiti i sakramentalnu pričest. Dovodi li se u pitanje temeljna sakramentalna struktura Crkve isključenjem od sakramenatâ razvedenih i ponovno vjenčanih kršćana koji su ispravno raspoloživi upućivanjem na izvansakramentalni put spasenja, pita se Kasper. Zbog koga je onda Crkva? Neki odgovaraju kako je upravo zabrana pričesti demostracija svetosti sakramenta, ali kardinal Kasper postavlja protupitanje: ne iskorištavamo li ljudska bića ako ih pretvaramo u znak za druge dok vape za pomoć? Hoćemo li ih pustiti da sakramentalno gladuju kako bi drugi mogli živjeti?[63]

Relatio synodi - Sinodsko izvješće Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (18. X. 2014.) u broju 53 je razmatralo temu (be)smisla pristupa duhovnoj pričesti rastavljenih i ponovno vjenčanih osoba i preporučilo produbljivanje te teme: „Neki su oci iznijeli mišljenje da rastavljene i ponovno vjenčane osobe ili osobe koje žive zajedno mogu plodonosno pristupiti duhovnoj pričesti. Drugi su se oci zapitali zašto onda ne mogu pristupiti sakramentalnoj. Toplo je preporučeno produbljivanje te teme u kojem će se pomoći da izađe na vidjelo osebujnost tih dvaju oblika i njihova povezanost s teologijom ženidbe.“[64]

Instrumentum laboris - Radni materijali XIV. redovite opće Biskupske sinode na temu *Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu* (23. VI. 2015.) dali su odgovor u broju 125 koji se nalazi u podnaslovu „Duhovno sudjelovanje u crkvenom zajedništvu“ o duhovnoj

---

[63] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 30: „The Congregation for the Doctrine of the Faith provided a guideline already in 1994 when it declared – and Benedict XVI reiterated it at the World Meeting of Families in Milan in 2012 – that the divorced and remarried admittedly cannot receive sacramental communion, but can indeed receive spiritual communion. Many will be grateful for this statement. But is also raises questions. For the one who receives spiritual communion is one with Jesus Christ. How can he or she then be in contradiction to Christ's commandment? Why, then, can't he or she also receive sacramental communion? If we exclude divorced and remarried Christians, who are properly disposed, from the sacraments and refer them to the extrasacramental way of salvation, do we not then place the fundamental sacramental structure of the Church in question? Wherefore then the Church? Do we not then pay too high a price? Some argue that it is precisely nonparticipation in communion that demonstrates the sanctity of the sacrament. The counterquestion is: Does that not exploit a human being, if we make him or her into a sign for others, when he or she cries for help? Are we going to let him or her starve sacramentally so that others may live?“

[64] BISKUPSKA SINODA, III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće,* 53.

pričesti povezujući duhovno zajedništvo, koje pretpostavlja obraćenje i stanje milosti, sa sakramentalnim zajedništvom u broju 125 koji se nalazi u podnaslovu „Duhovno sudjelovanje u crkvenom zajedništvu“:

„Crkveno djelo uključivanja svojih članova u Krista, započet u krštenju - čak i u slučaju onih koji su razvedeni i građanski ponovno vjenčani - odvija se u fazama kroz stalno obraćenje. U tom procesu ljudi su pozvani na različite načine da svoje živote prilagode Gospodinu Isusu, koji ih svojom milošću održava u crkvenom zajedništvu. Ponovo se pozivajući na *Familiaris Consortio,* 84, preporučeni oblici sudjelovanja su: slušanje Božje Riječi, sudjelovanje u euharistijskom slavlju, ustrajnost u molitvi, djela milosrđa, inicijative u zajednici koje potiču pravdu, odgoj djece u vjeri i duhu pokore, a sve je to potkrijepljeno crkvenom molitvom i srdačnim svjedočenjem. Plod ovog sudjelovanja je zajedništvo vjernika s cijelom zajednicom, koje je izraz uključenosti u Crkvu kao Tijelo Kristovo. Važno je zapamtiti da je duhovno zajedništvo, koje pretpostavlja obraćenje i stanje milosti, povezano sa sakramentalnim zajedništvom.“[65]

1.3.4. Kršćanski tekstovi crkvenih otaca o nerazrješivosti ženidbe i rastavi

Kardinal Walter Kasper navodi da odgovor crkvenih otaca nije bio ujednačen za slučajeve preljuba s naknadnom, drugom, kvazibračnom vezom. U pojedinim lokalnim Crkvama je postojao običajni zakon po kojem su kršćani, koji su živjeli u drugoj vezi za vrijeme dok im je prvi partner bio živ, mogli sudjelovati u pričesti nakon razdoblja pokore. Origen o tom običaju kaže da „nije nerazuman“. Bazilije Veliki i Grgur Nazijanski također spominju ovu praksu. Čak i Augustin, koji je inače bio strog u ovoj stvari, čini se, da barem u jednom odlomku ne isključuje svako pastoralno rješenje. Izvan pastoralne brige „spriječiti nešto gore“, ovi oci su bili voljni tolerirati nešto što je u sebi neprihvatljivo.[66]

---

[65] „*Spiritual Participation in Church Communion (…) 125***.** The Church’s work of incorporating her members in Christ, begun in Baptism — even in the case of those who are divorced and civilly remarried — takes place in stages through a continual conversion. In this process people are invited in different ways to conform their lives to the Lord Jesus, who, with his grace, sustains them in ecclesial communion. In reference again to *Familiaris Consortio,* 84, the recommended forms of participation are: listening to the Word of God, participation in the celebration of the Eucharist, perseverance in prayer, works of charity, initiatives in the community fostering justice, the formation of children in the faith and a spirit of penance, all of which are supported by the Church’s prayer and kindhearted witness. The fruit of this participation is the communion of believers with the whole community, which is an expression of being incorporated into the Church as the Body of Christ. It is important to remember that spiritual communion, which presupposes conversion and the state of grace, is connected to sacramental communion.“, SYNOD OF BISHOPS, XIV ORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *The Vocation and Mission of the Family in the Church and the Contemporary World. Instrumentum Laboris,* 125. Prijevod teksta kojim se koristim iz ovog dokumenta je moj.

[66] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family,* 31: „In a similar way, there was also hardness of heart among Christians (Matt 19:8) and cases of adultery with subsequent, second, quasi-marital liaison. The response of the

Kardinal Kasper još će jednom ponoviti u *Evanđelju obitelji* da ovom običajnom zakonu izričito svjedoči Origen koji ga ne smatra nerazumnim (*Tumačenje Matejeva Evanđelja*, 14, 23). Na to se pozivaju i Bazilije Veliki (*Pismo* 188,4 i 199,18), Grgur Nazijanski (*Govor* 37) i neki drugi. Opravdavaju izjavu „nije nerazumno" pastoralnom namjerom „sprječavanja nečeg goreg". U Latinskoj Crkvi ova je praksa napuštena na osnovu Augustinova autoriteta u korist strože prakse. Ali čak i Augustin u jednom odlomku govori o oprostivoj pogrešci (*O vjeri i djelima,* 19,35). Čini se da i on od samog početka nije isključio svako pastoralno rješenje.[67]

Joseph Ratzinger je u članku iz 1972. godine napisao u prvom poglavlju pod nazivom „Crkveni oci" o nerazrješivosti ženidbe: „Stoga naše *prvo zapažanje* mora biti: Oci na Istoku i Zapadu od samog su početka potpuno suglasni o potpunoj nemogućnosti razdvajanja kršćanskog braka koji bi mogao dovesti do ponovnog vjenčanja tijekom života supružnika; ne mogu se pronaći znakovi suprotnog gledišta ni u jednoj polovici Crkve. Svjedočanstvo je jasno."[68]

Marijan Valković donosi hrvatski prijevod Origenovog odlomka iz *Tumačenja Matejeva Evanđelja* (14,23): „Također već su neki predstojnici Crkve dopustili, suprotno Pismu, da se žena smije preudati za muževljeva života. Oni time postupaju protiv riječi Pisma gdje stoji: 'Žena je vezana dok joj je muž živ (1 Kor 7. 39) i: stoga bi je se smatralo preljubnicom kada bi htjela imati drugoga, dok joj muž još živi' (Rim 7, 3). Ipak ovakav postupak nije bio

church fathers was not uniform. So much is nevertheless certain, that in individual local churches there existed the customary law, according to which Christians, who were living in a second relationship during the lifetime of the first partner, had available to them, after a period of penance, admittedly no second ship – no second marriage – but indeed plank of salvation through participation in communion. Origen reports on this custom and describes it as 'not unreasonable.' Basil the Great and Gregory of Nazianzus referred to this praxis too. Even Augustine himself, who was otherwise strict in this matter, appears, at least in one passage, not to have excluded every pastoral solution. Out of pastoral concern 'to prevent something worse', these fathers were willing to tolerate something that, in itself, is unacceptable."

[67] Usp. *Isto*, 37: „This customary law is expressly attested to by Origen, who considers it not unreasonable (*Commentary on Matthew*, 14:23). Basil the Great (Letter 188:4 and 199:18), Gregory of Nazianzus (*Oratio* 37) and some others also refer to it. They justify the 'not unreasonable' statement with the pastoral intention of 'preventing something worse.' In the Latin church, this praxis was abandoned upon the authority of Augustine favor of stricter praxis. But even Augustine speaks in one passage of pardonable error (*On Faith and Works*, 19:35). So he too appears not to have excluded every pastoral solution from the outset."

[68] „*I. The Fathers* (…) Thus our first observation must be: the Fathers in East and West are from the very beginning in complete agreement on the total impossibility of the separation of a christian marriage that could lead to remarriage during the life time of the spouses; no signs may be found for an opposite view in either half of the Church. The testimony is clear.", Joseph RATZINGER, On the question of the indissolubility of marriage. Remarks on the dogmatic-historical state of affairs and its significance for the present, 1972., u: https://www.pathsoflove.com/pdf/ratzinger-indissolubility-marriage.pdf (viđeno 31. srpnja 2021.) Joseph Bolin preveo je na engleski jezik originalni članak s njemačkog jezika: Joseph RATZINGER, "Zur Frage nach der Unauflöslichkeit der Ehe: Bemerkungen zum dogmengeschichtlichen Befund und zu seiner gegenwärtigen Bedeutung" in Ehe und Ehescheidung: Diskussion unter Christen, Franz Henrich – Volker Eid (ur.), Kösel-Verlag, München, 1972, pp. 35-56. Prijevod teksta iz engleskog jezika na hrvatski jezik za ovaj članak je moj.

sasvim bez temelja. Može se pretpostaviti da su oni dopustili ovakav postupak da se izbjegne veće zlo, iako u suprotnosti s pravom ustanovljenom na početku i s riječi Pisma.“[69]

U nastavku svog članka Joseph Ratzinger kaže: „Naravno, ovom prvom opažanju mora se pridružiti i *drugo opažanje*: ispod praga klasičnog učenja, takoreći ispod ili unutar ovog idealnog oblika koji je zapravo odlučujući za Crkvu, očito je bila uvijek iznova u *konkretnoj pastoralnoj primjeni elastičnija praksa,* koja se doista nije smatrala potpuno u skladu s pravom vjerom Crkve, ali koja se također nije mogla apsolutno isključiti. Osobita dilema koja se time otvara nigdje nije klasičnije formulirana nego u Origena u svom *Tumačenju Matejeva Evanđelja* [14,23] (…) Tako on klasično formulira ono što osjeća i kako se ponaša: to je protivno Svetom pismu i protivno onome što je od početka određeno, ali nije potpuno besmisleno - običaj koji neki od vođâ u Crkvi poduzimaju kako bi izbjegli gore stvari.“[70]

Pred kraj trećeg poglavlja koji nosi naziv „Luther i Trident“, Joseph Ratzinger će sažeti Origenov komentar i praksu istočnih Crkava: „To je već jasno različitim tretmanom dvaju aspekata u Origena: početna praksa istočnih Crkava ostaje očito 'suprotna Svetom pismu', 'protiv onoga što je od početka bilo postavljeno', i ide joj u prilog samo to da to 'nije posve nerazumno', 'kako bi se izbjegle još gore stvari'.“[71]

Što se tiče prvih kršćanskih tekstova o ponovnoj ženidbi i rastavi, John M. Rist kaže da „u prilog svojemu prijedlogu Kasper ne navodi ni jedan dokaz iz prvih 150 godina kršćanstva, valjda svjestan da su dokazii vrlo ograničeni i često nejasni (…) ali, kako Kasper primjećuje, jasno drukčija stajališta postaju vidljiva u dokumentiranijemu 3. stoljeću kada nas Origen u svojemu *Tumačenju Matejeva Evanđelja* (14,23) izvješćuje kako su neki biskupi dopuštali drugu ženidbu ženama čiji su prvi muževi još bili živi. Ta je odluka, kaže Origen, shvatljiva, ali – dodaje u tri navrata – u potpunosti je suprotna svetopisamskomu učenju. Tako se ponovno vjenčanje nakon rastave u to doba povremeno dopuštalo, ali, kako god se moglo opravdati,

---

[69] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, u: *Bogoslovska smotra* 49 (1979.) 1-2, 121, bilj. 25, ORIGEN, *Comm. in Matth.* XIV, 23: PG 13, 1245 A-B; GCS 10, 340-341.

[70] „*I. The Fathers* (…) Of course to this first observation a *second observation* must be joined: below the threshold of the classical teaching, so to speak beneath or within this ideal form that is in fact determinative for the Church, there was evidently again and again in the *concrete pastoral application a more elastic practice*, which was not indeed seen as entirely in conformity with the true faith of the Church, but which also could not be absolutely excluded. The peculiar dilemma that is thereby opened up is nowhere more classically formulated than by *Origen* in his commentary on Matthew: (…) He thus classically formulates what one feels and how one acts: it is contrary to Scripture and contrary to what was ordained from the beginning, but it is not entirely senseless – a custom that some of the leaders in the Church venture in order to avoid still worse things.“, Joseph RATZINGER, On the question of the indissolubility of marriage, I. Izvor za Origena je napisan u bilješci 9, u: *Isto,* bilj 9, *In Matth* 14, 23, PG 13, 1245.

[71] „*III. Luther and Trent* (…) That is already clear by the differentiated treatment of the two aspects in Origen: the commencing practice of the eastern Churches remains clearly 'contrary to the Scripture', 'against that which was laid down from the beginning', and has in its favor only that it is 'not entirely unreasonable', 'in order to avoid still worse things.'“, *Isto,* III.

Origen je razumio da je oprječno ne samo Svetomu pismu nego, po svoj prilici, i tradicionalnim tumačenjima pripadajućim tekstova - teško da bi to bila pohvala od teologa koji je tako u skladu s Biblijom.“[72]

Premda John M. Rist pokušava osporiti govor kardinala Kaspera, ipak ovdje iznosi činjenice u prilog Kasperove argumentacije o tome da su mogli sudjelovati u pričesti oni koji su živjeli u drugoj vezi za vrijeme dok im je prvi partner bio živ, jer je John M. Rist upravo poviše naveo da Origen „izvješćuje kako su neki biskupi dopuštali drugu ženidbu ženama čiji su prvi muževi još bili živi“ i k tome Origen kaže „ta je odluka shvatljiva“ uz, naravno, i to da „u potpunosti je suprotna svetopisamskomu učenju“, ali „tako se ponovno vjenčanje nakon rastave u to doba povremeno dopuštalo.“ John M. Rist je ovime, preko Origenova tumačenja, u potpunosti potvrdio ono što je kardinal Kasper rekao na početku ovog podnaslova, a to je da je u pojedinim lokalnim Crkvama postojao običajni zakon po kojem su kršćani, koji su živjeli u drugoj vezi za vrijeme dok im je prvi partner bio živ, mogli sudjelovati u pričesti nakon razdoblja pokore.

John M. Rist pokušava „razmotriti zašto su biskupi nastupali kao što jesu i zašto je Origen spremno rekao da njihovi postupci nisu bili neshvatljivi – možda su bili poganski, a ne kršćanski smisleni. Čini se vrlo vjerojatnim da su slučajevi kojima su se biskupi bavili bili takvi u kojima je muž počinio preljub (a možda i drugi u kojima je žena bila krivac). Matejev tekst, koji je dopuštao rastavu u tim slučajevima, očito bi mogao potaknuti sljedeće pitanje: zašto se *nedužna* strana ne bi mogla ponovno vjenčati, ako tako želi? I opet se trebamo sjetiti da bi to bilo sukladno rimskom pravu koje je omogućavalo ponovnu ženidbu nakon rastave. Stoga se čini uvjerljivim da bi pozivanje na rimsku pravnu praksu, ili njezino toleriranje – zbog bilo kojeg razloga – bilo u pozadini nesvetopismskih stavova nekolicine biskupa u ograničenu broju slučajeva ponovne ženidbe nakon rastave.“[73]

---

[72] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi: povijesna i kulturna promišljanja, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi*, Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 68-69. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church: Some Historical and Cultural Reflections, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church*, Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 83-84: „Kasper cited no evidence in favor of his position from the first 150 years of Christianity, presumably aware both that the evidence is very limited and often unclear (…) But, as Kasper notices, clearly different attitudes become visible in the better-recorded third century when Origen, in his *Commentary on Matthew* (14.23) informs us that certain bishops allowed a second marriage to women whose first husbands were still living. That decision, says Origen, is intelligible, but he adds on three occasions, it is wholly contrary to the teaching of the Scriptures. So occasionally at that time remarriage after divorce was tolerated, but, however it might be defended by argument, it was understood by Origen to be opposed not only to the Bible itself but, presumably, also to traditional interpretations of the relevant texts – hardly a commendation from so biblical a theologian.“

[73] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 69. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 84-85: „Nevertheless, it is worth considering why the bishops acted as they did, and why Origen was prepared to say that their actions were not unreasonable - perhaps in that they make pagan but not Christian sense. It seems very likely that the cases the bishops had to deal with were of a sort where the husband had

Kako je god John M. Rist pokušao objasniti Origenove riječi ostaje činjenica da „se ponovno vjenčanje nakon rastave u to doba povremeno dopuštalo“ i činjenica da „su neki biskupi dopuštali drugu ženidbu ženama čiji su prvi muževi još bili živi“, a Origen (oko 185. – oko 254.)[74] je većinom života djelovao u prvoj polovici 3. stoljeća, kojeg Rist poviše oslovljava kao „teologa koji je tako u skladu s Biblijom“.

John M. Rist kaže da „među izvorima koji se mogu utvrditi jedina izravna očita iznimka od pravila jest Ambrozijaster“ i u bilješci pojašnjava da „Ambrozijaster je bio svećenik potkraj 4. stoljeća u Rimu čije jedinstveno krajnje pavlovsko stajalište – on misli da se kršćanski supružnik može ponovno vjenčati nakon propasti 'miješanog' braka – uključuje i nijekanje da su žene stvorene na sliku Božju (a to temelji na neuobičajen način).“[75]

John M. Rist navodi Grgura Nazijanskog i njegov *Govor* 37 kojeg „je propovijedao u Carigradu 380. godine. Govoreći o narednim ženidbama napominje da je prva po zakonu, druga po oprostu, a treća izvan zakona – pretpostavlja se kršćanskog zakona. Četvrta je, dodaje, za *svinje*. Opet, međutim, nije razložno pretpostaviti da Grgur raspravlja o drugim ženidbama nakon rastave, nego prije o onomu što smo vidjeli da je tradicionalni problem ponovne ženidbe nakon supružnikove smrti. Grgur ponavlja tradicionalno učenje da se muž treba rastati od svoje preljubničke žene (ali ne i obrnuto). Kao što je Crouzel pokazao, Grgurovo se stajalište o bitnomu pitanju može razjasniti ako pogledamo *Pismo* 140 gdje tvrdi da, iako su rastava i ponovno vjenčanje mogući prema civilnomu zakonu, 'naši zakoni', to jest 'zakoni' Crkve, to zabranjuju. Stoga, premda Grgurova nakana nije potpuno jasna u *Govoru* 37, nema razloga da ga se (zajedno s Ambrozijasterom) svrsta među one koji dopuštaju ponovnu ženidbu nakon rastave.“[76]

committed adultery (and perhaps also others in which the wife was the guilty party). The Matthaean text allowing separation in such cases might obviously provoke the following question: Why should not the innocent party be able to remarry if he so wished? And we should remember again that the marriage itself would have been according to Roman law, where remarriage after divorce was permitted; so it seems plausible that an appeal to, or toleration of Roman legal practice, for whatever reason, lay behind the unscriptual attitudes of a few bishops in a limited number of cases of remarriage after divorce.“

[74] John DILLON, Origen (oko 185-oko 254), u: *Suvremena katolička enciklopedija M – Q*, Split, 2005., 180-181.

[75] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 66, bilj. 15. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 82: „Among identifiable sources the only immediately obvious exception to that rule is Ambrosiaster.“ „Ambrosiaster was a priest in late fourth-century Rome whose uniquely ultra-Pauline position - he thinks the Christian partner can remarry after the collapse of a 'mixed' marriage - also includes denying that women are created in God's image (and on unusual grounds).“, *Isto*, 82, bilj. 14.

[76] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 71-72. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 87-88: „Gregory's Oratio 37, on Matthew 19:1-2, was preached at Constantinople in 380. Speaking of sequential marriages, he notes that the first is by law, while the second is by indulgence and the third outside of the law - presumably Christian law: the fourth, he adds, is for *pigs*. Again, however, there is no reason to suppose that Gregory is discussing second marriages after divorce rather than what we have seen to be the traditional problem of remarriage after the death of a spouse, and Gregory repeats the traditional teaching that a husband should divorce his adulterous wife (but not vice versa). As Crouzel has shown, Gregory's position on the substantive issue can be clarified if we look at *Letter* 140, where he argues that although divorce and remarriage

John M. Rist okreće se „Augustinu koji u *O vjeri i djelima* (19,35) raspravlja o muškarcu koji, nakon što je otkrio ženin preljub, otpušta je i ženi se drugom ženom. Njegova je krivnja, kaže Augustin, oprostiva – očita je sličnost, kao što ćemo vidjeti, s Bazilijevim jezikom. Nema pak nikakve naznake da Augustin ne očekuje razdvajanje od druge žene. Ali kao argument iz šutnje to nije u potpunosti uvjerljivo.“[77] Malo dalje će John M. Rist reći za Augustina, komentirajući Bazilija: „Možda Bazilije raspravlja o pojavi sličnoj onoj kojom se bavio Augustin. Sigurno je da obojica kažu kako je muškarčeva druga zajednica oprostiva“, s time da „za razliku od Augustina, primjećuje Crouzel, Bazilije ne govori o drugoj *ženidbi*, nego samo o 'ženi koja živi s njim' nakon njegove rastave“ [78], što bi značilo da Augustin govori o drugoj *ženidbi*.

Marijan Valković objašnjava razlog radikalnosti nerazrješivosti ženidbe u Katoličkoj Crkvi i iznosi Augustinovo mišljenje koji je pred kraj života priznao da nije došao do „savršenog rješenja“ što se tiče sklapanja nove ženidbe zbog bračnog preljuba: „Da se na Zapadu učvrstilo radikalno poimanje nerazrješivosti ženidbe, mnogo su pridonijeli crkveni oci kao Ambrozije, Jeronim i Augustin. Osobito će biti veliki utjecaj Augustina, koji se tim problemom pozabavio na više mjesta, a tematski i zaokruženo u spisu 'De coniugiis adulterinis' (O preljubničkim ženidbenim vezama). On je jasan: muž ne smije napustiti svoju ženu, osim u slučaju njezina preljuba, ali i tada mu nije dopušteno sklopiti novu ženidbu. No, pred kraj života on će se u svojim 'Retractationes' vratiti i na spis i na problem te priznati: 'Osjećam, međutim, da nisam stigao do savršenog rješenja'.“[79]

Za Bazilijevo *Pismo* 188, kaže John M. Rist, da „taj Bazilijev tekst jasno zahtijeva pozorno razmatranje, iako njegovo tumačenje otežava činjenica da je neslužben. Riječ je o Bazilijevu odgovoru na pitanja biskupa Amfilohija Ikonijskoga. (…) U *Pismu* 188 Bazilije općenito pokazuje određenu nelagodu u svojim odgovorima Amfilohiju. Kaže mu da je logika

---

are possible under civil law, 'our laws', that is, the 'laws' of the Church, forbid it. Thus although in *Oratio* 37 Gregory's intent is not totally transparent, there is no reason to enroll him (along with Ambrosiaster) among those allowing remarriage after divorce.“

[77] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 71-72. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 88: „So next we can turn to Augustine, who in *On Faith and Works* (19.35) discusses a man who, after discovering the adultery of his wife, repudiates her and marries another woman. His fault, says Augustine, is pardonable - note the comparison, as we shall see, with the language of Basil. There is no indication, however, that Augustine does not expect separation from the second wife. But, as an argument from silence, that is not entirely compelling.“

[78] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 73. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 89: “Perhaps Basil is discussing a situation similar to that treated by Augustine, and certainly both of them say that the man's second union is pardonable: but unlike Augustine, as Crouzel noted, Basil does not speak of a second *marriage*, referring only to 'the woman who lives with him' after his divorce.“

[79] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 122. Izvor za Augustina: *Isto*, 122, bilješka 33, AUGUSTIN, *Retractationes*, 2, 57, u: PL 32, 653.

Isusova učenja o ženidbi da su i muž i žena vezani sličnim obvezama, ali priznaje da se prema crkvenom običaju (barem u Kapadociji) od muža očekuje da se rastavi od preljubničke žene dok ona nije poučavana slično u odnosu na muža. Čini se da Bazilije priznaje kako su se biskupi mjesne Crkve u djelovanju nagodili sa strogim Kristovim učenjem, vjerojatno da bi se prilagodili društvenim normama o nejednakosti spolova. Tada nastavlja raspravljati o slučaju kršćanina kojega je supruga napustila i koji sada živi s drugom ženom. U tim prilikama s njim treba postupati blago, valjda ga se stoga s vremenom pripušta i euharistiji, a ne osuđuje se ni žena s kojom živi.“[80]

John M. Rist poviše je protumačio *Pismo* 188 svetog Bazilija koji kaže da „treba postupati blago“ u „slučaju kršćanina kojega je supruga napustila i koji sada živi s drugom ženom“ i da „valjda ga se stoga s vremenom pripušta i euharistiji, a ne osuđuje se ni žena s kojom živi“ – upravo ono što je kardinal Walter Kasper rekao u *Evanđelju obitelji* na kraju knjige, u Pogovoru, kada traži put dopuštanja razvedenim ljudima, koji su civilno ponovno vjenčani, da prime sakrament pokore i euharistije u konkretnim situacijama, nakon razdoblja preorijentacije. To se već događa u nekim pojedinačnim slučajevima uz pristanak tihog odobrenja biskupa, no ovaj nesklad između službenih propisa i tihe prakse na terenu nije poželjan. Čak i kada kazuistika nije moguća ili nije poželjna, obvezujući kriteriji trebali bi postojati i biti javno identificirani, kaže Kasper.[81]

Bazilijev tekst u *Pismu* 188 glasi: „Prema tome, ne znam može li se žena koja živi s napuštenim mužem nazvati preljubnicom. (…) Stoga, ona koja je otišla je preljubnica ako je otišla drugom muškarcu. Ali, onoga koji je napušten treba mu oprostiti (*to be pardoned*), a ona koja živi s takvim ne osuđuje se.“[82]

---

[80] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 72-74. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 88-90: „In light of all this, this text of Basil clearly demands careful consideration, though the difficulties of interpreting it are compounded by the fact that it is informal, being a reply to questions put to Basil by Bishop Amphilochius of Iconium. (…) In *Letter* 188 more generally Basil shows a certain unease in his responses to Amphilochius. He tells him that the logic of Jesus' teaching about marriage is that similar obligations are imposed on both husband and wife, but he admits that by Church custom (at least in Cappadocia) a husband is supposed to separate from his adulterous wife while she is not similarly instructed in relation to her husband. Basil seems in effect to admit that the bishops of the local church have compromised with the strict teaching of Christ, probably to accommodate social norms about the inequality of the sexes. He then proceedes to discuss the case of the Christian who has been abandoned by his wife and is now living with another woman. In this situation he is to be treated indulgent, presumably therefore being admitted, eventually, to the Eucharist; nor is the woman with whom he lives to be condemned.“

[81] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 52: „The path of permitting divorced people, who are civilly remarried, to receive the sacrament of penance and the Eucharist in concrete situations, after a period of reorientation, is being taken in some individual cases with the acquiescence of silent approval of the bishop. This discrepancy between the official regulations and the silent praxis on the ground is not desirable. Even when casuistry is not possible or is not desirable, binding criteria should exist and be publicly identified.“

[82] SAINT BASIL, Letter 188, kan. 9, u: *Letters Volume 2 (186-368). The Fathers of the Church: A New Translation Volume 28,* The Catholic University of America, 1969., 20: „Consequently, I do not know whether the woman living with a dismissed husband can be styled an adulteress. (…) Therefore, she who left is an adulteress if she

Bazilije ovdje ne stavlja u ravnopravan položaj muškarca i ženu, te ženu koja napusti muža i ženu koja živi s napuštenim mužem, kako je poviše primjetio John M. Rist: „Čini se da Bazilije priznaje kako su se biskupi mjesne Crkve u djelovanju nagodili sa strogim Kristovim učenjem, vjerojatno da bi se prilagodili društvenim normama o nejednakosti spolova.“

John M. Rist tumači, kako smo već bili spomenuli, da „možda Bazilije raspravlja o pojavi sličnoj onoj kojom se bavio Augustin. Sigurno je da obojica kažu kako je muškarčeva druga zajednica oprostiva. Ali, za razliku od Augustina, primjećuje Crouzel, Bazilije ne govori o drugoj *ženidbi*, nego samo o 'ženi koja živi s njim' nakon njegove rastave. (…) U svakomu daljnjem istraživanju moramo se sjetiti da imamo malo potankosti o točnim okolnostima slučaja. (…) Ali Bazilije sigurno ne bi preporučio da netko koga je smatrao pukim bludnikom bude pripušten pričesti da se 'blud' nastavio tako da bi se jedinim rješenjem dvojbe činilo kako on smatra da je novi par nekako 'vjenčan' (kao što se čini da je i tumačenje prihvaćeno u kanonu 87 Trulskoga sabora). Crouzel sa svoje strane navodi i potvrđuje sud Fulberta Cayréa po kojemu Bazilije gleda kroz prste toj drugoj 'ženidbi', ali je ne odobrava. Svakako, u to vrijeme nema ni govora o bilo kakvu kršćanskomu obredu za takvu ženidbu (kao što je poslije postojao u Bizantu). Pa ipak, Bazilijevo se ime mora dodati Ambrozijasterovu, kao čovjeka spremna, manje voljno, ali zato s kobnijim posljedicama, barem da se druga ženidba nakon rastave u ograničenim okolnostima tolerira. (…) Prihvaćajući da je Bazilije općenito strog u tim pitanjima, moramo ipak priznati da je, barem u ovomu ulomku, spreman tolerirati drugu ženidbu nakon rastave, ali u okolnostima koje su nam uvelike nepoznate i u tekstu koji otkriva nelagodu zbog udaljavanja od biblijskih pravila.“[83]

Ovo priznanje Johna M. Rista priznanje je onoga što kardinal Kasper govori o razvedenima i ponovno civilno vjenčanima u pogledu pristupanja sakramentima pokore i

went to another man. But, he who was abandoned is to be pardoned, and she who dwells with such a one is not condemned.“ Prijevod teksta je moj.

[83] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 73-75. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 89-91: „Perhaps Basil is discussing a situation similar to that treated by Augustine, and certainly both of them say that the man's second union is pardonable: but unlike Augustine, as Crouzel noted, Basil does not speak of a second *marriage*, referring only to 'the woman who lives with him' after his divorce. (…) In any further inquiry, we must remember that we have little detail of the precise circumstances of the case. (…) But surely Basil would not recommend that someone he considered a mere fornicator be admitted to Communion if the 'fornication' continued, so that the only solution to the dilemma would appear to be that he thinks of the new couple as somehow 'married' (as seems also to be the interpretation adopted in canon 87 of the Council in Trullo). For his part Crouzel quotes and approves the judgement of Fulbert Cayré, A.A., to the effect that Basil condones this second 'marriage' while not approving of it. Certainly at this time there would be no question of any Christian rite for such a marriage (as eventually there was in Byzantium). Nevertheless, Basil's name must be added to that of Ambrosiaster as a man prepared, less willingly though more fatefully, at least to tolerate a second marriage after divorce in limited circumstances. (…) Granted that Basil is generally strict in such matters, however, we have to admit that he is, at in least this one passage, prepared to tolerate a second marriage after divorce, but in circumstances that are largely unknown to us and in a text that reveals unease about departing from biblical norms.“

euharistije, kao i to da ne može biti sumnje u činjenicu da je u ranoj Crkvi postojalo, prema običajnom pravu u mnogim mjesnim crkvama, praksa pastoralne tolerancije, blagosti i strpljenja nakon razdoblja pokore.[84]

John M. Rist kaže za Bazilijevo *Pismo* 188 da „kasnija istočna tumačenja pretpostavljaju da Bazilije općenito govori o ponovnoj ženidbi nakon rastave tako da je u naše doba, kako smo primjetili, Meyendorff mogao napisati: 'Sveti Bazilije (+379.) u svojem Četvrtom kanonu određuje da oni koji sklapaju drugu ženidbu bilo nakon udovištva ili rastave moraju proći pokoru, to jest uzdržavati se od pričesti godinu ili dvije.'"[85]

Četrvrti kanon Bazilijeva *Pisma* 188 glasi: „Što se tiče tri puta vjenčanih osoba i poligamista, oni su postavili isti kanon kao i u slučaju dvaput vjenčanih osoba, ali u odgovarajućem omjeru; zaista godinu dana za one dvaput vjenčane, međutim, neki kažu dvije godine; dok ekskomuniciraju triput vjenčane osobe na tri, a često i na četiri godine. Štoviše, takvo stanje više ne nazivaju brakom, već poligamijom ili, bolje rečeno, umjerenim bludništvom. (…) Sada smo prihvatili odvajanje od pet godina kao svoju uobičajenu praksu u slučaju osoba koje su triput vjenčane, ne iz kanona, već u skladu s onima koji su otišli prije nas. Ipak, nema potrebe da ih se u potpunosti odvoji od Crkve, već da ih se za dvije ili tri godine smatra dostojnima da budu 'slušatelji', a nakon toga da im se omogući da zajedno s ostalima stoje na molitvi, ali da ih isključe iz Svete Pričesti, i to tek nakon što su pokazali neki plod pokajanja, kako bi ih vratili na njihovo mjesto zajedništva."[86]

Sam kardinal Walter Kasper izjavljuje o praksi rane Crkve da se iz tekstova ne može dobiti potpuna jasnoća u vezi s otpuštanjem iz braka zbog preljuba, jer tekstovi ne razlikuju uvijek jasno između preljuba i bludništva, istodobne i uzastopne bigamije nakon smrti prvog

---

[84] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 37: „There can, however, be no doubt about the fact that in the early church there was, according to customary law in many local churches, the praxis of pastoral tolerance, clemency, and forbearance after a period of penance."

[85] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 72, bilj. 28, J. MEYENDORFF, *Marriage: An Ortodox Perspective,* str. 49. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 88, bilj 27, Meyendorff, *Marriage,* p. 49: „For later Eastern interpretations assume that Basil is speaking generally of remarriage after divorce, so that in our own times, as we have noted, Meyendorff can write: ' St. Basil the Great (+379), in his canon 4, defines that those who enter a second marriage after either widowhood or divorce must undergo penance, i.e., abstain from communion for one or two years.'"

[86] SAINT BASIL, Letter 188, kan. 4, 14-15: „Concerning thrice-married persons and polygamists they have laid down the same canon as in the case of twice-married persons, but in due proportion; one year, indeed, for those twice-married; however, some say two years; while they excommunicate those thrice-married for three, and often for four, years. Moreover, they call such a state no longer marriage, but polygamy, or, rather, a moderate fornication. (…) Now, we have accepted a separation of five years as our usual practice in the case of persons thrice-married, not from the canons, but in conformity with those who have gone before us. Yet, there no need to separate them altogether from the Church, but, in two or three years, to consider them worthy of being 'hearers,' and after this to permit them to stand with the rest at prayer but to exclude them from Holy Communion, and so, only after they have shown some fruit of repentance, to restore them to their place of communion." Prijevod teksta je moj.

partnera (čak se i o ovome zadnjem raspravljalo u nekim slučajevima) i razdvajanja zbog smrti ili otpuštanja.[87]

Joseph Ratzinger piše o Baziliju i Origenu i praksi koja je postojala u njihovo vrijeme koja je dozvoljavala pričest osobama u drugom braku dok im je prvi supružnik živ: „Različito orijentiran - u Origenovoj liniji - također je dobro poznat Bazilijev tekst koji propisuje dulju pokoru Crkve za drugi brak, a zatim ga tolerira. U tome je svjestan kontradikcije s riječima Svetog pisma. Cijeli tekst jasno daje do znanja da on, poput Origena, ne želi jednostavno eliminirati postojeću praksu, iako je smatra suprotnom Svetome pismu.“[88]

U „Zaključcima“, Joseph Ratzinger navodi:

„Rezultat se može sažeti u dvije teze.

1. Brak krštenih osoba je nerazrješiv. Ovo je jasna i nedvosmislena odredba vjere Crkve svih stoljeća, vjere koja se hrani iz Svetog pisma. (…)
2. Crkva je Crkva Novog saveza, ali živi u svijetu u kojem 'tvrdoća srca' (Mt 19, 8) Starog saveza ostaje nepromijenjena. Ne može prestati propovijedati vjeru Novoga saveza, ali mora često dosta započeti svoj konkretni život malo ispod praga riječi iz Svetog pisma. Tako može u jasnim hitnim situacijama dopustiti ograničene iznimke kako bi se izbjegle gore stvari. Kriterij takvog djelovanja mora biti: čin 'protiv onoga što je napisano' ograničen je u tome što ne može dovesti u pitanje temeljni oblik, oblik od kojeg Crkva živi. Stoga je vezan za karakter izuzeća i pomoći u hitnoj potrebi.“[89]

Marijan Valković navodi kako „Ratzinger to – qua theologus – konkretno primjenjuje na pitanje o eventualnoj mogućnosti da ovakve osobe pristupe sakramentima pokore i euharistije. On čak dolazi do pastoralnog prijedloga:

1. 'Gdje je dugo i za obje stranke nepopravljivo razorena ženidba,

[87] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 36: „Full clarity about the praxis of the early church concerning release from marriage on account of adultery cannot be obtained from the texts. For the texts do not always clearly distinguish between adultery and fornication, simultaneous and consecutive bigamy after the death of the first partner (even the letter was debated in some cases), and separation because of death or dismissal.“

[88] „*I. The Fathers* (…) Differently oriented – in the line of Origen – is a likewise well known text of Basil that prescribes a longer Church penance for the second marriage and then tolerates it. In this he is aware of the contradiction to the words of Scripture. The whole text makes it clear that he, like Origen, does not want to simply eliminate an existing practice, although he considers it contrary to Scripture.“, Joseph RATZINGER, On the question of the indissolubility of marriage, I.

[89] „*IV. Conclusions* The result may be summarized in two theses. 1. The marriage of baptized persons is indissoluble. This is a clear and unambiguous directive of the faith of the Church of all centuries, a faith nourishing itself from the Scriptures. (…) 2. The Church is the Church of the New Covenant, but it lives in a world in which the “hardness of heart” (Mat 19:8) of the Old Covenant remains unchanged. It cannot stop preaching the faith of the New Covenant, but it must often enough begin its concrete life a bit below the threshold of the scriptural word. Thus it can in clear emergency situations allow limited exceptions in order to avoid worse things. Criteria of such action must be: an act “against what is written,” is limited in that it may not call into question the fundamental form, the form from which the Church lives. It is therefore bound to the character of exemption and of help in urgent need.“, *Isto,* IV.

2. gdje se obratno naknadno sklopljena ženidba kroz duže vrijeme pokazala kao moralna stvarnost i izvršila u duhu vjere, osobito s obzirom na odgoj djece (tako da bi se razaranjem ove druge ženidbe uništila jedna moralna vrednota i počinila moralna šteta),
3. tada bi se izvansudskim postupkom, i to na temelju svjedočanstva župnika i članova zajednice, mogla dopustiti pričest onima koji žive u drugoj ženidbi.“[90]

U tumačenju navedenog teksta Marijan Valković iznosi: „Time se druga ženidba nikako ne izjednačava s prvom, nego se samo upozorava na granične slučajeve kad evanđeoski zakon milosrđa vodi računa o ljudskom neuspjehu, grijehu i drugim slabostima i nevoljama, kako na osobnoj tako i na društvenoj razini. Posrijedi je napetost života koja se ne da izdržati isticanjem samo jednog aspekta.“[91]

Uspoređujući sa stajalištem svetog Bazilija, Joseph Ratzinger govori o pravednom pripuštanju pričesti koje bi bilo u skladu s crkvenom tradicijom, nakon razdoblja kušnje, pod određenim uvjetima, onih razvedenih i ponovno civilno vjenčanih koji žive moralno i u duhu vjere u drugom braku:

„Zahtjev da se drugi brak pokazao kroz duže vrijeme kao moralna veličina i da se živi u duhu vjere zapravo odgovara onoj vrsti strpljivosti koja je opipljiva kod Bazilija, gdje se nakon duge pokore pričest daje 'digamusu' (= onome koji živi u drugom braku) bez prekida drugog braka, s pouzdanjem u milosrđe Božje koji pokoru ne ostavlja bez odgovora.

1. Ako su u drugom braku nastale moralne obveze prema djeci, obitelji, pa tako i prema ženi, a
2. ne postoje slične obveze iz prvog braka, te
3. ako je zbog moralnih razloga napuštanje drugog braka nedopustivo,

a s druge strane, praktički govoreći, apstinencija ne predstavlja stvarnu mogućnost … , čini se da otvaranje zajednice za pričest nakon razdoblja kušnje nije ništa manje nego pravedno i potpuno je u skladu s crkvenom tradicijom. Odobravanje *communio* ovdje ne može ovisiti o činu koji je ili nemoralan ili praktično govoreći nemoguć.“[92]

---

[90] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 119, bilj. 14, RATZINGER., Zur Frage nach der Unauflöslichkeit der Ehe, u HENRICH F. – EID V., 54. Numeracija u tekstu je moja.

[91] *Isto*, 119.

[92] „*IV. Conclusions* (…) The requirement that a second marriage have proven itself over a long time as a moral greatness and have been lived in the spirit of faith in fact corresponds to that type of forbearance that is palpable in Basil, where after a long penance Communion is granted to the “Digamus” (= the one living in a second marriage) without terminating the second marriage: in trust in the mercy of God, who does not leave the penance unanswered. If in the second marriage moral obligations to the children, to the family, and so also to the woman have arisen, and no similar commitments from the first marriage exist, and if thus for moral reasons the abandonment of the second marriage is inadmissible, and on the other hand practically speaking abstinence presents no real possibility …, the opening up of community in Communion after a period of probation appears to be no less than just and to be fully in line with the Church's tradition. The granting of communio cannot here

Završavajući drugi ekskurs o praksi prve Crkve, kardinal Walter Kasper spominje prikladno rješenje koje podcrtava njegova trenutna razmišljanja, a to je prihvaćanje Bazilijevog stajališta na novi način kako je predložio Joseph Ratzinger. Ne možemo djelovati prema autoritetu jedne ili druge povijesne interpretacije koja je još uvijek kontroverzna, kaže Kasper i dodaje da tim više ne možemo jednostavno preslikati rješenja prve Crkve za našu situaciju koja je potpuno drugačija. U našoj promijenjenoj situaciji, međutim, možemo ponovno preuzeti temeljnu brigu prve Crkve i nastojati ju aktualizirati u današnjoj situaciji na način koji je pošten i pravedan u svjetlu evanđelja.[93]

1.3.5. Pregled crkvenih sabora o nerazrješivosti ženidbe i rastavi

Praksa prve Crkve u nekim lokalnim zajednicama, kako je opisano u prethodnom naslovu „1.3.4. Kršćanski tekstovi crkvenih otaca o nerazrješivosti ženidbe i rastavi“, bila je pastoralna praksa tolerancije, blagosti i strpljenja, te su to dobri razlozi za pretpostaviti da je ova praksa potvrđena na Nicejskom saboru (325.) protiv rigorizma novacijanaca, kaže Kasper i u bilješci 20 navodi kako Nicejski sabor u 8. kanonu traži od „takozvanih čistih“ u obraćenju u Katoličku Crkvu sljedeće: „Oni moraju njegovati zajedništvo kako s onima koji su po drugi put oženjeni, tako i s onima koji su u progonu zakazali.“[94]

Puni tekst 8. kanona Nicejskog sabora (325.) glasi: „Što se tiče onih koji se nazivaju 'katarima' (= 'čistima'), (tj. novacijanci), zaključio je veliki i sveti sabor da se njima, ako se žele priključiti katoličkoj i apostolskoj Crkvi, polože ruke i da tako ostanu u kleru. Prije svega moraju napismeno ispovijediti da prihvaćaju i da će slijediti učenje Katoličke i apostolske crkve: naime da će njegovati zajedništvo kako s onima koji su po drugi put oženjeni, tako s onima koji su u progonu zakazali.“[95]

---

depend on an act that is either immoral or practically speaking impossible.“, Joseph RATZINGER, On the question of the indissolubility of marriage, IV.

[93] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 38: „Joseph Ratzinger proposed taking up the position of Basil in a new way. That appears to be an appropriate solution, one that also underlines my current reflections. We cannot act on the authority of one or other historical interpretation that is still controversial. A fortiori, we cannot simply replicate the early church's solutions in our situation, which is completely different. In our changed situation, however, we can take up again the early church's fundamental concern and seek to actualize it in today's situation, in a manner that is fair and just in the light of the gospel.“

[94] Usp. *Isto*, 31: „There was, therefore, a pastoral practice of tolerance, clemency, and forbearance, and there are good reasons for assuming that this praxis was confirmed by the Council of Nicaea (325) against the rigorism of the Novatianists.“ Walter Kasper piše u bilješci 20: „Council of Nicaea, canon 8; by converting to the Catholic Church, 'so-called pure ones' are required as follows: 'They must foster community both with those who live in second marriage as well as with those who lapsed during persecution.'“, *Isto*, 40, bilj. 20. Prijevod teksta je moj.

[95] PRVI NICEJSKI SABOR (19. lipnja – 25. kolovoza 325.), u: DH, 127.

John M. Rist smatra sljedeće glede 8. kanona Nicejskog sabora: „U nedavnim je raspravama smatran značajniji 8. kanon Nicejskog sabora. Za njega neki, uključujući i kardinala Kaspera (koji opet slijedi diskreditiranog Ceretija), misle da je to možda najbolji dokaz da je ponovna ženidba nakon rastave bila prihvaćena u prvoj Crkvi, makar sa žaljenjem. Ali, kao što su pokazali Crouzel i Pelland, ta je pretpostavka ozbiljno pogrješno shvaćanje kanona, a njihovi dokazi u tome smislu nikada nisu opovrgnuti, iako ih se ponekad zanemarivalo. Naime, kanon je usmjeren protiv novicijanaca koji su (u duhu ranijih rigorističkih skupina) odbijali novu ženidbu u bilo kojim okolnostima, čak i udovicama i udovcima.“ U nastavku, Rist kaže kako su mislili „oci Nicejskog sabora, da se, osim ako nisu klerici, smiju ponovno vjenčati oni čiji je supružnik pokojni.“[96]

Kardinal Walter Kasper ponavlja da ne može biti sumnje u činjenicu da je u ranoj Crkvi postojalo, prema običajnom pravu u mnogim mjesnim crkvama, praksa pastoralne tolerancije, blagosti i strpljenja nakon razdoblja pokore. Na pozadini ove prakse zasigurno se mora razumjeti kanon 8 Nicejskog koncila (325.), koji je bio usmjeren protiv Novacijanovog rigorizma. Čak je i kasnije Zapadna Crkva svojim odlukama na sinodama i sličnome više puta tražila i također pronašla konkretna rješenja u teškim situacijama. Prema P. Fransenu, Tridentski je koncil osudio Lutherov stav, ali ne i praksu Istočne Crkve. Hubert Jedin se u bitnome složio glede toga.[97]

John M. Rist kaže sljedeće: „Kasper je u pravu kada ističe da istočna praksa rastave i ponovnog vjenčavanja nije osuđena na Tridentskom saboru. No taj je Sabor bio osobito zabrinut protestantizmom tako da nije bilo žurna razloga da se rasprave istočna stajališta. U svakom slučaju, tridentski su oci vjerovali da su ta shvaćanja – i posljednična praksa – već bili osuđeni u Ispovijesti vjere predloženoj navodno obraćenomu bizantskom caru Mihajlu VIII. Paleologu

[96] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 70-71. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 85-86: „Judged more significant in recent debates is canon 8 of the Council of Nicea, which some, including Cardinal Kasper (again following the discredited Cereti), think is perhaps the best evidence that remarriage after divorce was accepted in the early Church, if with regret. But that hypothesis, as Crouzel and Pelland have shown, is a serious misreading of the canon, and their arguments to that effect have not been refuted, though at times they have been ignored. For the canon is directed against the Novatianists who (in the spirit of earlier rigorist groups) refused remarriage under any circumstances, even for widows and widowers. (…) Without the unnecessary and ideologically driven emendations, however, Epiphanius can be seen to be thinking, as were the Fathers of the Council of Nicea, of those whose wife or husband has died and who, unless they are clergy, are allowed to remarry.”

[97] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 37: „There can, however, be no doubt about the fact that in the early church there was, according to customary law in many local churches, the praxis of pastoral tolerance, clemency, and forbearance after a period of penance. It is against the background of this practice that canon 8 of the Council of Nicaea (325), which was directed against the rigorism of Novatian, must surely be understood. (…) Even later, the Western church, with its decisions at synods and the like, repeatedly sought and also found concrete solutions in difficult situations. According to P. Fransen, "Das Thema 'Ehescheidung und Ehebruch' auf dem Konzil von Trient (1563)," *Concilium* 6 (1970): 343-48, the Council of Trent condemned Luther's position, but not the praxis of the Eastern church. Hubert Jedin essentially agreed.“

(koji je tražio pomoć Zapada protiv Turaka) i predočenoj (ali ne odobrenoj) na Drugom lionskom saboru (1274.).“[98]

Drugi je lionski sabor (1274.) rekao: „O ženidbi pak drži i kaže kako nije dozvoljeno da jedan muškarac istovremeno ima više žena, niti da jedna žena ima više muževa. Kad se pak smrću (jednog) supružnika razriješi zakonita ženidba, drugom (supružniku) je dozvoljeno sklopiti drugu a zatim i treću ženidbu, ako se (tome) iz nekog razloga ne protivi neka kanonska zapreka.“[99]

Što se tiče broja ženidbi poslije smrti supružnika, koji navodi Drugi lionski sabor (1274.), u *Zbirci sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu* postoji bilješka koja ne ograničava broj ženidbi nakon smrti supružnika: „Tako stoji u verziji koju je potpisao car; u verziji Klementa IV. (1267.) stoji: 'treću i sljedeće ženidbe'.“[100] U istoj *Zbirci,* u uvodnom dijelu Drugog lionskog sabora, piše dio koji se odnosi na papu Klementa IV. i cara Mihajla: „Taj je obrazac vjeroispovijesti Klement IV. predložio caru na potpis već 1267.“[101]

Marijan Valković kaže „kako zapadna Crkva nije nikada izravno osudila Istočnjake, iako je bilo dosta pokušaja da ih se pridobije za zapadnu pastoralnu praksu. Na unionističkim saborima u Lyonu (1245. i 1274) nije se izričito raspravljalo o nerazrješivosti i razvodu ženidbe. Na slijedećem saboru u Firenci (1439) potpisana je i proglašena unija, a tek nakon toga raspravljalo se o razvodu ženidbe. (…) Što se tiče Tridentskog sabora, opće je mišljenje tumača da se njegovi kanoni ne odnose na Istočnjake. (…) Istočnjaci se, naime, nisu protivili katoličkoj biblijskoj-dogmatskoj nauci o ženidbi; oni su se razlikovali samo na razini pastoralne prakse.“[102]

Sinoda u Elviri, na samom početku 4. stoljeća, u 9. kanonu donosi odredbu o primanju pričesti koja se uskraćuje ženi vjernici koja je napustila preljubničkog muža, a živi s drugim dok joj je prvi muž živ. Pričest može primiti samo u nuždi neke bolesti.

Kanon 9. Sinode u Elviri glasi: „Isto tako treba ženi vjernici, koja je napustila svog preljubničkog muža vjernika i dovodi drugoga, zabraniti joj da ga dovede; ako ga dovede, ne

[98] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 65. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 80: „Kasper is right to point out that Eastern practice about divorce and remarriage was not condemned at the Council of Trent. That Council, however, was primarily concerned with Protestantism, so there was no pressing reason to discuss Eastern attitudes. In any case, the Fathers of Trent believed that those attitudes - and consequent practices - had already been condemned in the Profession of Faith proposed to the apparently converted Byzantine emperor Michael VIII Palaeologus (who was seeking Western help against the Turks) and read out (but not ratified) at the Second Council of Lyon (1274). “

[99] DRUGI LYONSKI SABOR (14. opći) (7. svibnja – 17. srpnja 1274.), u: DH, 860.

[100] DH, 860, bilješka 1.

[101] DH, uvodni dio.

[102] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 124.

smije primiti pričest prije nego li onaj kojeg je napustila ode s ovog svijeta; osim ako bi možda nužda neke bolesti natjerala da joj se pruži.“[103]

Marijan Valković donosi „10. kanon crkvenog sabora u Arlesu 314. god., koji glasi: 'Što se tiče muževa koji zateknu svoje žene u preljubu, a mladi su i zabranjeno im je ponovno ženiti se, svidjelo nam se odrediti da im se savjetuje, koliko je moguće, neka ne uzimaju druge žene dok su njihove na životu, makar bile i preljubnice.“[104] Valković za ovaj kanon kaže da „o ovom tekstu ima više tumačenja, no čini se da je najvjerojatnije ono koje u njemu vidi, s jedne strane načelnu nerazrješivost ženidbe (*prohibentum nubere*), a s druge strane pastoralni realizam koji vodi računa o konkretnim prilikama i mogućnostima, te ne udara kaznama one koji možda ne provode u punini evanđeosku zapovijed. Odatle ton poticanja na vjernost, ali i razumijevanje!“[105]

Kardinal Walter Brandmüller spominje sinode koje govore o nerazrješivosti ženidbe i kaže da „već je sinoda u Kartagi 407. godine nalagala da supružnici nakon rastave ne smiju sklopiti novu ženidbu. Tako je Sinoda u Angersu 453. godine (kanon 6) zaprijetila kaznom izopćenja svakomu muškarcu koji se pokuša oženiti ženom drugoga muškarca koji je još uvijek živ. Ništa drukčije nije odredila ni Irska sinoda iste godine (kanon 19). Sinoda u Vannesu 465. godine (kanon 2) isključuje od svete pričesti svakoga muškarca koji je otpustio svoju ženu zbog preljuba, bez dokaza za to i koji se zatim oženio drugom ženom. Slična je odluka donesena na Sinodi u Agdeu (506.), koju je sazvao Cezarije iz Arlesa. Ona je izopćila muškarca koji bi se rastavljao od svoje žene zbog optužbe za preljub i ženio drugom ženom bez presude pokrajinske sinode. Konačno, Sabor u Orléansu (533.) pod prijetnjom izopćenja zabranio je rastavu zbog bolesti supružnika.“[106]

Nadbiskup Cyril Vasil' kaže da „prva naznaka prihvaćanja nekih razloga za rastavu bio je kanon 87 Trulskog sabora 692. godine. Sabor dopušta rastavu u slučaju produljenja ratnog

[103] SINODA U ELVIRI (Španjolska) (300. – 303.?), kan. 9, u: DH, 117.
[104] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 121-122, bilješka 31, kan. 10: C. Chr. 148, 11, 34-37.
[105] *Isto*, 122.
[106] Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe. Od ranoga srednjeg vijeka do Tridentskoga sabora, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 107-108. Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage. From the Middle Ages to the Council of Trent, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 129-130: „The Synod of Carthage in 407 had already instructed that spouses were not allowed to enter into a new marriage following a separation. Likewise, the Synod of Angers in 453 (canon 6) imposed the penalty of excommunication on any man who attempted to marry the wife of a man who was still alive. The same legislation appears in an Irish synod at the same time (canon 19). Canon 2 from the Synod of Vannes (465) excluded those men from Holy Communion who dismissed their wives because of adultery without providing evidence for it and who subsequently married another woman. A similar decision was reached at the Synod of Agde (506), called by Caesarius of Arles. It excommunicated any man who separated from his wife because of her crimes and married another one without having obtained a favorable judgement from a provincial synod. Finally, the Council of Orléans (533) forbade divorce for reasons of illness under pain of excommunication.“

zarobljeništva vojnika, ali poglavito radi jamčenja mogućnosti nove ženidbe nakon pretpostavljene smrti jednoga od supružnikâ, a ne da bi dopustio rastavu kao takvu.“[107]

Marijan Valković spominje pismo pape Grgura II. sv. Bonifaciju iz 726. godine koje je predstavljalo „priličnu teškoću za teologe i kanoniste već od srednjeg vijeka“: „Što se tiče tvog pitanja kako da postupi muž čija žena zbog bolesti nije više sposobna za spolne odnose, bilo bi bolje da on ostane onakav kakav jest i da se suzdržava. No budući da je to heroizam, radije neka se oženi onaj koji se ne može suzdržavati. No neka joj ne uskrati potrebno uzdržavanje, budući da joj bolest priječi ženidbu, a ne gnusan grijeh.“[108]

Kardinal Walter Brandmüller bilježi kako se od druge polovice 8. stoljeća dozvoljava nova ženidba u slučaju preljuba uz poziv na apstinenciju i dozvoljava rastava zbog nekih nemoralnih radnji ili zbog ženinog odustajanja ići s mužem u tuđinu: „Iako je papa Zaharija još 747. godine isticao Pipinu da valja izopćiti muškarca koji otpusti ženu zbog preljuba i oženi se drugom, to su ipak samo deset godina kasnije dopustile sinode u Verberieu i Compiègneu omogućivši, u slučaju preljuba jednoga supružnika, onomu drugom da može sklopiti novu ženidbu – iako s pozivom i nedužnoj strani na suzdržavanje (od spolnih odnosa). Rastava supružnikâ bila je dopuštena napose u sljedećim slučajevima: kada je muž spolno općio s pokćeri ili žena s posinkom; kada je žena pokušala ubiti svojega muža; kada žena odbija slijediti muža u tuđinu; kada je muž spolno općio sa ženinom rođakinjom. Treba primjetiti da je u sva tri dokumenta koji sadržavaju te odredbe k tomu dodano: '*Hoc aecclesia non recipit'*, tj. 'Crkva ta pravila ne priznaje'!“[109] Urednik Robert Dodaro primjetio je kako Wielfried Hartmann „ističe

[107] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba. Teološki i praktični pristupi Pravoslavnih Crkava, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 84. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage: Theological and Practical Approaches of the Orthodox Churches, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 102: „The first sign of the acceptance of multiple causes for divorce is canon 87 of the Council in Trullo in 692. The Council allows divorce in the case of soldiers who have been imprisoned. However, this Council is more concerned with granting the possibility of a new marriage on the basis of the presumed death of one of the spouses than it is with permitting divorce per se.“

[108] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 122-123, bilj. 35, Mon. Germ. Hist., *Ep*. III, 276.

[109] Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe, 108. Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage, 130: „Pope Zacharias insisted with Pippin in 747 that a man who dismissed his wife for adultery and married another woman was excommunicated. Only ten years later the Synod of Verberie and Compiègne allowed the remarriage of a spouse in the case of adultery on the part of the other spouse, with the proviso, however, that the innocent party should practice continence. In particular, the separation of spouses was permitted in the following instances: if a man had sexual relations with his stepdaughter or a woman with her stepson; if a woman attempted an assault on her husband's life; if a woman refused to follow her husband into a foreign territory; or if a man had sexual relations with his wife's cousin. It should be noted that in all three manuscripts containing these dispositions the following words were added: 'hoc aecclesia non recipit' (the Church does not acknowledge [these regulations]).“

da je završna rečenica *Hoc Ecclesia non recipit* izvorno vjerojatno bila rubna napomena koja je tak kasnije, tijekom povijesti, ušla u tekst (nap. prir.).“[110]

Kardinal Walter Brandmüller navodi da je „zbirka *Decretum Gratiani* sastavljena oko godine 1140. dala konačan izraz kršćanskomu načelu jednosti i nerazrješivosti ženidbe. (…) Godine 1184. Sinoda u Veroni pod predsjedanjem pape Lucija III. ubrojila je ženidbu među sakramente Crkve, što je potvrdio Drugi ekumenski lionski sabor (1274.), a papa Ivan XXII. branio je ženidbu protiv ondašnjih heretičkih učenja kao *coniugii venerabile sacramentum* (časni sakrament braka). Ekumenski sabor u Firenci 1439. godine opširno se izjašnjava o tomu u buli sjedinjenja Armenaca s Katoličkom Crkvom.“[111]

Opći Firentinski sabor (1439.) označava „trostruko dobro ženidbe. Prvo su djeca koju treba primiti i odgajati za štovanje Boga. Drugo je vjernost koju jedan supružnik treba čuvati drugom. Treće je nerazrješivost ženidbe, zbog toga što označava nedjeljivo sjedinjenje Krista i Crkve. Premda je zbog bludništva dozvoljeno odvajanje od zajedničkog života, ali nije dozvoljeno sklopiti drugu ženidbu, jer je zakonito sklopljena ženidbena veza trajna.“[112]

Kardinal Walter Brandmüller tumači da „vrijedi napomenuti da tekst ističe nedopuštenost druge ženidbe riječima: '*non tamen aliud matrimonium contrahere fas est*'. Izraz *non… fas est,* to jest *nefas est*, ne znači samo 'nepravda', nego ima i vjersku konotaciju i znači 'strahota, opačina, svetogrđe, bezakonje'.

Taj tekst odgovara učenju Tridentskoga sabora o ženidbi. Potaknut ženidbenim skandalima engleskoga kralja Henrika VIII. i Lutherovim 'dopuštenjem' bigamije hesenskoga kneza Filipa Velikodušnoga, Sabor 11. studenoga 1563. drugim kanonom *De matrimonio*

[110] Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe, 108, bilj. 1, WIELFRIED HARTMANN u *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und in Italien,* Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1989., str. 75. Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage, 130-131, bilj. 1: „Wielfried Hartmann in *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und in Italien* (Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 1989), p. 75, has pointed out that the final phrase, '*Hoc aecclesia non recipit,*' is probably a gloss that was added to the taxt only in course of history. - ED.“

[111] Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe, 109, 117. Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage, 131, 139: „The *Decretum Gratiani* of circa 1140 led to standardization of marital legislation, removed existing inconsistencies, and gave a definitive expression to the Christian principle of unity and indissolubility of marriage. (…) In the year 1184 the Synod of Verona under the presidency of Pope Lucius III numbered marriage among the sacraments of the Church as a matter of course; this was confirmed by the Second Ecumenical Council of Lyon (1274), and when Pope John XXII defended marriage against contemporary heretics as coniugii venerabile sacramentum. The Ecumenical Council of Florence in 1439 pronounced extensively on the matter in the bull of union for those Armenians who returned to the Catholic Church.“

[112] FIRENTINSKI SABOR, u: DH, 1327.

izričito određuje“[113]: „Tko kaže da je kršćanima dozvoljeno u isto vrijeme imati više žena i da to nije zabranjeno nijednim Božjim zakonom [*usp. Mt 19,9*]: neka bude kažnjen anatemom.“[114]

Kardinal Brandmüller pri kraju svoga izlaganja, osvrćući se na poznati slučaj, u drugoj polovici 9. stoljeća, u kojem je kralj Lotar II. oženio bivšu priležnicu Valdradu, jer je prestao postojati politički razlog zbog kojeg je bio oženio Teutbergu, postavlja pitanja i nudi odgovor: „A kako su onda spomenute sinode mogle dopustiti rastavu od ženidbenoga druga i sklapanje novoga braka? Nije li i to bila odluka koju je vodio Duh Sveti? (…) Odgovaramo na to protupitanjem o stvarnom obliku i mjerodavnosti tih sinoda. Iako se ti skupovi nisu održavali radi odlučivanja o doktrinarnim stvarima niti su donijeli općeobvezujuće propise, ipak su polagali pravo da izriču pravdu, i to ne u čisto pravnoj, nego u sakramentalnoj stvari. U Lotarovu slučaju te su sinode bile sve drugo osim slobodne. Uzimajući u obzir koliko su bile izložene političkom pritisku nedvojbeno se mogu smatrati pristranima, ako ne i izričito podmićenima.“[115]

Kardinal Walter Brandmüller zaključuje izlaganje o jednosti i nerazrješivosti ženidbe povezujući Duha Svetoga s Predajom čiji je razvoj vjerskih istina i sakramenata otvoren samo dubljoj spoznaji i razumijevanju istine: „Tako u povijesti razvojem vjerskih istina, sakramenata i hijerarhije božanskoga prava ne upravlja puki slučaj nego Božji Duh; on ga vodi i omogućuje. I zbog toga je taj razvoj nepovratan, a otvoren je samo u smjeru potpunije spoznaje, dubljega razumijevanja istine. Predaja u tome smislu ima, dakle, normativni karakter.“[116]

---

[113] Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe, 109, 117. Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage, 140: „It is remarkable that the text emphasizes the illicitness of remarriage with the words: 'non tamen aliud matrimonium contrahere fas est'. The phrase 'non … fas est' or 'nefas est' does not simply signify an 'injustice': it denotes a 'sacrilege'. This text corresponds to the teaching on marriage of the Council of Trent. Against the backdrop of the matrimonial scandals of King Henry VIII and the double marriage of Philip of Hesse, which was 'permitted' by Luther, the Council in canon 2, *De matrimonio*, defined explicitly: ..."

[114] TRIDENTSKI SABOR, u: DH, 1802.

[115] Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe, 119. Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage, 142: „But if the synods mentioned above effectively authorized Lothair II to remarry, was that not also a decision guided by the Holy Spirit? (…) The answer to this lies in the concrete form and competence of those synods. While they did not pronounce on doctrinal questions or pass laws, they claimed to administer justice, and this not only in a narrowly juridical but also in a sacramental matter. In the case of Lothair these synods were not at all free of interference, and given the pressure exercised by the king they must undoubtedly be considered as biased, if not in fact corrupt.“

[116] Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe, 121. Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage, 144: „Thus the development of doctrine, sacraments, and the hierarchy of divine law does not come about as the casual product of history, but it is guided and made possible by the Spirit of God. For this reason, this development is irreversible and is open only toward a more complete understanding. Tradition in this sense thus has a normative character.“

1.3.6. Rastava i druga ženidba u pravoslavnim Crkvama

Kardinal Walter Kasper kaže da su pravoslavne Crkve sačuvale pastoralno gledište tradicije prve Crkve, u skladu s njihovim načelom *oikonomije*. Međutim, od šestog stoljeća, slijedeći bizantsko carsko pravo, oni su otišli iznad pozicije pastirske tolerancije, blagosti i strpljenja te priznaju, osim odredbi koje se odnose na preljub, dodatne razloge za razvod koji se temelje na moralnoj a ne samo fizičkoj smrti bračne veze.[117]

John M. Rist govori o pravoslavnima i polazi „od nerazrješivosti. Pisci u pravoslavnoj predaji redovito ističu da Crkva mora naučavati da je ženidbeni vez, dok god traje, kao sakrament, nerazrješiv, ali da nerazrješivost nije zakonski, nego samo teološki ili duhovni vez koji u stvarnosti prestaje postojati nakon preljuba ili sličnih grijeha.“[118]

U bilješci John M. Rist pojašnjava „slične grijehe“ zbog kojih prestaje postojati ženidbeni vez u pravoslavlju: „'Slični' grijesi mogli bi uključiti ubojstvo (možda djece ili supružnika) ili otpad od vjere, koji se u starozavjetnim izrazima razumije kao duhovni blud.“, s time da Rist govori na istom mjestu i o trajanju braka i nakon smrti supružnikâ: „Pa ipak, pravoslavni pogled na ženidbu bio je da se ona može nastaviti čak i nakon smrti supružnikâ, a širenje *porneije* na druge situacije moglo bi se činiti neutemeljenim.“[119]

Citirajući Johna Meyendorffa kojeg smatra „kao tipična i odgovorna zagovornika pravoslavnog stajališta“, John M. Rist navodi: „Iako je proglašavala i njegovala načelo nerazrješivosti ženidbe, kako ga je potvrdio Isus prema sinoptičkim izvješćima, Bizantska crkva […] nikada nije shvaćala nerazrješivost kao *zakonsku* bezuvjetnost. To je dopustila čuvena Matejeva iznimka […] Stoga je priznavala preljub kao zakoniti razlog za rastavu, obuhvaćajući i druge situacije, gdje je otajstvena zajednica muža i žene u stvarnosti prestala postojati, to jest stanja praktički jednaka smrti jednoga od ženidbenih drugova (nestanak, umobolnost, nasilje).

---

[117] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 37-38: „The Orthodox churches preserved the pastoral point of view of the early church tradition, in accordance with their principle of *oikonomia*. However, since the sixth century, following Byzantine imperial law, they have gone beyond the position of pastoral tolerance, clemency, and forbearance and they recognize - besides the provisions concerning adultery - additional grounds for divorce, which are based on the moral and not only the physical death of the marriage bond.“

[118] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 63-64. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 78-79: „First let us discuss indissolubility. Writers in the Orthodox tradition normally stress that the Church must teach that so long as it lasts, the marriage bond, as sacrament, is indissoluble, but that indissolubility is not a legal but only a theological or spiritual bond, which in reality ceases to exist after adultery or similar sins.“

[119] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 64, bilj. 11. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 79, bilj. 10: “'Similar' sins might include homicide (perhaps of the children or spouse) or apostasy, the letter understood in Old Testament as spiritual fornication. (…) Yet the Orthodox view of marriage was that it might continue even after the death of the parties, and the extension of *pornei* to other situations might seem gratuitous.“

Međutim, čak i u slučajevima kada se rastava dopuštala, novi brak u načelu se samo tolerirao i bio je podložan pokorničkim uvjetima.“[120]

John M. Rist pojašnjava sljedeće: „Poteškoća je u tome što se Božja uloga u sakramentu čini zanemarenom, stoga se vez može prekinuti (usprkos očito jasnu smislu Isusovih i Pavlovih riječi) pozivanjem na načelo 'ekonomije' na temelju čega se zbog milosrdnih razloga ili da bi se izbjegli teži grijesi, može dopustiti druga ženidba, iako je prvi ženidbeni drug još živ. Bogoslužno slavlje toga sada nesakramentalnoga dogovora mora, međutim, biti različito i pokorničko u odnosu na ono kojim je posvećena izvorna ženidba, a oni koji sklapaju takvu drugu ženidbu moraju činiti pokoru. Tijekom stoljećâ mijenjala se strogost te pokore. Jasno je da kardinal Kasper i drugi misle na ovo načelo ekonomije nadajući se 'milosrdnijemu' rješenju problema rastavljenih i civilno ponovno vjenčanih unutar Katoličke Crkve.“[121]

Kardinal Gerhard Ludwig Müller kaže: „Danas u pravoslavnim Crkvama postoji niz razloga za rastavu koji se najčešće opravdavaju pozivajući se na *oikonomiju*, pastoralnu blagost u pojedinačnim teškim slučajevima, što otvara put za drugu i treću ženidbu s pokorničkim karakterom. Ta praksa nije dosljedna Božjoj volji, kako je ona jasno izražena u Isusovim riječima o nerazrješivosti ženidbe. To je ekumensko pitanje koje ne treba podcijeniti.“[122]

---

[120] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 64, bilj. 11, John Meyendorff, *Christian Marriage in Byzantium: The Canonical and Liturgical Tradition*, u: “Dumbarton Oaks Papers”, 44 (1990.), str. 102-103. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 79, bilj. 10, John Meyendorff, “Christian Marriage in Byzantium: The Canonical and Liturgical Tradition”, *Dumbarton Oaks Papers*, 44 (1990), pp. 102-3.: „The Byzantine Church, though proclaiming and cherishing the principle of the indissolubility of marriage, as affirmed by Jesus according to the Synoptics' accounts … never understood indissolubility to be a *legal* absolute. It condoned the famous exception found in Matthew … and recognize adultery as a legitimate cause of divorce, covering other situations, where the mystical union of husband and wife had, in reality, ceased to exist, that is, situations practically equivalent to the death of one of partners (disappearance, insanity, violence). However, even in cases when divorce was admitted, remarriage was, in principle, only tolerated and subject to penitential conditions.“ Skraćivanja u tekstu nisu moja.

[121] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 64. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 79: „The difficulty with that is that the role of God in the sacrament seems to be neglected; hence the bond can be snapped (despite the apparently clear sense of the words of Jesus and Paul) by an appeal to the principle of 'economy', whereby for merciful reasons, or to avoid worse sins, a second marriage can be permitted in the lifetime of the earlier spouse. The liturgical celebration of this now nonsacramental arrangement must, however, be distinct, and more penitential, than that which sanctified the original marriage, and those entering into such a second marriage must do penance; over the centuries this penances have varied in severity. It is clearly to this principle of economy that Cardinal Kasper and others refer in hoping for a more 'merciful' solution to the problem of the divorced and remarried within the Catholic Church.“

[122] Gerhard Ludwig MÜLLER, Nerazrješivost ženidbe i rasprava o civilno ponovno vjenčanima i sakramentima, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 128. Gerhard Ludwig MÜLLER, Testimony to the Power of Grace. On the Indissolubility of Marriage and the Debate concerning the Civilly Remarried and the Sacraments, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church*, Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 152: „In the Orthodox Churches today, there are a great many grounds for divorce, which are mostly justified in terms *oikonomia*, or pastoral leniency in difficult individual cases, and they open the path to a second or third marriage marked by a penitential character. This practice cannot be reconciled with God's will, as expressed unambiguously in Jesus' sayings about the indissolubility of marriage. But it represents an ecumenical problem that is not to be underestimated.“

Nadbiskup Cyril Vasil' tumači razliku o (ne)razrješivosti ženidbe i navodi kako „Basilio Petrà primjećuje da je bit pitanja u zapovijedi da se ne rastavlja ono što je Bog sastavio (usp. Mk 10,9). Predaja koja se razvila na pravoslavnome Istoku tumači tu zapovijed kao moralni imperativ koji će grješni pojedinci zanemariti ili prekršiti; u tomu slučaju *porneía* se tumači kao stvarna iznimka od nerazrješivosti ženidbe. Predaja prihvaćena na Zapadu i uvriježena u Katoličkoj Crkvi, i latinskoj i istočnoj, vidi međutim u toj zapovijedi upućivanje na istinsku narav ženidbenoga veza koji bračni drugovi ne mogu razriješiti pa ni kao posljedicu svojega ponašanja. Zapravo, Gospodinova riječ uspostavlja da ženidba tvori vez tako postojan da ostaje netaknut čak i nakon rastave supružnika pa se bilo koji pokušaj sklapanja drugog braka izjednačuje s preljubom.“[123]

„Takozvani Focijev *Nomokanon* koji je na Sinodi u Carigradu 920. godine odobren kao službeni zbornik zakonâ u Bizantu prihvatio je neke mogućnosti za rastavu zbog razloga predviđenih zakonom.“, kaže nadbiskup Cyril Vasil', i nastavlja: „Osim toga, do kraja 9. stoljeća bilo je još uvijek moguće sklopiti civilni brak, ali od 895. godine, na temelju novele 89 cara Lava VI., Crkva je proglašena jedinom institucijom pravno mjerodavnom za slavljenje ženidbe. (…) Slijedom toga crkveni su sudovi – postupno, a godine 1086. i konačno – postali tijela isključivo mjerodavna za ispitivanje ženidbenih parnica. Istočna je Crkva tako morala uskladiti obavljanje sudbene vlasti s državom i civilnim pravom. Pa kad je civilno pravo jednom počelo dopuštati rastavu i sklapanje novih brakova, istočna se Crkva dakle našla obvezanom priznati te prakse. (…) Poslije slavni kanonisti iz 12. stoljeća Zonaras, Aristen i Balzamon ističu činjenicu da ženidbu ne može razriješiti bilo tko i zbog bilo kojeg razloga, nego da se u slučaju rastave moraju ispuniti zakonom propisani uvjeti“, no „ta tri tumača nisu razmatrali da je na taj način Crkva bila prisiljena prihvatiti proširenu popis zakonskih razloga za rastavu i da taj popis nije nadahnuo Duh Sveti nego civilni zakon koji se češće temeljio na tvrdokornosti srca.

[123] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 80. Cyril Vasil' u bilj. 2 navodi izvor iz kojeg uspoređuje: Usp. B. PETRÀ, *Divorzio e seconde nozze nella tradizione greca: Un altra via,* Cittadella Editrice, Assisi, 2014., str. 183-184. „Basilio Petrà observes that the true problem stems from the commandment not to separate what God has united (cf. Mk 10:9). The tradition that developed in the Orthodox East interprets this commandment as a moral imperative that sinful individuals will ignore or violate. In this case *porneia* is interpreted as a true exception to the indissolubility of marriage. The tradition accepted in the West and common in the Catholic Church, both Latin and Eastern Catholic, tends to see in this commandment an indication of the objective nature of a marriage bond that may not be dissolved by the spouses even as a consequence of their subsequent behavior. In fact, the Lord's words establish that the marriage constitutes a bond so stable that it remains intact even after separation so that any attempt to contract another marriage is considered equal to adultery.“, Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 97. Izvor kojeg koristi Cyril Vasil' je u bilj. 1: See Basilio Petrà, *Divorzio e seconde nozze nella tradizione greca: Un altra via,* (Assisi: Cittadella Editrice, 2014), 183-184.

Postupno širenje kršćanstva iz njegova središta u Carigradu na druga misijska područja i narode donijelo je sa sobom i zemljopisno proširenje pravnostegovnih praksa ove tradicije.“[124]

Nadbiskup Cyril Vasil' kaže da „promatrajući pravila i postupanja i Ruske i Grčke pravoslavne crkve vidimo da se razlozi za rastavu mogu razvrstati u tri skupine:

1. preljub i drugi slični nemoralni čini
2. tjelesna ili pravna stanja slična smrti (nestanak, pokušaj ubojstva, neizlječiva bolest, utamničenje, razdvojenost na dulje razdoblje i dr.)
3. moralna nemogućnost zajedničkog života (poticanje na preljub i dr.).“[125]

Ruska pravoslavna crkva ima popis od 14 razloga za rastavu, kako navodi Cyril Vasil': „Ti su razlozi: 1. otpadništvo od pravoslavlja; 2. preljub ili protunaravna postupanja (primjerice sodomija, tj. homoseksualni čini): zahtjev za rastavu može podnijeti nedužna strana u roku od tri godine od saznanja o preljubu drugoga ženidbenog druga, a najdulje unutar deset godina; 3. spolna nemoć: mora biti trajna i prehoditi ženidbi, u tomu se slučaju zahtjev za rastavu može predati najranije dvije godine nakon vjenčanja; 4. guba ili sifilis; 5. nedostupnost jednoga od supružnikâ tri susljednje godine ili samo dvije zbog rata ili nesreće; 6. osuda zbog zločina na kaznu čija je posljedica gubitak građanskih prava: ženidba se ipak ne razrješuje ako je bračni život trajao i nakon te osude; 7. ugroza života drugog ženidbenog druga ili djece; 8. spolni odnos sa svekrom ili punicom, podvođenje i iskorištavanje supružnikova stanja nužde; 9. sklapanje druge ženidbe; (…) 10. neizlječivo ludilo jednoga od supružnika koje ne dopušta

[124] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 85-86. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 103-105: „However, Patriarch Photius' so-called *Nomocanon*, which at the official collection of laws in Byzantium, accepted some possibilities for divorce for reasons indicated by the law. Up until the end of the ninth century, it was still possible to contract a civil marriage, but by the year 895, on the basis of Emperor Leo VI's *Novella* 89, the Church was declared the only institution with legal competence for the celebration of matrimony. (…) Following this, ecclesiastical tribunals gradually, and then in 1086 definitively, received exclusive competence for the examination of marriage cases. As a consequence the Eastern Church had to conform its practices to State and civil legislation. Then once civil legislation began to allow divorce and successive remarriages, the Eastern Church was obligated to recognize these practices. (…) Later, the famous commentators of the twelfth century Zonaras, Aristenes, and Balsamon emphasize the fact that marriage cannot be dissolved by anyone for any sort of reason, but that in the case of divorce, conditions established by the law must be fulfilled. (…) These three commentators did not reflect on the fact that the Church was compelled to accept a larger list of legal reasons for a divorce. This was not inspired by the Holy Spirit but rather by civil law that often based itself on the hardness of hearts. The successive spread of Christianity from its center in Constantinople to other missionary territories and nations brought about the geographical extension of the judicial-disciplinary practices of this tradition.“ Skraćivanja u tekstu su moja.

[125] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 98. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 118-119: „Looking now at both the Russian Orthodox and Greek Orthodox Churches' policies and practices, we see that valid motives for divorce can be divided in three groups: 1. Adultery and other similar immoral acts 2. Physical or legal situations similar to death (disappearance, attempted homicide, incurable illness, detention, separation for a long period, etc.) 3. Moral impossibility of common life (encouragement of adultery).“

nastavak suživota; 11. bolno napuštanje drugoga supružnika.“[126] „Godine 2000. Ruska pravoslavna crkva proglasila je nove razloge za dopuštanje rastave: 1. zaraza AIDS-om 2. alkoholizam ili ovisnost o drogama koju potvrđuje medicinski pregled 3. pobačaj koji žena izvrši ili da izvršiti bez muževe suglasnosti.“[127]

Nadbiskup Vasil' govori o razlozima za rastavu „zbog kojih se pravoslavni pisci i biskupi trude zadržati nerazrješivost ženidbe kao univerzalni ideal, a unatoč tomu smatraju da neke okolnosti opravdavaju rastavu i novi brak“, te navodi tri razloga:

„1. *Preljub i bludnost* U pravoslavlju se Mt 5,32 i 19,9 općenito tumači kao dopuštenje rastave u slučaju preljuba. Možemo tvrditi da, ako postoji zajedničko gledište među pravoslavnim biskupima i teolozima, onda je to to. Mnogi teolozi i biskupi podupiru suženo tumačenje prema kojemu se rastava i drugi brak mogu dopustiti samo u slučaju preljuba. U tomu slučaju Pravoslavna crkva može dopustiti sklapanje novog braka i nedužnoj i krivoj strani s tim da onaj tko je kriv za rastavu to može samo nakon izvršene duge i zahtjevne pokore. (…)

2. Teorija odbijene milosti (…) Ženidba je dar povjeren ljudskoj, osobnoj slobodi pa milost mora pronaći plodno tlo, to jest biti prihvaćena. To prihvaćanje traži i ljudski, osobni napor, a odreći se takva napora znači odbiti darovanu milost. U tom smislu, po Meyendorffu, crkvena rastava braka jednostavno je priznanje Crkve da je ta sakramentalna milost bila odbijena. (…)

3. Duhovna i moralna smrt braka (…) Kao što tjelesna smrt jednoga bračnoga druga raskida ženidbeni vez i omogućuje preostalomu supružniku da sklopi drugi brak (tjelesna smrt braka), isto tako može (se) govoriti i o duhovnoj smrti braka.“[128]

---

[126] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 90, bilj. 18, Usp. J. DVOŘÁČEK, *Il divorzio,* str. 41, bilj. 43 i 44. „These reasons are as follows: (1) apostasy from Orthodoxy; (2) adultery or homosexual acts: cause for divorce must be presented within three years of the discovery of the adultery; (3) impotence: it must be permanent and prior to the marriage, in which case the request for divorce must be presented no less than two years after the celebration of the wedding; (4) leprosy or syphilis; (5) the disappearance of one of the spouses for a period of two years if the disappearance is due to war-time imprisonment, otherwise three continuous years; (6) conviction of a crime with the consequent loss of civil rights; (7) threat to the life of the other spouse or of the children; (8) sexual relations with the father-in-law or with the mother-in-law, pimping, and the manipulation of the spouse's state of need; celebration of a second marriage. (...) incurable insanity of one of the spouses who does not agree to continue cohabitation; abandonment of the other spouse.“, Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 110, bilj. 17, See Dvoráček, “Il divorzio”, pp. 41, nos. 43, 44.

[127] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 90-91. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 110: “In 2000 the Russian Orthodox Church promulgated new motives for permitting divorce: • Contraction of AIDS • Alcoholism or chemical dependence attested to by a medical examination • Abortion procured by the wife without the consent of the husband.“

[128] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 101-103. Cyril Vasil' navodi izvor za Meyendorffa: J. MEYENDORFF, *Il Matrimonio e l'Eucaristia,* u: „Russia Cristiana“, 120 (1970.), str. 23-24, *Isto,* 102, bilj. 43. Cyril Vasil', također, spominje dva autora za načelo duhovne i moralne smrti braka: Nikodim MILAŠ, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche,* Verlag der Verlagsbuchhandlung von Pacher & Kisić, Mostar, 1905., str. 629-641. i Hamicar S. ALIVISATOS, *Marriage and Divorce in Accordance with the Canon Law of the Orthodox Church,* Faith Press, London, 1948., str. 12, u: *Isto,* 103, bilj. 45 i 46. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 123-125: „We shall attempt to group together the

Cyril Vasil' uočava „i poteškoće s nazivljem“ za koje „pogriješili bismo kada bismo očekivali da ih rabe prvi kršćanski pisci ili da se nalaze u pravnim tekstovima prvih stoljeća“, ali „danas smo se, u skladu sa zapadnom kanonskom predajom koju prihvaćaju i istočne katoličke Crkve, naviknuli razlikovati različite izraze:

- rastava supružnikâ uz trajanje ženidbenog veza
- razrješenje ženidbenoga veza kada primjerice imamo *matrimonium ratum et non consummatum* (tvrdu, a neizvršenu ženidbu), ili na temelju *pavlovske* ili *petrovske povlastice*
- utvrđenje ništavosti ženidbe, to jest proglašenje da ženidba *de facto* nikada nije bila istinski i pravno sklopljena, primjerice zbog neke zaprjeke ili nedostatka privole
- rastava braka ili zahvat svjetovnih vlasti koje, s civilnoga gledišta, razrješuju ženidbeni vez omogućujući strankama da sklope drugi civilni brak. Međutim, za Katoličku Crkvu, u slučaju sakramentalne ženidbe, civilna se rastava smatra nebitnom, kako s duhovnoga gledišta, tako i s obzirom na trajanje ženidbenoga veza. U tome slučaju, dakle, svaki novi zajednički život, čak i u obliku civilnoga braka, smatra se *teškim grijehom* koji priječi pristup euharistijskoj pričesti.“[129]

reasons for which Orthodox authors and bishops, who seek to maintain the indissolubility of marriage as a universal ideal, nevertheless also consider certain situations as justifying divorce and remarriage. *Adultery and fornication*. As has been stated, Orthodox authorities generally interpret Matthew 5:32 and 19:9 as permitting divorce in the case of adultery. If there is a common point of view among Eastern Orthodox bishops and theologians, this is it. Many theologians and bishops hold the relatively strict position that divorce and remarriage are permissible only in cases of adultery. In cases of adultery, the Orthodox Church can permit both the innocent and guilty party to contract another marriage, but in the letter case, only after the performance of a long and demanding penance. (…) *The theory of refused grace*. (…) Marriage is at the same time a gift of personal liberty. Hence, grace must fall on fertile ground; it has to be received. This reception (acceptance) of grace also requires personal effort. To renounce the effort involved results in the refusal of the grace offered. In this sense, ecclesiastical divorce, in Meyendorff's view, is merely the Church's acknowledgment that this sacramental grace has been refused. (…) *The spiritual and moral death of marriage*. (…) According to this theory, if the physical death of one of the spouses ends the marriage bond and the remaining spouse has the possibility to contract a new marriage, then it is possible to speak not just of a physical death of marriage, but also a spiritual death.“

[129] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 80-81. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 97-98: „Let us also be aware of a terminological difficulty. Today, in the spirit of the Western canonical tradition as accepted also by the Eastern Catholic Churches, we are accustomed to distinguish among various terms: • Separation of the spouses with the continuation of the marriage bond • Dissolution of the marriage bond, for example, in a case that deals with a marriage *ratum et non consummatum*, the case of the Pauline privilege, or the Petrine privilege • Declaration of nullity of the marriage: a pronouncement that the marriage *de facto* had never been truly and legally contracted, for example, due to an impediment or lack of consent • Divorce: intervention of civil authorities on account of which, from the civil point of view, the marriage bond is dissolved and the parties are permitted to contract another civil marriage. However, for the Catholic Church, in the case of a sacramental marriage, civil divorce is considered irrelevant both from the spiritual point of view and in respect to the permanence of the sacramental marriage bond. In this case any new cohabitation, even in the form of a new civil marriage, is considered a *grave sin* that impedes access to Eucharistic Communion. This terminological distinction results from a long historical development. We would be mistaken to expect to find it being used by early Christian authors or in legal texts from the first centuries.“

Nadbiskup Cyril Vasil' na kraju svoga članka donosi stajalište Katoličke Crkve o rastavi u odnosu na pravoslave Crkve:

„Katolička Crkva ne priznaje postupke radi razrješenja ženidbenog veza i radi rastave zbog preljuba onako kako se oni primjenjuju u različitim pravoslavnim Crkvama niti priznaje pravoslavnu primjenu načela *oikonomije* (koju, u ovomu slučaju, smatra protivnom božanskomu zakonu) jer ti načini razrješenja pretpostavljaju miješanje crkvene vlasti u prestanak valjana ženidbenoga ugovora. U odlukama u tim stvarima koje su donijele vlasti Pravoslavne crkve općenito nedostaje i zapravo je nepoznato razlikovanje između 'proglašenja ništavosti', 'poništenja', 'razrješenja' ili 'rastave', a razlozi za donošenje takvih odluka često nisu navedeni. Dapače, u Pravoslavnoj crkvi postoji temeljna neodređenost u pogledu ozbiljnosti kaonskoga postupka provjere moguće valjanosti ili ništavosti pojedine ženidbe. (…) S gledišta katoličkoga ženidbenog prava dužni smo ženidbu smatrati valjanom dok se ne dokaže suprotno (usp. kanon 1060 CIC i kanon 779 CCEO). Mnoge pravoslavne Crkve ograničavaju se na to da jednostavno potvrde presudu o rastavi koju su donijeli civilni sudovi. U drugim pravoslavnim Crkvama, primjerice na Bliskom istoku, gdje crkvene vlasti imaju isključivu mjerodavnost u ženidbenim stvarima, izjave o razrješenju crkvene ženidbe daju se isključivo primjenom načela *oikonomije*.“[130]

1.3.7. Pitanje kardinala Waltera Kaspera

Kardinal Walter Kasper kaže da je Crkva vrlo rano iskusila apostaziju (otpadništvo od vjere) među kršćanima. Tijekom progona bilo je kršćana koji su postali slabi i zanijekali svoje krštenje. Za takve *lapse* (posrnule kršćane) Crkva je razvila kanonsku praksu pokore kao drugo

[130] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 104. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 126-127: „The Catholic Church does not recognize the procedures involved in the declaration of the dissolution of a marriage bond, or those applied in the case of a divorce on account of adultery, in the manner in which these procedures are employed by a number of Orthodox Churches, nor does it recognize the Orthodox application of the principle of *oikonomia* (which, in this case, is considered contrary to divine law), because these dissolutions presuppose the intervention of an ecclesiastical authority in the breakup of a valid marriage agreement. In the decisions in these matters reached by the authority of the Orthodox Churches, the distinction between a 'declaration of nullity', 'annulment', 'dissolution', or 'divorce' is usually lacking or is practically unknown, and often in these declarations the underlying motivations of the decision are not indicated. Furthermore, a fundamental uncertainty exists regarding the seriousness of the canonical process in verifying the eventual validity or nullity of a marriage in the Orthodox Churches. (…) From the point of view of Catholic matrimonial law, we are bound to consider a marriage valid until there is certain contrary proof (cf. can. 1060 *Codex Iuris Canonici* [CIC] and can. 779 *Canonum Ecclesiarum Orientalium* [CCEO]). Many Orthodox Churches do little more than simply ratify the divorce sentence issued by the civil court. In other Orthodox Churches, as, for example, in the Middle East, in which ecclesial authorities hold exclusive competence in matrimonial matters, declarations dissolving religious marriages are issued solely by applying the principle of *oikonomia*.“

krštenje, ne vodom, već putem suza pokajanja. Slično, među kršćanima je bilo i tvrdoće srca (Mt 19, 8) i slučajeva preljuba s naknadnom, drugom, kvazi-bračnom vezom o čemu stručnjaci raspravljaju o povijesnim detaljima. Crkva se u svojim odlukama ne može obvezati na jednu ili na drugu stranu, jer Crkva iznovice traži put iznad rigorizma i laksizma, te se u procesu poziva na svoj autoritet vezivanja i odriješivanja koji joj je Gospodin povjerio (Mt 16, 19; 18, 18; Iv 20, 23). U Vjerovanju ispovijedamo *Credo in remissionem peccatorum* (Vjerujem u oproštenje grijeha), što znači da onome koji se kaje, oproštenje je moguće. Ako je oproštenje moguće za ubojicu, onda je također moguće i za preljubnika. Pokajanje i sakrament pokore su put vezivanja oba aspekta zajedno: obvezu riječi Gospodinovoj i milosrđu Božjem kojem nema kraja. Tako shvaćeno milosrđe Božje nije jeftina milost jer se razdijeljuje s obraćenjem. S druge strane, sakramenti nisu nagrada za dobro ponašanje ili za elitu, koji isključuju one koji ih najviše trebaju (usp. EG, 47).[131]

Važno pitanje koje kardinal Walter Kasper postavlja je sljedeće:

- je li ovaj put iznad rigorizma i laksizma, put obraćenja, koji se iznosi u sakramentu milosrđa – sakramentu pokore – također put kojeg možemo slijediti u ovoj stvari?

Kasper odgovara da to sigurno nije put za svaku situaciju, ali:

1. ako je razvedenoj i ponovno vjenčanoj osobi zaista žao što nije uspjela u prvom braku,
2. ako su razjašnjene obveze iz prvog braka i povratak definitivno ne dolazi u obzir,
3. ako ne može, bez nove krivnje, poništiti obveze koje su preuzete u drugom, civilnom braku,
4. ako nastoji živjeti drugi, civilni brak najbolje što može na temelju vjere i u vjeri odgajati svoju djecu,
5. ako čezne za sakramentima kao izvorom snage u svojoj situaciji,

[131] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 30-32: „Very early on the Church experienced that even apostasy happens among Christians. During the persecutions, there were Christians who became weak and denied their baptism. For such lapsi (lapsed Christians), the Church developed the canonical praxis of penance as a second baptism, not by means of water, but by means of the tears of repentance. (...) In a similar way, there was also hardness of heart among Christians (Matt 19:8) and cases of adultery with subsequent, second, quasi-marital liaison. (...) As is generally the case, experts dispute the historical details in these matters. In its decisions, the Church cannot commit itself to one or the other position. Nevertheless, independent of the particular questions that are always debated, it is basically clear that the Church repeatedly sought a way beyond both rigorism and laxity and, in the process, appealed to its authority to bind and to lose, which was conferred on her by the Lord (Matt 16:19; 18:18; John 20:23). In the Creed, we confess, *Credo in remissionem peccatorum* [I believe in forgiveness of sins.] That means that for the one who repents, forgiveness is possible. If forgiveness is possible for the murderer, then it is also possible for the adulterer. Repentance and the sacrament of penance are the way to bin both aspects together: obligation to the word of the Lord and to the never-ending mercy of God. The mercy of God, thus understood, is no cheap grace, which dispenses with conversion. On the other hand, the sacraments are not a reward for good conduct or for an elite, who exclude those who are most in need of them (EG, 47).“

moramo li joj odbiti ili možemo li joj odbiti sakrament pokore i pričesti, nakon razdoblja preorijentacije?[132]

Put koji se spominje u pitanju ne može biti opće rješenje, kaže kardinal Kasper. To nije široki put za velike mase, nego uzak put za uistinu mali dio razvedenih i ponovno vjenčanih koji se iskreno zanimaju za sakramente. Nije li to upravo nužno ovdje da bi se spriječilo nešto gore? Ako djeca iz obitelji razvedenih i ponovno vjenčanih nikada ne vide svoje roditelje da idu na sakramente, onda ni oni također neće naći svoj put do ispovijedi i pričesti. Prihvaćamo li kao posljedicu da ćemo također izgubiti sljedeću generaciju i možda generaciju poslije nje? Ne postaje li onda naša dobro sačuvana praksa kontraproduktivna?[133]

Kardinal Velasio De Paolis odgovara glede ovoga da se kardinal Kasper „čini sklonim potvrdnu odgovoru na pitanje koje postavlja. Međutim, njegov potvrdan odgovor ovisi o obistinjenju vrlo određenih i brojnih preduvjeta. Zbog toga, kako kaže, potvrdan odgovor ne bi bio opće rješenje. Bila bi riječ o prihvatljivu putu samo u nekim pojedinačnim slučajevima koje se ne može svrstati ni u koju kategoriju, nego ih treba proučavati i ispitivati od slučaja do slučaja kako bi se izbjeglo veće zlo. Potvrdan odgovor koji Kasper nazire mogao bi pronaći neko opravdanje u pokorničkoj praksi Crkve, posebno u odnosu na *lapse* (posrnule). Zna se da je za njihov ponovni prihvat u Crkvu i na euharistiju rješenje zapravo pronađeno u srednjem putu između rigorizma i laksizma, pokorničkomu putu, to jest u putu koji nakon razdoblja pokore predviđa ponovno pripuštanje. Kardinal ne iznosi druge argumente, barem ne izričito. No u uvjetima koji se postavljaju da bi se mogao prihvatiti 'pokornički put' mogu se nazrijeti poteškoće. Osobito u drugom uvjetu ('ako je razjasnio obveze iz prve ženidbe i ako povratak ni u kojemu slučaju ne dolazi u obzir'), u trećemu ('ako se zaduženja preuzeta civilnim brakom ne mogu napustiti bez drugih krivnja') i u četvrtomu ('ako se, međutim, u drugomu braku trudi

[132] Usp. *Isto*, 32: „The question that confronts us is this: is this path beyond rigorism and laxity, the path of conversion, which issues forth in the sacrament of mercy - the sacrament of penance – also the path that we can follow in this matter? Certainly not in every case. But if a divorced and remarried person is truly sorry that he or she failed in the first marriage, if the commitments from the first marriage are clarified and a return is definitively out of the question, if he or she cannot undo the commitments that were assumed in the second civil marriage without new guilt, if he or she strives to the best of his or her abilities to live out the second civil marriage on the basis of faith and to raise their children in the faith, if he or she longs for the sacraments as a source of strength in his or her situation, do we then have to refuse or can we refuse him or her the sacrament of penance and communion, after a period of reorientation?“

[133] Usp. *Isto*, 32-33: „The path in question would not be a general solution. It is not a broad path for the great masses, but a narrow path for the indeed smaller segment of divorced and remarried individuals who are honestly interested in the sacraments. Is it not necessary precisely here to prevent something worse? For when children in the families of the divorced and remarried never see their parents go to the sacraments, then they too normally will not find their way to confession and communion. Do we then accept as a consequence that we will also lose the next generation and perhaps the generation after that? Does not our well-preserved praxis then become counterproductive?“

živjeti najbolje što može polazeći od vjere i odgajajući svoju djecu u vjeri'). Doista, u tim se trima uvjetima može opaziti sukob prava i obveza koji bi nalagao da se izabere manje zlo.“[134]

Papa Benedikt XVI., u svojoj katehezi na općoj audijenciji 6. lipnja 2007. godine u podnaslovu *Sv. Ciprijan, uzor odgovornosti u službi i učitelj molitve*, govori o „posrnulim“ kršćanima, takozvani *lapsi*, koji su željeli pripadati Crkvi i vratiti se njoj uz „mogućnost oprosta nakon primjerene pokore“, kojeg im je „priznao“ sv. Ciprijan:

„Odmah nakon obraćenja, Ciprijan - ne bez zavisti i otpora - izabran je u svećeničku službu i u biskupsko dostojanstvo. Kroz kratko razdoblje svoga biskupstva suočavao se s prvim progonima određenima nekim carskim ediktom, prvo onim Decijevim (250.), a onda i Valerijanovim (257. - 258.). Nakon Decijeva progona naš se biskup morao snažno založiti u obnovi discipline unutar kršćanske zajednice. Mnogi su se vjernici, zapravo, bili odrekli vjere ili nisu održali ispravan stav pred kušnjama. Bili su to takozvani lapsi - to jest 'posrnuli' - koji su se živo željeli vratiti u zajednicu. Rasprava o njihovu ponovnu primanju dovela je do podjele kartaških kršćana na lapsiste i rigoriste. (…) U tim teškim uvjetima Ciprijan je pokazao izvrsne sposobnosti upravljanja: bio je strog, ali ne nefleksibilan prema lapsima, priznajući im mogućnost oprosta nakon primjerene pokore; pred Rimom je čvrsto branio zdrave predaje afričke Crkve; bio je čovječan i obuhvaćen najistinskijim evanđeoskim duhom dok je poticao kršćane na bratsku pomoć poganima u vrijeme kuge; znao je održati pravu mjeru dok je opominjao vjernike - često prestrašene da će izgubiti život ili zemaljska dobra - da za njih pravi život i prava dobra nisu od ovoga svijeta; bio je neumoljiv u borbi protiv pokvarenih običaja i grijeha koji su razarali moralni život, posebice protiv škrtosti.“[135]

Kardinal Velasio De Paolis ističe da Kasperovo „polazište ne nudi nikakvo uporište. Laksizam i rigorizam oko ponovnoga primanja *lapsa* nema ništa zajedničkoga s rastavljenima

---

[134] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 160-161. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 192-193: “Kasper seems inclined toward a positive reply to the question he poses: however, his answer depends on several precise preconditions. For this reason, as he says, the positive answer would not be a general solution, but a path that can be pursued only by few, whose situations conform to certain conditions. These would be unusual cases that could not be categorized anywhere, but should be studied and examined one by one to avoid a greater evil. He further suggests that his solution finds some justification in the Church's penitential practice, particularly with respect to the lapsed (lapsi). It is known, in fact, that regarding the readmission of the lapsed to the Church and to the Eucharist, the solution was found in a *via media* between rigor and laxity, the way of repentance. Kasper does not set other conditions, at least not explicitly. But one can clearly infer them from the conditions he sets out, in particular, the following: ‘if the commitments from the first marriage are clarified and a return is definitively out of the question’, and ‘if one cannot undo the commitments that were assumed in the second civil marriage without new guilt’, and finally, ‘if one strives to the best of his or her abilities to live out the second civil marriage on the basis of faith and to raise their children in the faith.’ These three conditions in fact demonstrate a conflict of rights and duties, which, by Kasper's reasoning, require the choice of a lesser evil.”

[135] BENEDIKT XVI., Kateheza pape Benedikta XVI. na općoj audijenciji (6. lipnja 2007.), u: https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2007/documents/hf_ben-xvi_aud_20070606.html (viđeno 2. lipnja 2021.).

i ponovno vjenčanima. U pitanju *lapsa* bila je riječ o ponovnom primanju u zajedništvo osoba koje su se pokajale i nastojale dosljedno živjeti kršćanski život; u pitanju rastavljenih i ponovno vjenčanih naprotiv bila bi riječ o pripuštanju euharistiji i pokori osoba koje bi ustrajale u stanju nesređenosti i kršenja božanskoga zakona. *Lapsi* su ispunjavali ono što se prema božanskom zakonu traži za sakramente, a rastavljeni i ponovno vjenčani to ne čine. U slučaju rastavljenih ne suočavamo se s jednom strogom i drugom popustljivom strujom, nego jednostavno s trajnom situacijom teške suprostavljenosti božanskomu zakonu o svetosti braka. (…) Ne vidi se kako se 'putem pokore i obraćenja' može nazvati put koji bi završio ozakonjenjem postojeće situacije kršenja božanskog zakona. To bi prije bilo ozakonjenje same situacije, koja je u sebi u bitnomu zla, i koja se stoga ne može učiniti dobrom ili prihvatljivom ni u kojem slučaju. Što se tiče uvjeta koje Kasper postavlja za svoju hipotezu, s njim se sigurno može složiti da bi oni ograničili pokornički put na vrlo malen broj ljudi. No to ne može opravdati potvrdan odgovor čak ni da se radi o samo jednom slučaju. (…) Prava i nerješiva poteškoća nije toliko odgoj djece, nego supružništvo dviju osoba. (…) Istinski je problem supružništvo. Civilni brak ne čini i ne može učiniti dvije osobe supružnicima; štoviše, ono što nije dopustivo po božanskomu moralnom zakonu jest upravo to da dvije sobe koje nisu supružnici žive kao da jesu. To je pravi problem.“[136]

Kardinal Velasio De Paolis zaključuje „promišljanja o pitanju kardinala Kaspera. Osim dobrih namjera, prema našem mišljenju, pitanje ne može dobiti potvrdan odgovor. Unatoč različitim situacijama u kojima se nalaze rastavljeni i ponovno vjenčani, u svim se situacijama susreće uvijek isti problem: nedopuštenost zajedničkog života *more uxorio* (na supružnički

[136] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 161-162. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 194-195: “Kasper's starting point offers no point of reference. The laxity and rigor concerning the readmission of the lapsed has nothing in common with readmitting the divorced and civilly remarried to these sacraments. In the regard to the lapsed, the issue concerned readmitting repentant individuals who undertook the commitment to live a Christian life in a consistent manner. Conversely, the question of the divorced and civilly remarried consists in readmitting to penance and to the Eucharist individuals who intend to persevere in irregular marital situations in violation of the divine law. The lapsed fulfill the requirements of the law of God for the sacraments; the divorced and the remarried do not. In the case of the divorced, we are not facing opposing rigorist and lax currents within the Church, but simply a grave and permanent rejection of the divine law concerning the sanctity of marriage. (…) A way that would legitimize the existing situation in which the divine law is violated cannot be called a way of penance and conversion. It would rather legitimate the existing situation, which is intrinsically evil, and therefore could not be made good or admissible under any circumstances. As the regards the conditions that Kasper poses for his hypothesis, one can certainly agree that they limit access to penance only to very few people. But this cannot justify an affirmative answer even if there were only one case involved. (…) The real and unsolvable problem is not so much the education of children. (…) The real problem is conjugal relationship. Civil marriage does not and cannot turn two people into spouses, indeed, what the moral law of God will not permit is that two people who are not married should live as husband and wife. This is the real problem.”

način) dviju osoba koje nisu vezane pravim ženidbenim vezom. S obzirom na tu situaciju ne vidi se kako bi rastavljeni mogao primiti sakramentalno odrješenje i pristupiti euharistiji.“[137]

Kardinal De Paolis govori o pogrešno shvaćenom pastoralu jer „često se poziva na pastoral u suprotnosti s naukom, kako moralnim, tako i dogmatskim, jer bi nauk bio apstraktan i slabo bi doticao stvaran život ili duhovnost i vjernicima bi predlagao nedostižan uzor kršćanskoga života; ili u suprotnosti s pravom, jer bi zakon, budući da je univerzalan, uređivao život općenito i stoga ga treba prilagoditi stvarnim slučajevima, ili ne primijeniti, jer se svi stvarni slučajevi ne mogu predvidjeti zakonom. Zapravo, riječ je o pogrješnu viđenju pastorala koji je umijeće, vještina kojom Crkva izgrađuje sebe u Božji narod u svakodnevnom životu. To je umijeće koje se temelji na dogmatici, moralu, duhovnosti i pravu kako bi se u konkretnomu slučaju djelovalo razborito. Ne može biti pastorala koji nije u skladu s istinama Crkve i njezinim moralom... Pastoral protivan istini koju Crkva vjeruje i živi… lako bi se pretvorio u samovoljnost.“[138]

Na tom tragu već je kardinal Kasper rekao da u Crkvi ovaj put pretpostavlja *discretio,* duhovnu sposobnost razlikovanja, pastoralnu razboritost i mudrost. Za monaškog oca Benedikta, *discretio* (razlučivanje) bila je majka svih kreposti i osnovna krepost opata. To je jednako istinito i za biskupa. Takva *discretio* nije jeftini kompromis između ekstrema rigorizma i laksizma, već više, kao i svaka krepost, put odgovorne sredine i prave mjere. Kasperova je nada da će se na putu takve *discretio* naći odgovor kojim se može vjerodostojno svjedočiti riječ

[137] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 167-168. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 201: “By way of conclusion, with regard to Cardinal Kasper's question, we can say that beyond good intentions, the question, in my opinion, cannot have a positive answer. Beyond the different situations in which the divorced and civilly remarried find themselves, the same problem arises in all situations: the illegitimacy of cohabitation between two people who live as husband and wife without a real marital bond uniting them. In the light of this situation, it is not clear how the divorced may receive sacramental absolution and approach the Eucharist.”

[138] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 168. Hrvatski prijevod ima viška dijelova rečenica koje se ne nalaze u izvorniku – njih sam samo za ovaj primjer označio s uglatim zagradama […], npr. završetak ovog navedenog teksta glasi: “Ne može biti pastorala koji nije u skladu s istinama Crkve i njezinim moralom [i u suprotnosti s njezinim zakonima te koji nije usmjeren na postizanje ideala kršćanskoga života.] Pastoral protivan istini koju Crkva vjeruje i živi, [koji ne bi ukazivao na kršćansko savršenstvo, na poštivanje crkvenih zakona,] lako bi se pretvorio u samovoljnost [koja šteti samomu kršćanskom životu.]”. Lako je uočiti kada se niže pogleda i usporedi izvornik na engleskom jeziku da ovdje ne postoje u izvorniku ovi prijevodi dijelova rečenica na hrvatski jezik. Stoga sam u tekstu izostavio taj “višak” koji ne postoji u izvorniku i stavio tri točkice za hrvatski tekst kako bi odgovarao izvorniku. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 201-202: “Pastoral care is often placed in opposition to doctrine, but both moral and dogmatic, because the latter is thought to be abstract and not relevant to real life or spirituality, as if doctrine proposes an ideal of Christian life inaccessible to the faithful. Similarlly it is commonly thought that because the moral law is universal and regulates life in general, it should be adapted to concrete cases, or not applied at all, because not all concrete cases can be covered by the law. But this is an erroneous view of pastoral care, which is an art, the art with which the Church makes herself into the people of God in everyday life. It is an art based on dogmatics, morality, spirituality, and to right to act prudently in the specific case. There can be no pastoral care that is not in harmony with the truths of the Church and her morality. A pastoral care in contrast to the truth believed and lived by the Church easily becomes a harmful arbitrariness.”

Božja u teškim ljudskim situacijama kao poruka vjernosti, ali jednako tako i kao poruka milosrđa, života i radosti.[139]

Kardinal Walter Kasper u zaključku govori o temi *Evanđelje obitelji* koju ne treba ograničiti raspravom o situaciji razvedenih i ponovno vjenčanih, već treba ponovno početi pozitivno otkrivati i proglašavati evanđelje obitelji u svoj njenoj ljepoti. Istina uvjerava svojom ljepotom. Riječima i djelima moramo pomoći osigurati da ljudi nađu svoju životnu sreću u obitelji i da tako mogu svjedočiti drugim obiteljima svoju sreću. Obitelj kao domaću Crkvu trebamo učiniti najvažnijim putem nove evangelizacije, kao i najvažnijim putem obnove Crkve – Crkve koja je na svom putu s ljudima. U obiteljima Crkva susreće stvarnost života, stoga su obitelji ogledni primjeri za pastoralnu brigu i najozbiljniji ogledni primjeri za novu evangelizaciju. Obitelj je budućnost. Za Crkvu je obitelj također put u budućnost.[140]

Kardinal Kasper u prvom ekskursu govori o implicitnoj vjeri potrebnoj za sakramet ženidbe. Božja pedagogija je stalna tema crkvenih otaca, a skolastička tradicija je razvila nauk o *fides implicita* (implicitna vjera) koji proistječe iz *Poslanice Hebrejima* 11, 1. 6: „A vjera je već neko imanje onoga čemu se nadamo, uvjerenost u zbiljnosti kojih ne vidimo. (…) A bez vjere nemoguće je omiljeti Bogu jer tko mu pristupa, vjerovati mora da postoji i da je platac onima koji ga traže.“ (Heb 11, 1. 6)[141]. Za Tomu Akvinskog, vjera u Boga je stvarni sadržaj vjere. Vjera u Boga kao cilj i konačnu sreću ljudskih bića, kao i vjera u Božju providnost kroz povijest, čine ove istine vjere protočnicima spasenja, jer te istine također implicitno uključuju utjelovljenje i muku Kristovu. Premda Toma različito nabraja istine vjere koje su nužne za spasenje, ova izjava je njegova središnja izjava koja se tiče teme implicitne vjere. Stoga teza da

---

[139] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 33: „On the part of the Church, this path presupposes *discretio,* spiritual discrimination, pastoral prudence, and wisdom. For the monastic father Benedict, *discretio* [discernment] was the mother of all virtues and the basic virtue of the abbot. That is equally true for the bishop. Such *discretio* is no cheap compromise between the extremes of rigorism and laxity, but rather – like every virtue – the path of the responsible middle and the right measure. I hope that, on the path of such *discretio* in the course of the synodal process, we find an answer so that we can credibly bear witness to the word of God in difficult human situations as a message of fidelity, but equally as a message of mercy, life, and joy.“

[140] Usp. *Isto*, 33-34: „With that, I return to the topic 'The Gospel of the Family.' We may not limit the discussion to the situation of the divorced and remarried or to many other difficult pastoral situations that have not been mentioned in this context. We must begin positively, discovering and proclaiming again the gospel of the family in its total beauty. Truth persuades by means of its beauty. Through word and deed, we must help to ensure that people find their life's happiness in the family and thereby can give to other families a testimony of their happiness. We must once again understand the family as a domestic church and make it the paramount path of the new evangelization as well as the paramount path for the renewal of the Church – a church that is on its way with people. Human beings are at home in families, or at least they seek to be at home in a family. In families, the Church encounters the reality of life. Therefore, families are the test case for pastoral care and the most serious test case for the new evangelization. The family is the future. For the Church too, it is the way into the future.“

[141] Usp. *Isto*, 34: „This pedagogy of God is a constant topic of the church fathers (Clement of Alexandria, Irenaeus of Lyons, among others). The scholastic tradition developed the teaching of *fides implicita* [implicit faith]. It derives from the Letter of Hebrews 11:1, 6: 'Faith is the assurance of things hoped for….Whoever would approach [God] must believe that he exists and that he rewards those who seek him.“

je dovoljno za valjanost ženidbe imati nakanu sklopiti brak na kršćanski način ne ispunjava ove minimalne zahtjeve. Za one koji su samo kulturološki kršćani, ova vrsta nakane jedino uključuje nakanu sklopiti brak prema uobičajenom obredu Crkve kojeg mnogi ne čine radi vjere, već radi veće svečanosti crkvenog vjenčanja u usporedbi sa sklapanjem civilnog braka.[142]

Za učinkovitost sakramenta, nužno je imati vjeru u živoga Boga kao cilj i sreću ljudskog roda i vjerovati u njegovu providnost, tj. vjeru u Boga koji nas želi voditi na našem životnom putu do cilja i životne sreće. Polazeći od ovog početnog, ali temeljnog ljudskog uvjerenja kao minimalnog uvjeta za učinkovito primanje sakramenta, katehetska poduka u pripremi za crkveni brak trebala bi pokazati kako je Bog konkretno očitovao u nama taj cilj i Isusa Krista kao put do tog cilja i životne sreće. Trebala bi pokazati kako njegova ljubav i vjernost postaju učinkovito prisutni kroz Crkvu u sakramentu braka, kako bi pratila zaručene i bračni par, zajedno s djecom koju će im Bog dati na njihovom budućem putu u zajedničkom životu i voditi ih do životne sreće - do života u Bogu i s Bogom i, u konačnici, u vječni život. Na taj se način postupno može otkriti otajstvo Krista i Crkve koje postaje konkretno u braku.[143]

1.3.8. Prema mogućem rješenju

Kardinal Velasio De Paolis osvrnuo se na bojazan pogrešnog razumijevanja milosrđa o kojemu kaže sljedeće: „Milosrđe se često predstavlja u oprjeci sa zakonom, čak i božanskim zakonom. Takvo je shvaćanje neprihvatljivo. Božja se zapovijed ne može promatrati drugčije nego kao očitovanje njegove ljubavi kojom nam pokazuje put kojim moramo ići da se ne izgubimo na životnomu putu. Stoga je stavljanje Božjega milosrđa nasuprot njegova vlastitoga

[142] Usp. *Isto*, 34-35: „For Thomas Aquinas, faith in God is the real content of faith. For him, faith in God as the goal and ultimate happiness of human beings, as well as faith in divine providence throughout history, make up those truths of faith that are the very conduits of salvation; such truths also implicitly include the incarnation and the sufferings of Christ. Even when Thomas, in other passages, varies in the enumeration of the truths of faith that are necessary for salvation (for example, *Summa Theologiae* q. 1, a. 6 ad 1), one can regard this statement as his central declaration concerning the topic of implicit faith. So the thesis that it is sufficient for the validity of marriage to intend to contract a marriage the way Christians do falls short of this minimal requirement. For those who are merely cultural Christians, that kind of intention only involves the intent to contract their marriage according to the usual rite of the Church, which many want not for the sake of the faith – but rather on account of the greater solemnity and festiveness of the church wedding ceremony, in comparison to the civil marriage service."

[143] Usp. *Isto*, 35: „For the effectiveness of the sacrament, it is indispensable to have faith in the living God as the goal and felicity of humankind and to believe in his providence – that is, faith in the God who wants to lead us on our life's way to the goal and felicity of life. Proceeding from this initial, but foundational faith conviction, as the minimal condition for an effective reception of the sacrament, catechetical instruction in preparation for the church marriage should show how God has made concretely manifest in us this goal and Jesus Christ as the way to this goal and to life's happiness. It should show how his love and fidelity becomes effectively present through the Church in the sacrament of marriage, in order to accompany the engaged and married couple, together with the children that God will give them, on their future path in life together and to lead them to life's felicity - to life in and with God and, ultimately, to eternal life. In this way, the mystery of Christ and the Church, which becomes concrete in marriage, can gradually be revealed."

zakona neprihvatljivo proturječje. Često se, i to s pravom, kaže da mi nismo pozvani osuđivati ljude; sud doista pripada Bogu. Ali jedno je osuđivati, a drugo moralno vrjednovati neku situaciju da bi se razlikovalo što je dobro, a što zlo; ispitati odgovara li ona Božjem naumu o čovjeku. To nam je dužnost. Suočeni s različitim životnim situacijama, kao što je ona rastavljenih i ponovno vjenčanih, može se i mora reći da ne smijemo osuđivati, nego pomagati, no ne možemo se ograničiti samo na to da ne osuđujemo. Pozvani smo vrjednovati tu situaciju u svjetlu vjere i Božjeg plana, dobra obitelji, upletenih osoba.“[144]

Kardinal De Paolis zaključuje svoje izlaganje o bojazni da ispovijed i pričest rastavljenima i ponovno vjenčanima u stanju grijeha ne samo ne bi omogućili duhovni rast, već bi mogli dovesti do moguće duhovne smrti, te kaže: „U tom smislu treba tumačiti i želju rastavljenih i ponovno vjenčanih za euharistijom i odrješenjem. Ako se ta želja zadovolji ostavljanjem osobe u grješnom stanju, ne može donijeti nikakav učinak duhovnoga rasta; naprotiv, moglo bi označiti i blagosloviti stanje duhovne smrti. Želja za sakramentima ne može se poistovijetiti sa željom i htijenjem da se nešto promijeni u životu kako bi se ušlo u zajedništvo s Bogom. To ne može biti jednostavno ozakonjenje životnoga stanja, a da se ništa ne učini na samoj promjeni. U tomu smislu možda bi trebalo imati više hrabrosti da se predloži, ondje gdje se čini nemogućim promijeniti situaciju zajedničkoga života, obveza da se živi u milosti, uzdajući se u Božju pomoć. U konačnici problem sakramenata rastavljenima i ponovno vjenčanima moći će se prevladati samo u okviru duboke duhovne obnove kršćanskoga života, u svjetlu Kristova otajstva, kojemu je kršćanin pozvan suobličavati se.“[145]

---

[144] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 170. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 203-204: “Mercy is often presented in opposition to the law, even divine law. But setting God's mercy in opposition to his own law is an unacceptable contradiction. Often, and rightly so, it is said that we are not called to condemn people; in fact, judgement belongs to God. But one thing is to condemn and another is to evaluate a situation from a moral perspective, to discriminate between what is good and what is bad - to consider whether it responds to God's plan to man. This evaluation is right and proper. Faced with different life situations, such as those of the divorced and civilly remarried, we can and must say that we should not condemn, but help; however, we cannot limit ourselves simply to refraining from condemnation. We are called to assess the situation in the light of faith and of God's plan for the good of the family, for the people involved.”

[145] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 175. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 209: “The desire for sacramental absolution and the Eucharist on the part of the divorced and civilly remarried should be also interpreted in this context. If this desire were granted while the person remained in the state of sin, the sacraments would have no effect on spiritual growth. Conversely, such a situation might lead to a state of spiritual death. The desire for the sacraments cannot but be combined with the desire and the will to change something in one's life in order to enter into communion with God. One cannot simply legitimate the current state of life without doing anything to change it. In this perspective, perhaps one should have more courage to propose that where it does not seem possible to change the situation of cohabitation, the couple should undertake a commitment to live in grace, relying on God's help. In short, the problem of administration of the sacraments to the divorced and civilly remarried can be overcome only in the context of a profound spiritual renewal of Christian life, in the light of the mystery of Christ, with which all Christians are called to comply.”

Milosrđe kod kardinala Kaspera nije jeftina milost, već je vezano za istinu kao njeno hermeneutičko načelo jer činiti istinu u ljubavi znači pokušati pronaći put iznad rigorizma i laksizma, kako je zapisao u zaključnom komentaru na raspravu u kojem ističe tri gledišta:

1. Suglasnost oko toga da Isusove riječi, prema kojima ljudska bića ne mogu odvojiti ono što je Bog spojio (Mt 19, 6), moraju biti polazna točka i temelj svih naših razmišljanja. Nitko ne dovodi u pitanje nerazrješivost sakramentalnog braka koji je sklopljen i izvršen (*ratum* i *consummatum*). Također suglasje u vezi toga da Isusove riječi ne smiju biti izolirane od ukupnog konteksta njegove poruke o Božjem kraljevstvu i njegove poruke koja se odnosi na ljubav i milosrđe Božje, te se u tom kontekstu moraju tumačiti njegove riječi. Isto tako, mora se razumjeti nauk o nerazrješivosti braka iz unutarnje povezanosti otajstava vjere (tako kaže Prvi vatikanski koncil; vidi DH 3016) i unutar hijerarhije istina vjere (tako kaže Drugi vatikanski sabor u UR 11). Stoga treba razumjeti i aktualizirati Isusove riječi i nauk Crkve u vezi s Isusovom porukom o beskrajnom Božjem milosrđu za svakoga tko se pokaje i želi njegovo milosrđe, čime se slažemo da milosrđe nije jeftina milost. Ne odbacuje se osobno obraćenje i, naravno, ne ukida se istina. Milosrđe je vezano za istinu, ali i obrnuto, istina je također vezana za milosrđe. Milosrđe je hermeneutičko načelo za tumačenje istine. Nužno je činiti istinu u ljubavi (Ef 4,15). Kardinal Kasper kaže da postoji još dodatni hermeneutički princip, jer prema katoličkom shvaćanju, Isusove riječi valja tumačiti u kontekstu cjelokupne tradicije Crkve, a tradicija u našem slučaju uopće nije tako jednolična, kao što se često tvrdi. Postoje povijesna pitanja i različita mišljenja ozbiljnih stručnjaka koja se ne mogu jednostavno zanemariti. Crkva je više puta pokušavala pronaći put iznad rigorizma i laksizma, odnosno nastojala je činiti istinu u ljubavi.[146]

[146] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 43-44: „We agree that Jesus' words, according to which human beings cannot separate what God has joined together (Matt 19:6), must be the starting point and foundation of all our reflections. No one questions the indissolubility of the sacramental marriage that was contracted and consummated (*ratum* and *consummatum*). We also indeed agree that one may not isolate the words of Jesus from the total context of his message about kingdom of God and his message concerning the love and mercy of God. Rather, we agree that one must interpret his words in this context. One must, therefore, understand and actualize the words of Jesus and the teaching of the Church in connection with Jesus' message of God's infinite mercy for everyone who repents and desires his mercy. By doing this, we agree that mercy is not cheap grace. It does not dispense with personal conversion and, of course, it does not abolish the truth. Mercy is bound to the truth, but conversely the truth is also bound to mercy. Mercy is hermeneutical principle for the interpretation of truth. It is necessary to do the truth in love (Eph 4:15). There is an additional hermeneutical principle. According to the Catholic understanding, one must construe the words of Jesus in the context of the entire tradition of the Church. The tradition in our case is not at all so unilinear, as is often asserted. There are historical questions and diverse opinions from serious experts, which one cannot simply disregard. The Church has repeatedly sought to find a path beyond rigorism and laxity, that is, it has sought to do the truth in love.“

2. Jedinstvenost svake osobe temeljna je sastavnica kršćanske antropologije. Nijedno ljudsko biće nije samo slučaj opće ljudske prirode i nijedno se ljudsko biće ne može prosuđivati samo prema općem pravilu. Isus nikada nije govorio o „izmima“, niti o individualizmu, konzumerizmu, kapitalizmu, relativizmu, niti o panseksualizmu, i tako dalje. U paraboli je Isus govorio o dobrom pastiru koji ostavlja devedeset i devet ovaca kako bi potražio onu ovcu koja je zalutala, kako bi je stavio na svoja ramena kad je nađe i vratio u stado. Isus dodaje: „Kažem vam, tako će na nebu biti veća radost zbog jednog obraćena grešnika negoli zbog devedeset i devet pravednika kojima ne treba obraćenja.“ (Lk 15, 1-7).[147] Drugim riječima: nema razvedenih i ponovno vjenčanih; nego postoje razvedene i ponovno vjenčane osobe koje su u vrlo različitim situacijama, što se mora pažljivo razlikovati. Također ne postoji objektivna situacija koja predstavlja prepreku primanju pričesti, već mnogo vrlo različitih objektivnih situacija.[148]

   Kardinal Walter Kasper navodi što sve može biti primjer objektivne situacije i kaže da ako je žena napuštena bez vlastite krivnje i zbog svoje djece treba muža ili oca i ona iskreno nastoji živjeti kršćanskim životom u drugom, civilno ugovorenom braku i obitelji, a svoju djecu odgaja kao kršćane i uzorno je uključena u svoju župu (što je vrlo često slučaj), onda i to pripada objektivnoj situaciji, koja je u biti različita od situacije koja se, nažalost, vrlo često događa kada netko sklopi drugi, građanski brak, na više ili manje religiozno ravnodušan način, a također živi više ili manje necrkveno.[149]

   Stoga se ne smije polaziti od koncepta objektivne situacije koji je sveden na jednu jedinu točku. Kardinal Kasper ozbiljno postavlja pitanja sebi i drugima da se, umjesto toga, zapitamo vjerujemo li doista u oproštenje grijeha, što doista ispovijedamo u *Vjerovanju*,

[147] Usp. *Isto*, 44-45: „The uniqueness of every person is a fundamental component of Christian anthropology. No human being is simply an instance of general human nature, and no human being can be judged only according to a general rule. Jesus never spoke of an 'ism', neither individualism, consumerism, capitalism, relativism, nor pansexualism, and so on. In a parable, Jesus spoke of the Good Shepherd who leaves ninety-nine sheep in order to seek the one sheep that went astray, in order to put it on his shoulders when he finds it, and to return it to the herd. Jesus adds, 'Just so, I tell you, there will be more joy in heaven over one sinner who repents than over ninety-nine righteous people who need no repentance' (Luke 15:1-7).“ Prijevod Isusovih riječi u tekstu korišten prema: *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jérusalem“*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.

[148] Usp. *Isto*, 45: „In other words: there are not *the* divorced and remarried; rather, there are divorced and remarried individuals who are in very different situations, which one must carefully distinguish. There is also is not *the* objective situation which poses an obstacle to admission to communion, but rather many very different objective situations.“

[149] Usp. *Isto*, 45: „If, lets say, a woman was abandoned due to no fault of her own and, for the sake of her children, she needs a husband or a father, and she honestly endeavors to live a Christian life in the second, civilly contracted marriage and family, and she raises her children as Christians and is involved in her parish in exemplary fashion (which is very often the case), then this too belongs to the objective situation, which is essentially different from the situation that, unfortunately, very often occurs, when someone enters into a second, civil marriage, in a more or less religiously indifferent way, and also lives, more or less, unchurched.“

i vjerujemo li uistinu da netko tko je učinio pogrešku, kaje se zbog toga i ne može je promijeniti bez stvaranja nove krivnje, ali čini sve što je u njegovoj ili njezinoj moći, može li dobiti oproštenje od Boga i možemo li onda njemu ili njoj uskratiti odrješenje. Bi li to bio stav Dobrog Pastira i Dobrog Samarijanca?[150]

Za takve posebne slučajeve katolička tradicija doduše ne priznaje, poput pravoslavnih Crkava, načelo *oikonomie*, ali poznaje slično načelo epikeje (epikije), razlikovanja duhova, i ekviprobabilizam (sv. Alfonz Liguori). Prepoznaje tomističko razumijevanje temeljne kardinalne vrline - razboritosti - koja primjenjuje opću normu na konkretnu situaciju (koja, u smislu Tome Akvinskog, nema nikakve veze sa situacijskom etikom).[151]

„U priručnicima moralne teologije pojam epikije ima pretežno pravno značenje i svodi se na popustljivost prema zakonu, a obrazlaže se osobnim razlozima. Epikija se tako shvaća kao sredstvo kojemu je cilj izbjeći težinu zakona, pa stoga u sebi krije opasnost laksizma. U suvremenome etičkome promišljanju epikija se rabi u svome izvornu značenju i povezuje se s pravima savjesti. Riječ je o stavu koji je nadahnut sviješću o vrijednosti i granici zakona, i stoga u sebi sadrži prihvaćanje osobne odgovornosti prema zakonu: odgovornost koja može uključivati i odbijanje da netko ostvari njegove sdržaje, jer su nepravedni, ali i zalaganje da se nadiđe zakon kako bi se u punome smislu živjelo vrijednost koju zakon nedovoljno izražava. Za kršćanina to ima svoj temelj u Isusovoj tvrdnji: 'Subota je stvorena radi čovjeka, a ne čovjek radi subote!' Ispravno ostvarivanje epikije traži duboku unutarnju zrelost i istančan osjećaj razboritosti. Samo je tako, ustvari, moguće izbjeći i opasnost legalizma kao i opasnost permisivizma, i ozbiljno se suočiti sa zakonom, a da se pritom ne isključe zahtjevi situacije i osobnog poziva svakoga pojedinca.“[152]

---

[150] Usp. *Isto*, 45-46: „Therefore, one may not proceed from a concept of the objective situation that has been reduced to one single point. Rather, we must seriously ask ourselves whether we really believe in the forgiveness of sins, which we indeed confess in the Creed, and whether we truly believe that someone who has made a mistake, regrets it, and cannot reverse it without incurring new guilt, but does everything that is possible for him- or herself, can obtain forgiveness from God, and whether we then can deny absolution to him or her?

[151] Usp. *Isto*, 46: „For such particular cases, the Catholic tradition admittedly does not recognize, like the Orthodox churches, the principle of oikonomia, but it does know the similar principle of epikeia, the distinguishing of spirits, and equiprobabilism (St. Alphonsus Liguori). It recognizes the Thomistic understanding of the foundational cardinal virtue - prudence - which applies a general norm to the concrete situation (which, in Thomas Aquinas's sense, has nothing to do with situation ethics).“

[152] Giannino PIANA, Epikija, u: *Enciklopedijski teološki rječnik,* Zagreb, 2009., 264-265. „Izraz 'epikija' ima semantičko i pojmovno podrijetlo u okruženju grčkoga svijeta. On znači umjerenost i rabi se kada se želi označiti stav koji moramo imati prema pozitivnome zakonu. Osobito je Aristotel razvio teoriju epikije. Po njemu, epikija je posljednji kriterij vrjednovanja pozitivnoga zakona u svjetlu viših zahtjeva naravnog zakona. Epikija je svojevrsni izuzetak od pozitivnoga zakona, kad je on u suprotnosti s odredbama naravnoga zakona. Njezin je, dakle, cilj postići savršeniju pravednost, koja nije uvijek ispravno izražena u slovu zakona.“, *Isto.*

Kardinal Carlo Caffarra kaže da „pozivanje na razboritost u ovom je slučaju neumjesno. (…) Ne može postojati razborit preljub i nerazborit preljub. (…) Pozivanje na *epikeju* jednako je tako neutemeljeno. Razlog za *epikeju* jest činjenica da je, zbog ograničenja ljudskoga zakonodavca, nemoguće donijeti zakon koji bi vodio računa o svim slučajevima. Ali ako je zakonodavac sâm Bog, primijeniti *epikeju* na božanske zakone značilo bi Bogu pridavati nesposobnost svojstvenu zakonodavcu. *Epikeja* se kao krjepost vrši jedino u području ljudskih zakona.“[153]

Kardinal Kasper zaključuje ovu drugu točku ukratko: u našoj trenutnoj stvari nema općeg rješenja za sve slučajeve. Nije stvar u pripuštanju pričesti razvedenih i ponovno vjenčanih, nego se mora ozbiljno shvatiti jedinstvenost svake osobe i svake situacije i od slučaja do slučaja pažljivo razlikovati i odlučivati. Na taj način put obraćenja i pokore, kao što je drevna Crkva često priznavala, nije put velikih masa, već put određenih kršćana koji su doista ozbiljni u vezi sakramenata.[154]

3. Walter Kasper navodi kako je blaženi John Henry Newman napisao poznati esej „O savjetovanju s vjernicima u stvarima vjere“. Pokazao je da u arijanskoj krizi u četvrtom i petom stoljeću nisu biskupi, nego su vjernici sačuvali vjeru Crkve. U to su vrijeme Newmana mnogo kritizirali, ali time je postao preteča Drugog vatikanskog koncila, koji je opet jasno naglasio učenje o osjećaju vjere koji je dan svakom kršćaninu po krštenju (LG 12,35). Potrebno je ozbiljno shvatiti osjećaj vjere vjernika, upravo s obzirom na našu trenutnu temu. U Konzistoriju su svi u celibatu, međutim, većina vjernika živi svoju vjeru u evanđelju obitelji u konkretnim obiteljima i ponekad u teškim situacijama. Stoga bismo trebali saslušati njihovo svjedočenje i također slušati što nam imaju reći pastoralni suradnici i savjetnici u pastoralnoj skrbi za obitelji, jer oni imaju što reći za nas. Stoga o cijeloj stvari ne može odlučiti jednostavno povjerenstvo kojem pripadaju

[153] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 148. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 177: “To appeal to prudence in this case is out of place. (…) To summarize: a prudent adultery cannot exist and neither can an imprudent adultery. (…) The reference to *epikeia* is equally without a foundation. The reason for *epikeia* consists in the fact that, because of the limitation of legislators, it is impossible to promulgate a law that takes into account all the possible cases. However, if the lawgiver is God himself, to apply *epikeia* to the divine laws would signify attributing to God an incapacity that is proper to the human legislator. The virtue of *epikeia* is exercised only in the domain of human laws.”

[154] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 46: „In short: in our current matter, there is no general solution for all cases. It is not a matter of *the* admission of *the* divorced and remarried. Rather, one must take seriously the uniqueness of every person and every situation and, case by case, carefully distinguish and decide. In that way, the path of conversion and penance, as the ancient church frequently recognized, is not the path of the great masses, but rather the path of particular Christians, who are truly serious about the sacraments.“

samo kardinali i biskupi. To ne isključuje da će zadnju riječ imati Sinoda, u dogovoru s papom.[155]

Kardinal Walter Kasper zaključio je zadnju, treću točku riječima kako u vezi s tim u Crkvi postoje velika očekivanja, no izvan svake sumnje, ne mogu se ispuniti sva ta očekivanja. Unatoč tome, izazvalo bi užasno razočaranje kad bi se samo ponovili odgovori koji su se navodno uvijek davali. Svjedoci nade ne bi smijeli dopustiti da ih vodi hermeneutika straha. Potrebna je određena hrabrost i nadasve biblijska iskrenost (*parrhesia*).[156] Riječ *parezija* ima izvor u grčkom jeziku. „Grčka riječ *parrhesía* je spoj dviju riječi: *pán* ('cijelo') i *rhésis* ('govor'). Osnovno značenje riječi *parrhesía* jest: 'sloboda da se sve kaže'; odavde različite modulacije značenja: iskrenost, otvorenost, hrabrost, pouzdana sloboda. (…) U kršćanskome iskustvu prvi izvor i zadnji korijen parezije jest dar Duha Svetoga.“[157] Kardinal Kasper upozorava da ako se to ne želi, onda ne bi trebali održavati sinodu na ovu temu, jer bi tada situacija bila gora nego prije. Trebali bi barem otvoriti vrata pukotine za nadu i očekivanja ljudi i barem dati znak da se ozbiljno shvaćaju nade i pitanja, tjeskobe i suze tolikih ozbiljnih kršćana.[158]

Na kraju svoje knjige *Evanđelje obitelji,* u Pogovoru pod nazivom „Što možemo učiniti?“, kardinal Walter Kasper kaže da ne postoje jednostavni recepti, niti se u Crkvi može doći do određenih rješenja na silu, bilo vlastitim autoritetom bilo zauzimanjem prijetećeg stava. Potrebni su mnogi koraci da bi se postiglo poželjno jednoglasno rješenje za koje kardinal Kasper predlaže četiri koraka:

---

[155] Usp. *Isto*, 46-47: „Blessed John Henry Newman has written the famous essay, 'On Consulting the Faithful in Matters of Faith.' He has shown that, in the Arian crisis in the fourth and fifth centuries, it was not the bishops, but rather the faithful who preserved the faith of the Church. At that time, Newman was much criticized, but by saying what he did, he has become a forerunner of the second Vatican Council, which has again clearly emphasized the teaching concerning the sense of faith, which is given to every Christian by virtue of baptism (LG 12, 35). It is necessary to take seriously believers' sense of faith, precisely with regard to our current topic. We here in the Consistory are all celibates; most of the faithful, however, live out their belief in the gospel of the family in concrete families and sometimes in difficult situations. Therefore, we should listen to their witness and also listen to what pastoral coworkers and counselors in pastoral care to families have to say to us. The entire matter, therefore, cannot be decided simply by a commission to which only cardinals and bishops belong. That does not rule out that the last word will be given at the Synod, in agreement with the pope.“

[156] Usp. *Isto*, 47: „In this matter, there are great expectation in the Church. Beyond a doubt, we cannot fulfill all expectations. But it would cause a terrible disappointment if we would only repeat the answers that supposedly have always been given. As witnesses of hope, we may not allow ourselves to be led by a hermeneutic of fear. Some courage and above all biblical candor (*parrhesia*) are necessary.“

[157] Luciano PACOMIO, Parezija, u: *Enciklopedijski teološki rječnik,* Zagreb, 2009., 822. „U vezi s tom temom mogu se prikazati biblijski likovi iskrenosti od Abrahama do Mojsija i proroka. Postoji Isusova, učenička, Pavlova iskrenost. (...) U NZ izraz se pojavljuje oko 40 puta.“, *Isto*.

[158] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 47: „If we don't want that, then we should not hold a synod on this topic, because then the situation would be worse afterwards than before. We should at least open the door a crack for people's hope and expectations and at least give a sign that we, for our part, take seriously the hopes as well as the questions, anguish, and tears of so many serious Christians.“

1. Prvi se korak općenito sastoji u tome da se ponovno postane sposoban govoriti o pitanjima seksualnosti, braka i obitelji i da se pronalazi izlaz iz krutosti rezignirane šutnje u svjetlu dane situacije. Samo pitanje što je dopušteno, a što je zabranjeno više ne pomaže. Pitanja braka i obitelji, pod kojima je pitanje razvedenih i ponovno vjenčanih doista samo jedno pitanje i to ono žurno pitanje, spadaju u širi kontekst pitanja o tome kako ljudi mogu pronaći sreću i ispunjenje u svom životu. Suočavanje s darom seksualnosti na odgovoran i ispunjen način, kojeg je Stvoritelj dao i povjerio ljudima u osnovi pripada ovoj temi. Spolnost bi trebala voditi iz uskoće i samoće individualizma usmjerenog prema sebi i voditi prema Ti drugog čovjeka i prema Mi ljudske zajednice. Izolacija seksualnosti od takvih cjelovitih ljudskih odnosa i svođenje na seks nisu doveli do toliko hvaljenog oslobođenja, već do banalizacije i komercijalizacije seksualnosti. Posljedice su smrt erotske ljubavi i starenje našeg zapadnog društva. Brak i obitelj posljednje su utočište otpora hladno proračunatoj i sveobuhvatnoj ekonomizaciji i mehanizaciji života. Imamo sve razloge podržati brak i obiteljski život najbolje što možemo, a prije svega pratiti i poticati mlade na ovom putu.[159]
2. Drugi korak unutar Crkve sastoji se u obnovljenoj pastoralnoj duhovnosti koja napušta usko, legalističko gledište i nekršćanski rigorizam koji ljudima stavlja nepodnošljiva bremena koje ni svećenici sami ne žele nositi i također ga ne bi mogli nositi (usp. Mt 23, 4). Svojim načelom *oikonomia*, Istočne su Crkve razvile put izvan rigorizma i laksizma, od kojeg možemo ekumenski učiti. Na Zapadu poznajemo epikeju, pravdu u pojedinačnim slučajevima, koja je viša pravednost, prema Tomi Akvinskom. *Oikonomia* nije prvenstveno stvar kanonskog načela, već prije osnovni duhovni i pastoralni stav koji primjenjuje evanđelje poput dobrog *paterfamilias* (oca obitelji), shvaćenog kao *oikonomos*, u skladu s modelom božanske ekonomije spasenja. U svojoj ekonomiji spasenja Bog je učinio mnogo koraka sa svojim narodom te je prešao dug put s Crkvom u Duhu Svetom. Na sličan način, Crkva bi trebala pratiti ljude kad se postupno

[159] Usp. *Isto*, 49-50: „The first step generally consists in once again becoming able to speak in matters of sexuality, marriage, and family, and finding way out of the rigidity of resigned silence in light of the given situation. The mere question of what is permitted and what is forbidden doesn't help any further. Questions of marriage and family, under which the question of the divorced and remarried is indeed only one question - even though a pressing question - belong in the larger context of the question of how people can find happiness and fulfillment in their lives. Dealing with the gift of sexuality, given and entrusted to human beings by the Creator, in a responsible and fulfilling way belongs essentially to this subject. Sexuality is supposed to lead out of the narrowness and solitude of inward-looking individualism and lead to the You of another human being and to the We of human community. The death of erotic love and the senescence of our Western society are the consequences. Marriage and family are the last pocket of resistance against a coldly calculating and all-consuming economization and mechanization of life. We have every reason to support the cause of marriage and family life to the best of our abilities and, above all, to accompany and encourage young people on this path.“

približavaju životnom cilju i u tom procesu Crkva bi trebala biti svjesna da su i pastiri u hodu i da često griješe, te moraju početi iznova. Zbog Božje milosti koja nikad ne prestaje, može se opetovano početi iznova. *Oikonomia* nije jeftin put ili lukav bijeg. Ozbiljno se uzima da, kao što je Martin Luther ispravno formulirao u prvoj od svojih Devedeset i pet teza 1517. godine, čitav kršćanski život je život pokore, odnosno život opetovanog novog promišljanja i preusmjeravanja (*metanoja*). To smo često zaboravljali i krivo zanemarivali sakrament pokore kao sakrament milosrđa, što je jedna od najdubljih rana suvremenog kršćanstva. Put pokore (*via paenitentialis*), prema tome, nije samo nešto za rastavljene i ponovno vjenčane, već također i za sve kršćane. Samo ako započnemo iznova u pastoralnoj brizi na ovaj dubok i sveobuhvatan način, također ćemo napredovati korak po korak, u konkretnim pitanjima koja su neriješena.[160]

3. Treći korak uključuje institucionalnu provedbu takvih antropoloških i duhovnih razmišljanja. Sakrament ženidbe, kao i sakrament euharistije, nije samo privatna, individualna stvar, već imaju komunitarni i javni karakter, a time i pravni aspekt. Crkveni obred ženidbe trebala bi dijeliti cijela crkvena zajednica, tj. župa, dok je civilna svečanost vjenčanja pod zaštitom ustava i pravnog sustava države. Gledano u ovom širem kontekstu, kanonski postupci u bračnim pitanjima trebaju duhovnu i pastoralnu preorijentaciju. U današnje vrijeme već postoji dalekosežni konsenzus da jednostrano upravni legalistički postupci, prema načelu tuciorizma[161], ne mogu opravdati zdravlje i

[160] Usp. *Isto*, 50-51: „A second step within the Church consists in a renewed pastoral spirituality that takes leave of a narrow, legalistic view and an unchristian rigorism that places on people intolerable burdens that we clerics ourselves do not want to bear and also could not bear (see Matt 23:4). With their principle of *oikonomia*, the Eastern churches have developed a way beyond rigorism and laxity, from which we can learn ecumenically. In the West, we know *epikeia*, justice in individual cases, which is the higher epikeness, according to Thomas Aquinas. *Oikonomia* is not primarily a matter of a canonical principle, but rather a spiritual and pastoral basic attitude that applies the gospel like a good *paterfamilias*, understood as *oikonomos*, in conformity to the model of divine economy of salvation. In his economy of salvation God has gone many steps with his people and has gone a long way with the Church in the Holy Spirit. In a similar way, the Church is supposed to accompany people when they make their incremental approach to life's goal and, in the process, the Church should be aware that we too, as pastors, are also underway and often enough do wrong and must begin anew. And, because of the never-ending mercy of God, we may repeatedly begin again. *Oikonomia* is not a cheap path or an expedient escape. It takes seriously that, Martin Luther formulated it correctly in the first of his Ninety-Five Theses in 1517, the entire Christian life is one of penance, that is, a life of repeatedly new rethinking and reorientation (*metanoia*). That we have often forgotten this and have culpably neglected the sacrament of penance as the sacrament of mercy is one of the deepest wounds of contemporary Christianity. The way of penance (*via paenitentialis*) is, therefore, not only something for the divorced and remarried, but also for all Christians. Only if we begin anew in pastoral care in this deep and comprehensive way will we also make progress, one step at a time, in the concrete issues that are pending.“

[161] Tuciorizam je etički stav koji drži da, u slučajevima kada nema moralne sigurnosti, treba poduzeti 'sigurniji' ili rigorozniji način moralnog djelovanja., usp. *Isto*, 53, bilj. 1: „Translator's note: tutiorism is an ethical position that holds that, in cases when moral certitude is absent, the 'safer' or more rigorous course of moral action should be taken.“

dobrobit ljudi i njihove konkretne, često vrlo složene životne situacije.[162] Izraz *tuciorizam* „dolazi od lat. *tutior* ('sigurniji') i označuje moralni sustav prema kojemu se u dvojbi savjesti između dvaju oprečnih mišljenja treba uvijek prikloniti mišljenju koje je u skladu sa zakonom, jer je to sigurniji put, pa i onda ako su razlozi u korist vlastite slobode dosta jaki ili čak vrlo vjerojatni.“[163]

Kasper nastavlja objašnjavati da to nije molba za labavije postupanje i proširenje ništavosti, ali je doista molba za pojednostavljenje i ubrzanje ovih postupaka i, prije svega, za njihovo ugrađivanje u pastoralne i duhovne razgovore i savjetovanje, u duhu Dobrog Pastira i Dobrog Samaritanca.[164]

4. Iznad svega, o četvrtom se koraku žustro raspravlja u vezi sa situacijama u kojima ništavost prvog braka nije moguća ili, kao u ne malom broju slučajeva, nije poželjno, jer bi to bilo nepošteno. Crkva bi trebala poticati, pratiti i u svakom pogledu podržavati one koji nakon građanskog razvoda krenu teškim putem da budu sami. Novi oblici domaćih crkava ovdje mogu biti od velike pomoći i mogu im pružiti novi duhovni dom. Put dopuštanja razvedenim ljudima, koji su civilno ponovno vjenčani, da prime sakrament pokore i euharistije u konkretnim situacijama, nakon razdoblja preorijentacije, se poduzima u nekim pojedinačnim slučajevima uz pristanak tihog odobrenja biskupa. Ovaj nesklad između službenih propisa i tihe prakse na terenu nije poželjan. Čak i kada kazuistika nije moguća ili nije poželjna, obvezujući kriteriji trebali bi postojati i biti javno identificirani. To je pokušao izložiti kardinal Walter Kasper u svom predavanju, navodeći da se, naravno, ovaj pokušaj može poboljšati. Ipak, nada mnogih ljudi opravdana je predstojećom Sinodom koja, vođena Božjim Duhom i nakon razmatranja svih gledišta, može ukazati na dobar put koji svi mogu podržati.[165]

---

[162] Usp. *Isto*, 51-52: „The third step involves an institutional implementation of such anthropological and spiritual reflections. The sacrament of marriage as well as the sacrament of the Eucharist is not only a private, individual affair; they have a communitarian and public character and thus a juridical aspect. The church marriage ceremony is supposed to be shared by the entire community of the church - concretely, the parish - while the civil marriage ceremony stands under the protection of the constitution and the legal system of the state. Viewed in this larger context, canonical procedures in marriage questions are in need of a spiritual and pastoral reorientation. Nowadays there already exists a far-reaching consensus that one-sidedly administrative legalistic procedures, according to the principle of tutiorism, cannot do justice to the health and well-being of people and their concrete, often very complex life situations.“

[163] Carlo GOLSER, Tuciorizam, u: *Enciklopedijski teološki rječnik,* Zagreb, 2009., 1214.

[164] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 52: „That is not a plea for a more lax handling and expansion of annulments, but it is indeed a plea for simplification and acceleration of these procedures and, above all, for their being embedded in pastoral and spiritual conversations and counseling, in the spirit of the Good Shepherd and the Good Samaritan.“

[165] Usp. *Isto*, 52-53: „Above all, a fourth step is being hotly debated concerning situations in which an annulment of the first marriage is not possible or, as in not a few cases, is not desired because it would be dishonest. New forms of domestic churches can be a great help here and can provide them with a new spiritual home. The path of permitting divorced people, who are civilly remarried, to receive the sacrament of penance and the Eucharist in

1.4. Instrumentum laboris - Radni materijali Treće izvanredne Biskupske sinode o Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije (24. lipnja 2014.)

U uvodu *Instrumentum laboris - Radnih materijala* Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima obitelji u kontekstu evangelizacije* nalazi se pojašnjenje nastanka ovog dokumenta:

„Dana 8. listopada 2013. godine, papa Franjo sazvao je Treću izvanrednu Biskupsku sinodu radi obrade teme *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije*. Generalno tajništvo Biskupske sinode započelo je pripremu slanjem *Pripremnog dokumenta*, koji je proizveo značajno promišljanje u narodu Božjem. Rezultati tog savjetovanja predstavljeni su u ovom *Instrumentum laboris*. (…) *Instrumentum laboris* temelji se na odgovorima na pitanja u *Pripremnom dokumentu* koji je podijeljen u osam skupina pitanja o braku i obitelji. Nakon objavljivanja u studenom 2013. godine, ovaj je dokument distribuiran širom svijeta. Veliki broj detaljnih odgovora na pitanja podnijele su sinode istočnih katoličkih crkava *sui iuris*, biskupske konferencije, odjeli Rimske kurije i Unija generalnih poglavara. Uz to, drugi odgovori - kategorizirani kao *zapažanja* - poslani su izravno Glavnom tajništvu od značajnog broja biskupija, župa, pokreta, grupa, crkvenih udruga i obitelji, a da ne spominjemo akademske institucije, stručnjake, katoličke i nekatoličke, sve zainteresirane za dijeljenje svojih razmišljanja.“[166]

U drugom dijelu naziva „Pastoralni program za obitelj u svjetlu novih izazova“, u trećem poglavlju koji nosi naziv „Teške pastoralne situacije“ i u podnaslovu „Razdvojene osobe, rastavljene, rastavljene i ponovno oženjene“, u broju 86, *Instrumentum laboris* (2014.) donosi

concrete situations, after a period of reorientation, is being taken in some individual cases with the acquiescence of silent approval of the bishop. This discrepancy between the official regulations and the silent praxis on the ground is not desirable. Even when casuistry is not possible or is not desirable, binding criteria should exist and be publicly identified. I have attempted that in my lecture. This attempt can, of course, be improved. Nevertheless, the hope of very many people is justified that the forthcoming Synod, guided by God's Spirit and after consideration of all points of view, can point out a good path that all can endorse.“

[166] „*Introduction* On 8 October 2013, Pope Francis convoked the III Extraordinary General Assembly of the Synod of Bishops to treat the topic: *The Pastoral Challenges of the Family in the Context of Evangelization*. The General Secretariat of the Synod of Bishops began its preparation by sending the *Preparatory Document*, which generated significant reflection among the People of God. The results of that consultation are presented in this *Instrumentum Laboris*. (…) The *Instrumentum Laboris* is based on the responses to the questions in the *Preparatory Document* which was divided into 8 groups of questions on marriage and the family. After its publication in November, 2013, this document was distributed worldwide. A great number of detailed responses to the questions was submitted by the synods of the Eastern Catholic Churches *sui iuris*, the episcopal conferences, the departments of the Roman Curia and the Union of Superiors General. In addition, other responses — categorized as *observations* — were sent directly to the General Secretariat by a significant number of dioceses, parishes, movements, groups, ecclesial associations and families, not to mention academic institutions, specialists, both Catholic and non-Catholic, all interested in sharing their reflections.“, SYNOD OF BISHOPS, III EXTRAORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *Pastoral Challenges to the Family in the Context of Evangelization. Instrumentum Laboris*, Uvod. Prijevod teksta kojim se koristim iz ovog dokumenta je moj.

stvarnu situaciju o razvedenima i ponovno vjenčanima, kao i o onima koji žive zajedno, a ne žele se vjenčati:

„Odgovori ukazuju na to da je u Europi i diljem Amerike vrlo velik broj osoba razdvojen, razveden ili razveden te se ponovno vjenčao; broj je mnogo manji u Africi i Aziji. S obzirom na to da je ovaj fenomen u porastu, mnogi su roditelji zabrinuti za budućnost svoje djece. Osim toga, u odgovorima se napominje da sve veći broj ljudi jednostavno žive zajedno što čini problem razvoda manje važnim. Manje se tih ljudi razvodi, jer ih je manje sklono vjenčavanju. Situacija je ponegdje drugačija; razvod ne postoji jer građanski brak ne postoji, npr. u arapskim zemljama i nekim azijskim zemljama.“[167]

Tema razvedenih i ponovno vjenčanih te njihove (ne)svjesnosti vlastite situacije ističe se u *Instrumentum laboris* (2014.) u boju 89 i 90:

„Općenito govoreći, odgovori s različitih mjesta u svijetu posvećuju pažnju razvedenim i ponovno vjenčanim osobama ili barem onima koji su zasnovali drugačiju zajednicu. Oni koji žive u takvim kanonski nepravilnim situacijama pokazuju različite stavove, počevši od toga da nisu potpuno svjesni svoje neregularne situacije do svjesnoga podnošenja poteškoća stvorenih njihovom neredovitom situacijom. Razvedene osobe u novim vezama uglavnom imaju slične stavove u raznim dijelovima svijeta, a najviše ih ima u Europi i Americi, a najmanje u Africi. S tim u vezi, neki odgovori pripisuju ovu situaciju nedostatku formacije ili vjerske prakse. U Sjevernoj Americi ljudi često misle da Crkva više nije pouzdan moralni vodič, ponajprije u pitanjima vezanim za obitelj, koju oni vide kao privatnu stvar o kojoj samostalno odlučuju.“[168] Štoviše, „prilično velik broj ljudi uopće ne razmišlja o svojoj neregularnoj situaciji. U tim slučajevima nitko ne traži pristup svetoj pričesti niti slavljenje sakramenta pokore. Te osobe često postaju svjesne svoje neredovite situacije kad zatraže sakramente kršćanske inicijacije za svoju djecu ili ako ih se zatraži da budu kum ili kuma na proslavi sakramenata krštenja ili

[167] „*Part II The Pastoral Program for the Family in Light of New Challenges (…) Chapter III Difficult Pastoral Situations* (…) *Persons Separated, Divorced and Divorced and Remarried* 86. The responses indicate that in Europe and across America, a very high number of persons are separated, divorced or divorced and remarried; the number is much lower in Africa and Asia. Given that this phenomenon is on the rise, many parents are concerned about the future of their children. In addition, the responses note that the increasing number of people simply living together makes the problem of divorce less important. Fewer of these people are divorcing, because fewer tend to marry. In some places the situation is different; divorce does not exist because civil marriage does not exist, e.g., in Arab countries and some Asian countries.“, *Isto*, 86.

[168] „89. Generally speaking, the responses from various places in the world devote attention to divorced and remarried persons or those, at least, who have formed a different union. Those living in such canonically irregular situations display various attitudes ranging from their being entirely unaware of their irregular situation to their consciously enduring the difficulties created by their irregular situation. For the most part, divorced persons in new unions display similar attitudes in the various parts of the world, with the most prevalent in Europe and America and the fewest in Africa. In this regard, some responses attribute this situation to a lack of formation or religious practice. In North America, people often think that the Church is no longer a reliable moral guide, primarily in issues related to the family, which they see as a private matter to be decided independently.“, *Isto*, 89.

krizme. (…) Odgovori iz Afrike govore o drugačijoj situaciji, koja nije toliko usredotočena na razvedene osobe koje čine novi savez, koliko na one koje se bave poligamijom. U slučajevima obraćenja neke osobe na vjeru pojavljuju se poteškoće u ostavljanju druge ili treće žene koja je rodila djecu i koja sada želi sudjelovati u životu Crkve.“[169]

Instrumentum laboris (2014.) u broju 91 govori o nejasnoćama koji imaju ljudi koji su u neredovitim situacijama u vezi toga zašto im je uskraćena pričest:

„Mnogo puta ljudi u tim neredovitim situacijama ne shvaćaju unutarnji odnos između braka i sakramenata svete euharistije i pokore. Zbog toga im je vrlo teško razumjeti zašto Crkva ne dopušta onima koji su u neredovitoj situaciji da se pričeste. Katehetska uputa o braku ne objašnjava dovoljno tu povezanost.“[170]

U broju 92 *Instrumentum laboris* (2014.) govori o frustriranosti i nerazumijevanju uskrate sakramenata osobama u neredovitoj situaciji što im može nalikovati na kažnjavanje, te je upućen poziv na šire milosrđe, blagost i popustljivost prema novim zasnovanim vezama:

„Neki članovi Crkve koji znaju da su u neredovitoj situaciji očito pate od činjenice da nisu u mogućnosti primiti sakramente. Mnogi se osjećaju frustrirano i marginalizirano. Neki se pitaju zašto se mogu oprostiti drugi grijesi, a njihovi ne mogu. (…) U drugim slučajevima, osobe ne razumiju kako njihova neredovita situacija može biti razlog zbog kojeg ne mogu primiti sakramente. Umjesto toga, oni vjeruju da je Crkva kriva što nije dopustila njihovu neregularnu bračnu situaciju. Ovakav način razmišljanja može dovesti do gledanja na uskraćivanje sakramenata kao na kaznu. (…) Štoviše, odgovori i zapažanja s nekih biskupskih konferencija ističu da se Crkva mora opremiti pastoralnim sredstvima koja pružaju mogućnost šireg milosrđa, blagosti i popustljivosti prema novim zasnovanim zajednicama.“[171]

---

[169] „90. A rather great number of people give no thought to their irregular situation. In these cases, no one requests access to Holy Communion nor the celebration of the Sacrament of Penance. These persons often become aware of their irregular situation when they request the Sacraments of Christian Initiation for their children or if they are asked to be a godfather or godmother at the celebration of the Sacraments of Baptism or Confirmation. (…) The responses from Africa speak of a different situation, not so much focusing on divorced persons who form a new union as those engaged in practicing polygamy. In cases of a person's conversion to the faith, difficulties arise in leaving a second or third wife who bore children and now wants to participate in the life of the Church.“, *Isto,* 90.

[170] „Many times, people in these irregular situations do not grasp the intrinsic relationship between marriage and the Sacraments of Holy Eucharist and Penance. Consequently, they find it very difficult to understand why the Church does not allow those who are in an irregular situation to receive Holy Communion. The catechetical instruction on marriage does not sufficiently explain the connection.“, *Isto,* 91.

[171] „92. Some Church members who are cognizant that they are in an irregular situation clearly suffer from the fact that they are unable to receive the sacraments. Many feel frustrated and marginalized. Some wonder why other sins can be forgiven and not theirs. (...) In other cases, persons do not understand how their irregular situation can be a reason for their not being able to receive the sacraments. Instead, they believe that the Church is at fault in not permitting their irregular marriage situation. This way of thinking can lead to viewing withholding the sacraments as a punishment. (...) Moreover, responses and observations from some episcopal conferences emphasize that the Church needs to equip herself with pastoral means which provide the possibility of her more widely exercising mercy, clemency and indulgence towards new unions.“, *Isto,* 92.

Brojevi od 93 do 95 *Instrumentum laboris* (2014.) nalaze se u podnaslovu „U vezi primanja sakramenata“. Broj 93 govori o postupanju i popuštanju svećeništva u podijeljivanju sakramenata, kao i želju vjernika koji su razvedeni i ponovno vjenčani da mogu biti javno ponovno primljeni u Crkvu:

„Što se tiče pristupa sakramentima, odgovori opisuju različite reakcije vjernika koji su razvedeni i ponovno vjenčani. U Europi (a također i u nekim zemljama Latinske Amerike i Azije) među svećenstvom prevladava tendencija da se problem riješi jednostavnim udovoljavanjem zahtjevu za pristup sakramentima. Ostali pripadnici svećenstva, posebno u Europi i Latinskoj Americi, na to odgovaraju na razne načine. Ponekad se vjernici ograđuju od Crkve ili odlaze u druge kršćanske denominacije. U nekim zemljama Europe i nekim zemljama na drugim kontinentima ovo rješenje nije dovoljno za mnoge ljude; žele biti javno ponovno primljeni u Crkvu. Problem nije toliko u tome što se ne mogu pričestiti, već u tome što im Crkva javno ne dopušta pričešćivanje. Kao rezultat, ti vjernici tada jednostavno odbijaju smatrati da su u neregularnoj situaciji.“[172]

Broj 94 *Instrumentum laboris* (2014.) govori o vjernicima koji, svjesni svoje situacije, žele razumjeti crkveno učenje i da ih Crkva primi i vodi, s time da neki vjernici već žive u uzdržljivosti od spolnih čina:

„Neki članovi Crkve u kanonski neregularnim situacijama izražavaju želju da ih Crkva primi i vodi, posebno kad pokušavaju razumjeti obrazloženje crkvenog učenja. Ti ljudi prepoznaju mogućnost življenja u svojoj situaciji, oslanjajući se na Božje milosrđe kroz Crkvu. Neki pak, kao što je naznačeno u odgovorima s nekih euroatlantskih biskupskih konferencija, prihvaćaju dužnost živjeti u kontinenciji (usp. FC, 84).“[173]

Instrumentum laboris (2014.) u broju 95 govori o jasnom traženju sakramenata pokore i euharistije što je najčešće povezano s primanjem sakramenata njihove djece:

---

[172] „93. In the matter of access to the sacraments, the responses describe various reactions among the faithful who are divorced and remarried. In Europe (and also in some countries in Latin America and Asia) the prevailing tendency among some of the clergy is to resolve the issue by simply complying with the request for access to the sacraments. Other members of the clergy, particularly in Europe and Latin America, respond to the matter in a variety of ways. At times, the faithful distance themselves from the Church or go to other Christian denominations. In some countries of Europe and some countries on the other continents, this solution is not sufficient for many people; they wish to be publically readmitted to the Church. The problem is not so much not being able to receive Communion but that the Church publically does not permit them to receive Communion. As a result, these believers then simply refuse to consider themselves in an irregular situation.“, *Isto*, 93.

[173] „94. Some Church members in canonically irregular situations express a desire to be received and guided by the Church, especially when they attempt to understand the rationale of the Church’s teaching. These people recognize the possibility of living in their situation, while relying on God’s mercy through the Church. Still others, as indicated in the responses from some Euro-Atlantic episcopal conferences, accept the duty to live in continence (cf. *FC*, 84).“, *Isto*, 94.

„Dobar broj odgovora govori o velikom broju slučajeva, posebno u Europi, Americi i nekim zemljama Afrike, gdje osobe jasno traže primanje sakramenata pokore i euharistije. To se prije svega događa kada njihova djeca primaju sakramente. Ponekad izražavaju želju za primanjem pričesti kako bi se osjećali 'legitimirani' od strane Crkve i eliminirali osjećaj isključenosti ili marginalizacije. S tim u vezi, neki preporučuju razmatranje prakse nekih pravoslavnih Crkava, što, prema njihovom mišljenju, otvara put za drugi ili treći brak pokorničkog karaktera. U svjetlu ovog prijedloga, zemlje s velikim brojem pravoslavnih kršćana primijetile su da, prema njihovom iskustvu, ova praksa ne smanjuje broj razvoda. Drugi traže pojašnjenje temelji li se ovo rješenje na doktrini ili je samo stvar discipline.“[174]

1.5. Povezanost dvaju dokumentata: Relatio synodi - Sinodskog izvješća Treće izvanredne Biskupske sinode (18. listopada 2014.) i Lineamenta - Smjernice XIV. redovite opće Biskupske sinode (2014.)

„Na završetku treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije*, održane 2014. godine, papa Franjo je odlučio objaviti *Sinodsko izvješće* (*Relatio synodi*), dokument kojim su zaključeni sinodski radovi. Istodobno je Sveti Otac ukazao da će taj dokument sačinjavati *Smjernice (Lineamenta)* za XIV. redovitu opću Biskupsku sinodu na temu *Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, koja će se održati od 4. do 25. listopada 2015.

Sinodsko izvješće (Relatio synodi), poslano kao *Smjernice,* zaključeno je ovim riječima: 'Iznesena promišljanja, kao plod sinodskog rada koji se odvijao u velikoj slobodi i ozračju međusobnoga slušanja, žele postaviti pitanjâ i ukazati na perspektive za budućnost o kojima će mjesne Crkve morati razmisliti i točno ih odrediti u godini koja nas dijeli od opće redovite Biskupske sinode' (*Relatio synodi* br. 62).

Smjernicama je pridodan niz pitanja kako bi se saznalo kako je dokument prihvaćen te kako bi se jače potaknuo nastavak rada koji je započet tijekom izvanredne sinode. Riječ je o tome da se 's novom svježinom i poletnošću promišlja o onome što nam objava, koju se prenosi

[174] „95. A good number of responses speak of the very many cases, especially in Europe, America and some countries in Africa, where persons clearly ask to receive the Sacraments of Penance and the Eucharist. This happens primarily when their children receive the sacraments. At times, they express a desire to receive Communion to feel “legitimized” by the Church and to eliminate the sense of exclusion or marginalization. In this regard, some recommend considering the practice of some Orthodox Churches, which, in their opinion, opens the way for a second or third marriage of a penitential character. In light of this suggestion, countries having a major number of Orthodox Christians noted that, from their experience, this practice does not reduce the number of divorces. Others request clarification as to whether this solution is based on doctrine or is merely a matter of discipline.“, *Isto*, 95.

vjerom Crkve, govori o ljepoti, ulozi i dostojanstvu obitelji' (*Relatio synodi*, br. 4). (…) Rezultati toga proučavanja zajedno sa *Sinodskim izvješćem* (*Relatio synodi*) predstavljat će građu za *Radne materijale* (*Instrumentum laboris*) XIV. redovite opće biskupske sinode 2015."[175]

Ukratko, povezanost dvaju dokumentata: *Relatio synodi - Sinodskog izvješća* Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (18. listopada 2014.) i *Lineamenta - Smjernice* XIV. redovite opće Biskupske sinode o *Pozivu i poslanju obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu* (2014.) sastoji se u tome da *Lineamenta - Smjernice* sadrže u sebi *Relatio synodi* i Pitanja vezana uz prijem *Relatio synodi - Sinodskog izvješća*, što znači da se *Lineamenta - Smjernice* sastoje od dva dijela:

1. *Relatio synodi* Treće izvanredne Biskupske sinode
2. Pitanja vezana uz prijem i produbljivanje *Relatio synodi - Sinodskog izvješća*.[176]

O tekstu iz *Relatio synodi*, kao i o tekstu iz *Relatio finalis* - Zaključnog izvješća Biskupske sinode Svetom Ocu Franji o *Pozivu i poslanju obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu,* koji su postali tekstom apostolske pobudnice pape Franje *Amoris laetitia*, govorit će se u drugom poglavlju ovog rada koji nosi naziv „*Amoris laetitia* i povezanost s tekstovima *Relatio synodi* i *Relatio finalis*, kao i s drugim crkvenim dokumentima i istraživanjima".

Ovdje ćemo predstaviti brojeve iz *Relatio synodi* na koje se osmo poglavlje *Amoris laetitia* direktno ne poziva preko bilježaka, kao i pitanja iz *Lineamenta – Smjernicâ*, a koji su povezani s rastavljenima i ponovno vjenčanima s obzirom na primanje sakramenata.

U trećem dijelu koji nosi naslov „Sučeljavanje: perspektive pastorala", a u podnaslovu „Liječiti ranjene obitelji (rastavljeni, rastavljeni neoženjeni, rastavljeni i ponovno oženjeni, jednoroditeljske obitelji)", *Relatio synodi* u broju 51 govori o važnosti razlučivanja situacija i praćenja rastavljenih i ponovno vjenčanih osoba koje treba uključiti u život Crkve prihvaćajući ih i svjedočeći im vjeru o nerazrješivosti ženidbe:

„I situacije u kojima se nalaze rastavljene i ponovno oženjene osobe zahtijevaju pomno razlučivanje i praćenje ispunjeno poštivanjem, izbjegavajući svaki govor i stav zbog kojih će se one osjetiti diskriminiranima i promičući njihovo sudjelovanje u životu zajednice. Briga koja se posvećuje tim osobama ne slabi vjeru zajednice i njezino svjedočenje o nerazrješivosti ženidbe, već štoviše ona upravo u toj brizi izražava svoju ljubav."[177]

[175] XIV. REDOVITA OPĆA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Lineamenta – Smjernice*, Predgovor.
[176] Usp. *Isto*, Kazalo, 3-4.
[177] III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće*, 51.

Neki sinodski oci su se u broju 52 *Relatio synodi* izjasnili za mogućnost pripuštanja sakramentima pokore i euharistije rastavljenih i ponovno vjenčanih u određenim situacijama i pod točno određenim uvjetima, te imajući na umu razliku između objektivnog stanja grijeha i olakotnih okolnosti, budući da „ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti“ različitim „psihičkim ili društvenim čimbenicima“. Ovaj tekst broja 52 *Relatio synodi* povezan je s osmim poglavljem *Amoris laetitia* i to posebno s brojevima 298, 300, 302 i 305:

„Razmišljalo se o mogućnosti da rastavljeni i ponovno oženjeni pristupaju sakramentima pokore i euharistije. Više se otaca snažno izjasnilo u prilog sadašnjoj disciplini, zbog konstitutivnog odnosa koji postoji između sudjelovanja u euharistiji i zajedništva s Crkvom i njezina učenja o nerazrješivosti ženidbe. Drugi su se izjasnili za pripuštanje euharistijskom stolu, koje neće vrijediti za sve, već u određenim situacijama i pod točno određenim uvjetima, posebno kada je riječ o slučajevima koji su ireverzibilni i za sobom povlače moralne obaveze prema djeci koja bi podnosila nepravedna trpljenja. Eventualnom pristupu sakramentima prethodio bi pokornički hod, pod odgovornošću dijecezanskog biskupa. To pitanje treba dalje produbljivati, imajući na umu razliku između objektivnog stanja grijeha i olakotnih okolnosti, budući da 'ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti' različitim 'psihičkim ili društvenim čimbenicima' (Katekizam Katoličke Crkve, 1735).“[178]

Informativna katolička agencija (IKA) navodi, nakon završetka dokumenta *Relatio synodi* kojeg je objavila na svojoj mrežnoj stranici, i izvještaj za „glasovanje o pojedinim brojevima 'Relatio Synodi' – prisutnih ukupno: 183 (nisu navedeni suzdržani) (placet – non placet)“. Po broju glasova broj 52 *Relatio synodi* je dobio nadpolovičnu podršku glasova s omjerom „52) 104:74“,[179] što bi značilo da je preko 58% sinodskih otaca glasovalo za sadašnju disciplinu kao i za pristup sakramentima rastavljenih i ponovno vjenčanih ako se računaju samo oni koji su glasovali „za“ ili „protiv“ usvajanja broja 52, pošto nisu navedeni suzdržani (odnosno preko 56% svih sinodskih otaca je glasovalo za ovaj broj).

Lineamenta - *Smjernice* XIV. redovite opće Biskupske sinode (2014.) donose na samom početku „Pitanja vezana uz prijem i produbljivanje *Sinodskog izvješća* (*Relatio synodi*)“ gdje se nalazi „*Prethodno pitanje koje se odnosi na sve dijelove* Sinodskog izvješća (Relatio synodi)“, a koje glasi:

---

[178] *Isto*, 52.

[179] *Isto*, nakon kraja dokumenta *Relatio Synodi* u elektroničkom obliku, u: https://ika.hkm.hr/dokumenti/relatio-synodi-trece-izvanredne-opce-biskupske-sinode-pastoralni-izazovi-vezani-uz-obitelj-u-kontekstu-evangelizacije-5-19-listopada-2014/ (viđeno 17. lipnja 2020.).

„Odgovara li opis stvarnosti obitelji koji se nalazi u Relatio synodi onome što se otkriva u Crkvi i današnjem društvu? Koji se izostavljeni aspekti još mogu dodati?“[180]

U drugom dijelu *Pitanja vezana uz prijem i produbljivanje Sinodskog izvješća (Relatio synodi)* koji nosi naziv „Pogled prema Kristu: evanđelje obitelji“, u zadnjem podnaslovu „Istina i ljepota obitelji i milosrđe prema ranjenim i krhkim obiteljima (br. 23-28)“, govori se o pogledu Crkve prema ranjenim i krhkim obiteljima koji bi trebao s ljubavlju i strpljivošću pratiti moguće etape rasta osoba koje se izgrađuju iz dana u dan. Tekst i pitanjâ koja ukazuju na neiscrpno Božje milosrđe kao i na vjernost evanđeoskim zahtjevima glase:

„Nakon što su se osvrnuli na ljepotu uspješnih brakova i stabilnih obitelji, te pohvalili velikodušno svjedočenje onih koji su ostali vjerni ženidbenom vezu premda ih je bračni drug napustio, pastiri okupljeni na Sinodi zapitali su se – otvoreno i hrabro ali ne bez zabrinutosti i opreza – kako Crkva treba gledati na katolike koji su sklopili samo civilni brak, na one koji još uvijek žive u izvanbračnim zajednicama kao i na one koji su se nakon valjano sklopljene ženidbe rastali i ponovno civilno vjenčali.

Svjesni očitih ograničenosti i nesavršenosti prisutnih u tako različitim situacijama, oci su pozitivno prihvatili stajalište na koje je ukazao papa Franjo prema kojemu 'ne umanjujući vrijednost evanđeoskog ideala, s ljubavlju i strpljivošću potrebno je pratiti moguće etape rasta osoba koje se izgrađuju iz dana u dan' (Evangelii gaudium, 44).

20. *Kako pomoći u razumijevanju da nitko nije isključen iz Božjeg milosrđa i kako izraziti tu istinu u pastoralnom djelovanju Crkve s obiteljima, osobito s onima ranjenima i krhkima? (usp. br. 28)*

21. *Kako vjernici onima koji još uvijek nisu stigli do potpunog shvaćanja dara Kristove ljubavi mogu pokazati da ih prihvaćaju i da mogu u njih imati povjerenja, a da se pritom u naviještanju nikada ne odreknu evanđeoskih zahtjeva? (usp. br. 24)*

22. *Što se može učiniti kako bi u raznim oblicima zajednica – u kojima se mogu pronaći ljudske vrjednote – muškarac i žena uočili poštovanje, povjerenje i ohrabrenje Crkve za rast u dobru te da im se pomogne doći do punine kršćanske ženidbe? (usp. br. 25).*“[181]

U trećem dijelu *Pitanja vezana uz prijem i produbljivanje Sinodskog izvješća (Relatio synodi)* koji nosi naziv „Sučeljavanje: perspektive pastorala“, a u podnaslovu „Liječiti ranjene obitelji (rastavljeni, rastavljeni neoženjeni, rastavljeni i ponovno oženjeni, jednoroditeljske obitelji) (br. 44-54)“, propituje se spremnost kršćanskih zajednica u naviještanju Božjeg milosrđa ranjenim obiteljima i govori se o pastoralu koji razlikuje između objektivnog stanja

[180] XIV. REDOVITA OPĆA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Lineamenta – Smjernice*, 24.
[181] *Isto*, 28.

grijeha i olakotnih okolnosti, te se kaže da „u sinodskoj je raspravi istaknuta potreba za pastoralom koji će se voditi umijećem praćenja dodajući 'našem koraku ozdravljujući ritam bliskosti, s pogledom punim uvažavanja i suosjećanja, koji istovremeno liječi, oslobađa i ohrabruje u promišljanju kršćanskoga života' (Evangelii gaudium, 169).

35. *Je li kršćanska zajednica spremna voditi brigu o ranjenim obiteljima kako bi im pomogla iskusiti Očevo milosrđe? Što učiniti kako bi se uklonili društveni i ekonomski čimbenici koji ih često uvjetuju? Koji su koraci učinjeni i koje tek treba poduzeti kako bi se osnažilo takvo djelovanje i misionarska svijest koja ga podupire?* (…)

38. *Sakramentalni pastoral za rastavljene i ponovno oženjene osobe treba daljnje produbljivanje, uzimajući u obzir također pravoslavnu praksu te imajući pred očima 'razliku između objektivnog stanja grijeha i olakotnih okolnosti' (br. 52). Koji su ciljevi prema kojima treba ići? Koji su mogući koraci? Koji su prijedlozi za uklanjanje onih vrsta zapreka koje nisu obvezne ili nisu nužne?*“[182]

1.6. Instrumentum laboris - Radni materijali XIV. redovite opće Biskupske sinode na temu Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu (23. lipnja 2015.)

Glavni tajnik XIV. redovite opće Biskupske sinode kardinal Lorenzo Baldisseri u Predstavljanju *Instrumentum laboris - Radnih materijalâ* objasnit će nastanak dokumenta ovim riječima:

„Nakon razmišljanja o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* tijekom treće izvanredne Biskupske sinode u listopadu 2014., XIV. redovita opća Biskupska sinoda, koja će se održati od 4. do 25. listopada 2015., obrađivat će temu: *Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*. (…)

Niz pitanja integriran je u *Relatio synodi*, plod posljednje Skupštine, kako bi se saznalo kako je *Relatio synodi* primljen i kako bi se temeljito ispitao njegov sadržaj. Dokument koji je nastao poslužio je kao *Lineamenta* koji je poslan sinodama istočnih Katoličkih Crkava *sui iuris*, biskupskim konferencijama, dikasterijama Rimske kurije i Uniji generalnih poglavara. (…)

Materijal u *Odgovorima* primljen od gore navedenih subjekata dodatno je nadograđen takozvanim *Zapažanjima*, koja su dostavili mnogi vjernici (pojedinci, obitelji i skupine). Razni članovi pojedinih crkava, organizacija, laičkih skupina i drugih crkvenih entiteta dali su važne preporuke. Sveučilišta, akademske institucije, istraživački centri i pojedini znanstvenici moraju

[182] *Isto*, 30-31.

- i trenutno nastavljaju - obogaćivati temeljito ispitivanje tema Sinode svojim *Doprinosima,* putem simpozija, konferencija i publikacija, čime se rasvjetljavaju novi aspekti, kao što je 'zatraženo unaprijed' u *Lineamenta*.

Instrumentum laboris sastoji se od konačnog teksta *Relatio synodi* u koji je uključen sažetak *Odgovora, Zapažanja* i znanstvenih *Doprinosa*. Radi čitljivosti, numeracija odražava i tekst *Relatio* i postojeći format dokumenta. Izvorni odlomci i naslovi u *Relatio* tiskani su kurzivom i označeni su odgovarajućim brojem u zagradama.“[183]

Pošto *Instrumentum laboris* iz 2015. godine sadrži sve brojeve *Relatio synodi* kojem su pridodani još neki brojevi, a da ne bi došlo do prevelikog ponavljanja, u ovom dijelu ću iznijeti samo ono iz *Instrumentum laboris* (2015.) što je povezano s temom rastavljenih i ponovno vjenčanih osoba s obzirom na primanje sakramenata, a što nije spomenuto u ovom radu, a to je tekst u broju 119. *Instrumentum laboris* (2015.) smo već naveli u podnaslovu „1.3.3. Promišljanje o mogućnosti duhovne pričesti“ gdje je donešen odgovor na pitanje duhovne pričesti.

U trećem poglavlju naziva „Obitelj i praćenje od strane Crkve“, u zajedničkom podnaslovu „Liječiti ranjene obitelji (rastavljeni, rastavljeni neoženjeni, rastavljeni i ponovno oženjeni, jednoroditeljske obitelji)“, a u podnaslovu „Zajedničko u pastoralnim pristupima“, *Instrumentum laboris* (2015.) u broju 119 govori o jasnom vodstvu Crkve koje je potrebno vjernicima u posebnim situacijama kojima je moguća pričest:

„Na primjer, neke osobe u Crkvi, koje su razdvojene i nisu stupile u novu vezu, pogrešno misle da je njihovo odvajanje grijeh koji ih sprječava u primanju sakramenata. Nadalje, osobe koje su razvedene i civilno se ponovno vjenčale te žive u kontinenciji iz različitih razloga, ne

---

[183] „*Presentation* (…) After reflecting on *The Pastoral Challenges of the Family in the Context of Evangelization* during the III Extraordinary General Assembly of the Synod of Bishops in October 2014, the XIV Ordinary General Assembly, scheduled to take place from 4 to 25 October 2015, will treat the topic: *The Vocation and Mission of the Family in the Church and the Contemporary World.* (…) A series of question was integrated into the *Relatio Synodi*, the fruit of the last Assembly, so as to learn how the *Relatio Synodi* was received and to solicit a thorough examination of its contents. The resulting document served as the *Lineamenta* which was sent to the Synods of the Eastern Catholic Churches *sui iuris*, the episcopal conferences, the dicasteries of the Roman Curia and the Union of Superiors General. (…) The material in the *Responses* received from the above-listed entities, was further augmented by so-called *Observations*, which were submitted by many of the Faithful (individuals, families and groups). Various members of the particular churches, organizations, lay groups and other Church entities made important recommendations. Universities, academic institutions, research centers and individual scholars have — and presently continue — to enrich the thorough examination of the topics of the Synod with their *Contributions*, through symposia, conferences and publications, thus shedding light on new aspects, as "requested beforehand" in the *Lineamenta*. The *Instrumentum Laboris* is comprised of the definitive text of the *Relatio Synodi* to which a summary of the *Responses, Observations* and scholarly *Contributions* have been incorporated. For readability, the numeration reflects both the text of the *Relatio* and the document's existing format. The original paragraphs and headings in the *Relatio* appear in italic print and are indicated by the corresponding number in parenthesis.“, XIV ORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *The Vocation and Mission of the Family in the Church and the Contemporary World. Instrumentum Laboris,* Predstavljanje. Prijevod teksta kojim se koristim iz ovog dokumenta je moj.

znaju da mogu primati sakramente u mjestu gdje njihovo stanje nije poznato. Neki od onih u situacijama neredovitih zajednica koji su u internom forumu izabrali život uzdržljivosti, mogu imati pristup sakramentima, pazeći pritom da izbjegnu skandal. Ovi primjeri pokazuju potrebu Crkve da ponudi jasno vodstvo kako njezina djeca, koja su u posebnim situacijama, ne bi osjećali diskriminaciju.“[184]

[184] „Chapter III The Family and Accompaniment by the Church (…) *Caring for Wounded Families (Persons who are Separated, Divorced and Not Remarried, Divorced and Remarried and Single-Parent Families)* (…) Pastoral Approaches in Common (…) 119. (…) For example, some persons in the Church, who are separated and have not entered into a new relationship, wrongfully think that their separation is a sin which keeps them from receiving the sacraments. Furthermore, persons who are divorced and civilly remarried and are living in continence for various reasons, do not know that they can receive the sacraments in a place where their condition is unknown. Some of those in situations of irregular unions who have chosen, in the internal forum, a life of continence, can have access to the sacraments, while being careful to avoid scandal. These examples show the Church's need to offer clear guidance, so that her children, who are in special situations, do not feel a sense of discrimination.“, *Isto*, 119.

II. POGLAVLJE

AMORIS LAETITIA I PITANJE PRIPUŠTANJA SAKRAMENTIMA RASTAVLJENIH I PONOVNO CIVILNO VJENČANIH

2.1. Osmo poglavlje Amoris laetitia i povezanost s tekstovima Relatio synodi i Relatio finalis, kao i s drugim crkvenim dokumentima i istraživanjima

U ovom naslovu naglasak je na povezanosti osmog poglavlja *Amoris laetitia* s tekstovima *Relatio synodi* i *Relatio finalis* koji su direktno prethodili nastanku *Amoris laetitia* s obzirom na pristup sakramenatima rastavljenih i ponovno oženjenih. Naravno da se osim ova dva dokumenta navode i drugi crkveni dokumenti i istraživanja koji su nastali ranije, a koji su pridonijeli nastanku *Amoris laetitia* u ovom pogledu.

Osmo poglavlje apostolske pobudnice pape Franje o ljubavi u obitelji *Amoris laetitia – Radost ljubavi* nosi naslov „Pratiti, razlučivati i integrirati slabosti“. Ima 22 broja, od broja 291 do 312, i pet podnaslova, s time da su dva broja uvodna 291-292:

1. Postupnost u pastoralu (293 - 295)
2. Razlučivanje takozvanih „neredovitih“ situacija (296 - 300)
3. Ublažavajuće okolnosti u pastoralnom razlučivanju (301 - 303)
4. Propisi i razlučivanje (304 - 306)
5. Logika pastoralnog milosrđa (307 - 312).[185]

Na početku osmog poglavlja *Amoris laetitia* u broju 291 papa Franjo ne propušta naglasiti brižnost Crkve prema onima koji su u slabosti prekinuli ženidbu pozivajući se na *Relatio synodi* te kaže „da je Crkva, premda drži kako je svaki prekid ženidbenog veza 'protiv Božje volje, također svjesna slabosti mnoge svoje djece'.“[186] Papa Franjo priznaje da Božja milost djeluje i u životu onih koji na nepotpun način sudjeluju u životu Crkve navodeći *Relatio synodi*: „Prosvjetljena Kristovim pogledom, 'Crkva se okreće s ljubavlju prema onima koji sudjeluju u njezinu životu na nepotpun način i prepoznaje da Božja milost djeluje i u njihovu životu dajući im hrabrost da čine dobro, da se s ljubavlju brinu jedno za drugo i budu u službi zajednice u kojoj žive i rade'.“[187] Papa u broju 291 još jednom spominje *Relatio synodi* za one

[185] AL, 222-244.

[186] AL, 291. *Relatio synodi* kaže u broju 24: „Crkva, kao sigurna učiteljica i brižna majka, premda priznaje da za krštenike nema drugog ženidbenog veza osim sakramentalnog, i da je svaki njegov prekid protiv Božje volje, također je svjesna slabosti mnoge svoje djece koja se trude oko svoje vjere.“, III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće*, 24.

[187] AL, 291. Broj 25 *Relatio synodi* glasi: „U pogledu pastoralnog pristupa osobama koje su sklopile građansku ženidbu, te rastavljenim i ponovno oženjenim odnosno osobama koje žive u izvanbračnoj zajednici, zadaća je

koji su doživjeli brodolome svoga života u izgubljenoj ili ranjenoj ljubavi, kojima Crkva mora biti orijentir koji prati slabe, naglašujući tako imperativ „praćenja“ koji se od nje očekuje prema svima, a pogotovo prema rastavljenima i ponovno civilno vjenčanima koji čeznu za sakramentima: „Premda uvijek vjernicima preporučuje savršenstvo i poziva na potpuniji odgovor Bogu, 'Crkva mora brižno i pažljivo pratiti svoju najslabiju djecu, obilježenu izgubljenom i ranjenom ljubavlju, vraćajući povjerenje i nadu, poput svjetionika neke luke ili baklje koja se nosi među ljude da prosvijetli one koji su skrenuli s pravoga puta ili se nalaze usred oluje.'“[188]

U *Amoris laetitia* u broju 292, papa ne propušta istaknuti ideal kršćanskog braka: „Kršćanski brak, kao odraz sjedinjenja između Krista i njegove Crkve, u potpunosti se ostvaruje u sjedinjenju između muškarca i žene, koji se daju jedno drugom u isključivoj ljubavi i slobodnoj vjernosti, koji pripadaju jedno drugom do smrti i koji se otvaraju prenošenju života, a posvećeni su sakramentom koji im daje milost da postanu kućna Crkva i kvasac novog života za društvo.“[189]

Podnaslovi u ovom drugom glavnom naslovu „Osmo poglavlje Amoris laetitia i povezanost s tekstovima Relatio synodi i Relatio finalis, kao i s drugim crkvenim dokumentima i istraživanjima“ prate nazive i podjelu podnaslovâ prema osmom poglavlju *Amoris laetitia.*

2.1.1. Postupnost u pastoralu (293 - 295 u *Amoris laetitia*)

Papa Franjo u broju 293 *Amoris laetitia* govori „da mnogi mladi… žive u izvanbračnoj zajednici,… dok drugi prekidaju preuzetu obvezu i odmah ulaze u novu“ i navodi *Relatio synodi* o potrebi dijaloga i upoznavanja života onih koji ne žive kršćansku ženidbu, kako bi se razlučili i prepoznali zajednički elementi za evangelizaciju tih osoba, tj. za približavanje Kristu na putu ljudskog i duhovnog rasta, te kaže da „zadaća je pastira ne samo promicanje kršćanske ženidbe

Crkve objaviti im Božju pedagogiju milosti u njihovim životima i pomagati im postići puninu Božjeg nauma u njima. Slijedeći Kristov pogled, čije svjetlo rasvjetljuje svakog čovjeka (usp. Iv 1, 9; Gaudium et spes, 22), Crkva se okreće s ljubavlju prema onima koji sudjeluju u njezinu životu na nepotpun način i prepoznaje da Božja milost djeluje i u njihovu životu dajući im hrabrost da čine dobro, da s ljubavlju brinu jedno za drugo i budu u službi zajednice u kojoj žive i rade.“, III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće*, 25.

[188] AL, 291. *Relatio synodi* navodi u broju 28: „Sukladno Isusovu milosrdnom pogledu, Crkva mora brižno i pažljivo pratiti svoju najslabiju djecu, ranjenu izgubljenom i ranjenom ljubavlju, vraćajući povjerenje i nadu, poput svjetionika neke luke ili baklje koju se nosi među ljude da prosvijetli one koji su skrenuli s pravoga puta ili se nalaze usred oluje. Svjesni da je najveće milosrđe reći istinu s ljubavlju, idemo korak dalje od suosjećanja. Milosrdna ljubav, kako što privlači i ujedinjuje, tako i preobražava i uzdiže. Poziva na obraćenje. Tako na isti način shvaćamo Gospodinov stav, koji ne osuđuje preljubnicu, već od nje traži da ne griješi više (usp. Iv 8, 1-11).“, III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće*, 28.

[189] AL, 292.

nego također 'razlučivanje situacijâ mnogih koji više ne žive tu stvarnost', radi 'uspostave dijaloga s tim osobama kako bi se razabralo sastavne dijelove njihova života koji mogu dovesti do veće otvorenosti evanđelju ženidbe u njegovoj punini'. U pastoralnom razlučivanju treba 'utvrditi elemente koji mogu potpomoći evangelizaciju i ljudski i duhovni rast'.“[190]

Amoris laetitia u broju 294 spominje različite razloge za odluku za građansku ženidbu, neobvezan zajednički život, izvanbračnu zajednicu i činjenične zajednice, te pozivajući se na *Relatio synodi* govori o njihovu strpljivom i osjetljivom prihvaćanju i praćenju na putu prema svjetlu evanđelja, što bi trebao biti zajednički stav i prema rastavljenima i ponovno civilno vjenčanima koji ovdje nisu spomenuti: „Svim tim situacijama treba prići konstruktivno, pokušati ih pretvoriti u hod prema punini ženidbe i obitelji u svjetlu evanđelja. Radi se o tome da ih se prihvaća i prati sa strpljivošću i osjetljivošću.“[191]

Spominjući u broju 294 *Amoris laetitia* hod i praćenje prema punini evanđelja, papa Franjo u slijedećem broju 295 tumači *Familiaris consortio – Obiteljsku zajednicu* (FC, 34), te kaže kako je „sveti Ivan Pavao II. predlagao takozvani 'zakon postupnosti' u spoznaji da ljudsko biće 'ljubi i ispunja ćudoredno dobro u skladu sa stupnjevima rasta'. To nije 'postupnost zakona', nego postupnost u mudrom vršenju slobodnih čina od pojedinaca koji nisu sposobni

1. razumjeti,
2. cijeniti ili
3. potpuno provoditi u djelo objektivne zahtjeve zakona.“[192]

U broju 34 *Familiaris consortio – Obiteljske zajednice* Ivan Pavao II. objašnjava da je zakon postupnosti, ustvari, postupni put rasta u svetosti u skladu sa spoznajom i ljubavi prema moralnom dobru, a ne postupnost zakona, jer čovjek „spoznaje, ljubi i ispunja ćudoredno dobro u skladu sa stupnjevima rasta. I bračni su drugovi, u svome ćudorednom životu, pozvani da neumorno idu naprijed… da bolje spoznaju vrednote koje jamči i promiče božanski zakon. (…)

[190] AL, 293. *Relatio synodi* u broju 41 kaže: „Nastavljajući naviještati i promicati kršćansku ženidbu, sinoda potiče također pastoralno razlučivanje situacijâ mnogih koji više ne žive tu stvarnost. Važno je uspostaviti dijalog s tim osobama kako bi se razabralo sastavne dijelove njihova života koji mogu dovesti do veće otvorenosti evanđelju ženidbe u njegovoj punini. Pastiri moraju utvrditi elemente koji mogu potpomoći evangelizaciju i ljudski i duhovni rast. Nova današnja pastoralna osjetljivost sastoji se u dokučivanju pozitivnih stvarnostî prisutnih u građanskim brakovima i izvanbračnim zajednicama, koje je potrebno razlikovati od ovih prvih. Potrebno je da u predlaganju onoga što uči Crkva, jasno potvrđujući kršćansku poruku, ukažemo također na konstruktivne elemente u onima situacijama koje još uvijek ne odgovaraju odnosno više ne odgovaraju tome idealu.“ III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće,* 41.

[191] AL, 294. *Relatio synodi* donosi u broju 43 još jednu rečenicu koja se odnosi na privlačno svjedočenje kršćanskih obitelji koje bi konstruktivno pratilo sve one različite zajednice kojima nedostaje punina evanđelja: „Svim tim situacijama treba prići konstruktivno, pokušati ih pretvoriti u hod prema punini ženidbe i obitelji u svjetlu evanđelja. Radi se o tome da ih se prihvaća i prati sa strpljivošću i osjetljivošću. U tome važnu ulogu ima privlačno svjedočenje autentičnih kršćanskih obitelji kao nositelja evangelizacije obitelji.“, III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće*, 43.

[192] AL, 295. Također FC, 34.

Zbog toga takozvani 'zakon postupnosti' ili postupni put ne može se poistovjetiti s 'postupnošću zakona', kao da bi postojali u božanskome zakonu stupnjevi i oblici različitih zapovijedi prilagođenih osobama i različnim prilikama. Svi su bračni drugovi, prema Božjem naumu, pozvani na svetost u braku, i taj se uzvišeni poziv ostvaruje ako je ljudska osoba kadra da odgovori božanskoj zapovijedi vedra duha, pouzdajući se u božansku milost i vlastitu volju.“[193]

2.1.2. Razlučivanje takozvanih „neredovitih“ situacija (296 - 300 u *Amoris laetitia*)

Papa Franjo se boji da Crkva, između dva oprečna puta koja uvijek postoje, ne krene „krivim putem“, stoga u broju 296 *Amoris laetitia* naglašava da je pravi put - put Kristove ljubavi i milosrđa, pa stoga kaže: „Postoje dvije logike koje se ponavljaju kroz povijest Crkve: marginalizacija i reintegracija (…) Put Crkve, od Jeruzalemskog sabora naovamo, oduvijek je bio onaj Isusov put: milosrđa i integracije (…) Put Crkve je ne osuditi nikoga zauvijek; izlijevati balzam Božjeg milosrđa na sve one koji to iskrena srca traže (…). Jer prava je ljubav uvijek nezaslužena, bezuvjetna i besplatna!“[194]

Marginaliziranje je uvijek zanemarivanje ili neuvažavanje osobe, što svakako Isus Krist nikada nije činio, već se je poistovjetio s grešnicima koji su tražili Božje milosrđe družeći se s njima i dopuštajući da bude nazvan prijateljem carinika i grešnika (usp. Lk 7, 34).

Čuvajući se olakog procjenjivanja složenosti situacija u kojima ljudi trpe, papa Franjo u broju 296 *Amoris laetitia* navodi *Relatio finalis* i ističe da „valja izbjegavati prosudbe koje zanemaruju složenost različitih okolnosti te obratiti pozornost na način na koji osobe proživljavaju te okolnosti, odnosno zbog njih trpe.“[195]

Papa Franjo u broju 297 *Amoris laetitia* više o „logici evanđelja“ koja se ne tiče samo rastavljenih i ponovno vjenčanih: „Nikoga se ne smije zauvijek osuditi, jer to nije logika evanđelja! Tu ne mislim samo na rastavljene i ponovno vjenčane, nego na sve, bez obzira na stanje u kojem se nalazili.“ U istom broju papa Franjo kaže da iza ove logike evanđelja stoji nauk Crkve kako o objektivnom grijehu, tako i o idealu evanđelja, jer „ako se netko razmeće

[193] FC, 34.
[194] AL, 296. Citat je izvorno naveden.
[195] AL, 296. *Relatio finalis* u broju 51 spominje ranjene obitelji u teškim okolnostima čija se odgovornost razlikuje od slučaja do slučaja, što pastiri trebaju dobro razlikovati radi ljubavi prema istini: „U teškim okolnostima i ranjenim obiteljima treba se uvijek spomenuti općeg načela: 'Pastiri moraju znati da su, radi ljubavi prema istini, obvezni dobro razlikovati situacije' (FC, 84). Stupanj odgovornosti razlikuje se od slučaja do slučaja, te pojedini čimbenici mogu ograničiti nečiju sposobnost odlučivanja. To znači da, iako nauk treba jasno izložiti, valja izbjegavati prosudbe koje zanemaruju složenost različitih okolnosti, te obratiti pozornost na način na koji osobe proživljavaju te okolnosti, odnosno zbog njih trpe.“, XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis,* 51.

objektivnim grijehom kao da je dio kršćanskog ideala, ili želi nametnuti nešto drugo od onoga što Crkva uči... Takav treba iznova slušati navještaj evanđelja i njegov poziv na obraćenje.“[196]

Papa Franjo se u broju 297 *Amoris laetitia* poziva na *Relatio synodi* i ističe da u odnosu „prema raznim 'neredovitim' situacijama, sinodski su oci donijeli jednoglasnu odluku, koju podržavam: 'U vezi s pastoralnim pristupom osobama koje su sklopile građanski brak, te rastavljenim i ponovno oženjenim odnosno osobama koje žive u izvanbračnoj zajednici, zadaća je Crkve objaviti im Božju pedagogiju milosti u njihovim životima i pomagati im postići puninu Božjeg nauma u njima', što je uvijek moguće sa snagom Duha Svetoga.“[197] Time papa pod „neredovitim“ situacijama podrazumijeva: građanski brak, rastavljene i ponovno oženjene, te izvanbračnu zajednicu.

Kardinal Velasio De Paolis tumači „da kada kažemo 'rastavljeni i ponovno vjenčani' mislimo na one koji, nakon što su sklopili kanonski valjanu ženidbu, to jest brak prema crkvenim zakonima, i nakon neuspjeha u tomu braku, budući da ne mogu sklopiti drugu kanonsku ženidbu zbog već (i još uvijek) postojećega veza, ponovno su se vjenčali po civilnomu zakonu. Riječ je, dakle, o osobama koje su vezane vjerskim vezom (kanonskom ženidbom) i civilnim vezom (civilni brak).“[198]

U broju 298 *Amoris laetitia,* papa Franjo govori o „vrlo različitim okolnostima“ za „rastavljene osobe koje su sklopile novi brak“ i o važnosti „prostora za odgovarajuće osobno i pastoralno razlučivanje“ sa zaključkom „da ne postoje 'jednostavni recepti'“.[199] Te okolnosti možemo svrstati u dvije skupine od kojih bi se za prvu skupinu moglo reći da postoje određene olakotne okolnosti, a druga skupina je s otegotnim okolnosti glede druge veze:

1) Razlučujuće olakotne okolnosti glede drugog braka kojeg su sklopile rastavljene osobe:
    a) To su:
        1. „druga veza koja je s vremenom ojačala,
        2. s novom djecom,

[196] AL, 297.
[197] AL, 297. Također III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće*, 25. Cijeli citat broja 25 *Relatio synodi* naveden je u ovom radu u drugom poglavlju i naslovu „Osmo poglavlje Amoris laetitia i povezanost s tekstovima Relatio synodi i Relatio finalis, kao i s drugim crkvenim dokumentima i istraživanjima“, u bilješci povezanoj s tumačenjem uvodnog broja 291 *Amoris laetitia.*
[198] Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 152. Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 183: “First of all, we would like to point out that when we say divorced and civilly remarried we refer to those who, after contracting a valid canonical marriage, that is, marriage under the laws of the Church, and after being unsuccessful in this marriage, are unable to celebrate a second canonical marriage given the existing bond, and therefore have undertaken a new, civil marriage. They are therefore bound by a religious bond (canonical marriage) and civil bond (civil marriage).”
[199] AL, 298.

3. dokazanom vjernošću,
4. velikodušnim predanjem,
5. kršćanskim zauzimanjem,
6. sviješću o neredovitosti svoje situacije iz koje se teško vratiti natrag a da se ne osjeti u savjesti kako će se upasti u nove grijehe.“[200]

Ove nabrojene okolnosti slične su okolnostima koje je predložio Joseph Ratzinger (vidi u podnaslovu u ovom radu „1.2.4. Kršćanski tekstovi o nerazrješivosti ženidbe i rastavi“) i kardinal Walter Kasper (vidi u podnaslovu u ovom radu „1.3.7. Pitanje kardinala Waltera Kaspera“), a tiču se primanja sakramenata.

b) Već je Ivan Pavao II. u *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica* u broju 84 koji nosi podnaslov *Razvedeni i ponovno oženjeni* rekao: „Pomirenje u sakramentu pokore – koje bi otvorilo put sakramentu euharistije može se udijeliti jedino onima koji su se pokajali da su pogazili znak Saveza i vjernosti Kristu te su iskreno spremni provoditi takav život koji nije u suprotnosti s nerazrješivošću ženidbe. Konkretno to znači da muž i žena, kada iz teških razloga – na primjer radi odgoja djece – ne mogu ispuniti obvezu rastave, 'preuzmu obvezu da žive u potpunoj suzdržljivosti, to jest da se uzdržavaju od čina koji su pridržani samo bračnim drugovima'.“[201]

   Amoris laetitia u broju 298 navodi taj dosadašnji nauk Ivana Pavla II. gdje „Crkva prepoznaje situacije u kojima 'muž i žena, kada iz teških razloga – na primjer radi odgoja djece – ne mogu ispuniti obvezu rastave'“[202], s time da na tom mjestu u bilješci 329 papa Franjo problematizira pitanje suzdržljivosti u navedenoj situaciji s obzirom na vjernost u takvom drugom braku i s obzirom na dobro djece, pozivajući se na dokumente Drugog vatikanskog sabora – Pastoralnu konstituciju *Gaudium et spes* iz broja 51. Papa u bilješci 329 kaže:

   „U tim situacijama mnogi, spoznavši i prihvativši mogućnost da zajedno žive 'kao brat i sestra', što je ono što im Crkva nudi, otkrivaju da, ako nedostaje nekih izraza intimnosti, 'nerijetko može dospjeti u opasnost dobro vjernosti i biti upropašteno dobro potomstva'“.[203]

[200] AL, 298.
[201] FC, 84.
[202] AL, 298.
[203] AL, 298, bilješka 329.

Papa Franjo govori o situacijama parova koji su prihvatili dosadašnji nauk Crkve i prihvatili živjeti „kao brat i sestra“, te spoznali da bez intimnosti dovode u opasnost vjernost i dobro potomstva.

Dakle, bilo je dopušteno razvedenima i ponovno oženjenima živjeti u novom civilnom braku zbog teških razloga kao što je razlog odgoja djece, samo što nisu smjeli imati bračne odnose, no tada kod onih koji su prihvatili živjeti u potpunoj suzdržljivosti, kaže papa Franjo u bilješci 329, u opasnost se može dovesti vjernost muža i žene iz civilnog braka i može biti upropaštena dobrobit djece, jer nedostaje nekih izraza intimnosti.

Malo širi tekst navedenog mjesta *Pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu* koji nosi podnaslov „Bračna ljubav usklađena s održanjem ljudskog života“ govori o prevažnoj ulozi intimnog bračnog čina: „Gdje se, pak, prekine intimni bračni život, nerijetko može dospjeti u opasnost dobro vjernosti i biti upropašteno dobro potomstva; tada su u pogibelji i odgoj djece i odvažna spremnost za prihvaćanje daljnjega potomstva.“[204]

c) Ivan Pavao II. u *Familiaris consortio* u broju 84 poziva pastire na obvezu da dobro razlikuju situacije:

„Pastiri moraju znati da su, radi ljubavi prema istini, obvezni dobro razlikovati situacije. Doista, postoji razlika između onih koji su se iskreno trudili da spase prvi brak a ipak su sasvim nepravedno napušteni, od onih koji su teškom svojom krivnjom razorili kanonski valjanu ženidbu. Konačno ima i takvih koji su sklopili drugu vezu radi odgoja svoje djece, a koji često, prema njihovoj savjesti, imaju subjektivnu sigurnost da njihova prethodna ženidba, nepopravljivo razorena, nikada nije ni bila valjana.“[205]

Papa Franjo u broju 298 *Amoris laetitia,* prema poviše navedenom tekstu *Familiaris consortio,* spominje slučajeve osoba kada

1. „je pojedinac ulagao velike napore da spasi prvi brak, a na kraju je nepravedno napušten,
2. a 'ima i takvih koji su sklopili drugu vezu radi odgoja svoje djece, a koji često, prema njihovoj savjesti, imaju subjektivnu sigurnost da njihova prethodna ženidba, nepopravljivo razorena, nikada nije ni bila valjana'.“[206]

[204] GS, 51.
[205] FC, 84.
[206] AL, 298.

2) Razlučujuće otegotne okolnosti glede drugog braka kojeg su sklopile rastavljene osobe za koje *Amoris laetitia* u broju 298 kaže da „mora biti jasno da to nije ideal koji evanđelje predlaže za brak i obitelj“ su:
   a) „nova veza proizašla iz nedavnog razvoda, uz sve patnje i konfuzije koje to za sobom povlači za djecu i cijele obitelji, ili“
   b) ako je netko „uporno propuštao ispunjavati obiteljske obveze“.[207]

Na kraju broja 298 *Amoris laetitia,* pozivajući se na *Relatio synodi,* papa Franjo kaže da u svemu tome „pastiri moraju uvijek 'lučiti na prikladan način situacije' s pogledom koji zna razlikovati situaciju jednu od druge“, te dodaje da „ne postoje 'jednostavni recepti'.“[208]

U broju 299 *Amoris laetitia*, papa Franjo se slaže „s opažanjem koje su iznijeli mnogi sinodski oci“ i navodi gotovo cijeli broj 84 *Relatio finalis* koji nosi podnaslov *Razlučivanje i uklapanje,* a odnosi se na prihvaćanje, uklapanje i „logiku uključivanja“ u kršćanske zajednice krštenih osoba „koji su razvedeni i ponovno vjenčani građanskom ženidbom“. Po krštenju, premda su u drugom civilnom braku, Bog ih nije odbacio, već i „na njih izlijeva darove i karizme na dobro svih“. Oni mogu rasti „i sazrijevati kao živi udovi Crkve te u njoj vidjeti majku koja ih uvijek prihvaća, o njima se skrbi s ljubavlju“. Njihovo uklapanje u zajednicu prvenstveno je važno i radi kršćanskog odgoja njihove djece. Papa Franjo traži razlučivanje u milosrđu prema razvedenima i ponovno vjenčanina na liturgijskom, pastoralnom, obrazovnom i institucionalnom području kad kaže: „Stoga je potrebno razabrati koji se od raznih oblika isključenja, koji su sad na snazi u liturgijskom, pastoralnom, obrazovnom i institucionalnom okviru, mogu prevladati.“[209], premda zadnja rečenica koju *Amoris laetitia* ne navodi iz broja 84 *Relatio finalis* glasi: „Skrb o tim osobama za kršćansku zajednicu ne znači oslabljivanje vjere i svjedočanstva ženidbene nerazrješivosti, nego Crkva u toj skrbi izražava svoje milosrđe.“[210]

Tekst *Amoris laetitia* iz broja 299 koji navodi prema *Relatio finalis* glasi: „Krštene koji su razvedeni i ponovno vjenčani građanskom ženidbom treba u većoj mjeri uklopiti u kršćanske zajednice na razne moguće načine, izbjegavajući pritom svaki povod sablazni. Ključ njihova

[207] AL, 298..
[208] AL, 298. *Relatio synodi* u broju 26 govori o manjku predanja u ženidbi, prenagljenosti u prekidanju ženidbenog veza i sklopanju novog, razlikovanja situacija koje vape za milosrdnom i poticajnom pastoralnm pažnjom, otkrivanju bogatstva sakramenta ženidbe i primanja Kristove milosti: „Crkva sa zabrinutošću gleda na nepovjerenje mnogih mladih prema predanju drugome u ženidbi, trpi zbog prenagljenosti kojom mnogi vjernici odlučuju prekinuti preuzeti vez i sklopiti novi. Ti vjernici, koji su članovi Crkve, trebaju milosrdnu i poticajnu pastoralnu pažnju, lučeći na prikladan način situacije. Mlade krštenike treba poticati da ne oklijevaju prigrliti bogatstvo koje njihovim ljubavnim planovima pruža sakrament ženidbe, ojačani potporom koju primaju od Kristove milosti i mogućnosti da sudjeluju u punini u životu Crkve“, III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće,* 26.
[209] AL, 299.
[210] XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis,* 84.

pastoralnog savjetovanja jest u logici uključivanja: ne samo da trebaju znati da pripadaju Crkvi kao Tijelu Kristovu nego u njoj mogu steći radosno i plodno iskustvo. Oni su kršteni, naša braća i sestre, te Duh Sveti na njih izlijeva darove i karizme na dobro svih. Njihovo sudjelovanje može doći do izražaja u različitim crkvenim službama: stoga je potrebno razabrati koji se od raznih oblika isključenja, koji su sad na snazi u liturgijskom, pastoralnom, obrazovnom i institucionalnom okviru, mogu prevladati. Ne samo da se takvi ne smiju osjećati izopćenima nego mogu živjeti i sazrijevati kao živi udovi Crkve te u njoj vidjeti majku koja ih uvijek prihvaća, o njima se skrbi s ljubavlju te ih ohrabruje na životnom putu i putu evanđelja. Valja ih uklopiti i radi skrbi o njihovoj djeci i njihovu kršćanskom odgoju, jer su djeca na prvome mjestu.“[211]

Mudro i „razumljivo“, „ako se uzme u obzir golema raznolikost konkretnih situacija“ koje smo poviše naveli iz *Amoris laetitia,* da ni od pobudnice ni od Biskupskih sinoda ne smijemo očekivati „da će dati nova opća pravila crkvenopravne naravi, koja se mogu primijeniti na sve slučajeve“, kaže papa Franjo u broju 300 citirajući *Relatio finalis* i naglašavajući „odgovorno osobno i pastoralno razlučivanje pojedinih slučajeva, u kojem će se prepoznati da, budući da se 'stupanj odgovornosti razlikuje od slučaja do slučaja', posljedice ili učinci nekog pravila ne moraju nužno uvijek biti isti.“[212]

Papa Franjo je na tom mjestu u broju 300 *Amoris laetitia* stavio bilješku 336 koja govori o razlučivanju u određenim situacijama i o utvrđivanju (ne)postojanja ozbiljne krivnje koja se odnosi i na sakramente:

„To jednako vrijedi za sakramentalnu disciplinu, jer se razlučivanjem može ustanoviti da u određenoj situaciji nema ozbiljne krivnje. Za takve slučajeve vrijedi ono što sam napisao u jednom svom drugom dokumentu: usp. Apostolska pobudnica *Evangelii gaudium. Radost evanđelja* (24. studenoga 2013.), 44.47: *AAS* 105 (2013.), 1038-1040.“[213]

Sve ovo poviše izneseno i ova bilješka 336 izgleda kao blaga uvertira prema broju 305 *Amoris laetitia* i bilješci 351 koji na mala vrata otključavaju mogućnost primanja sakramenata ispovijedi i pričesti za rastavljene i ponovno civilno vjenčane, naravno pod određenim uvjetima.

Papa Franjo je napisao u *Evangelii gaudium* u broju 44 u sklopu I. poglavlja *Misijska preobrazba Crkve*, a u 4. podnaslovu „Poslanje protkano ljudskim ograničenjima“:

[211] AL, 299. Također XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis,* 84.
[212] AL, 300. Također XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis,* 51. Citat broja 51 *Relatio finalis* naveden je u ovom radu u bilješci povezanoj s tumačenjem broja 296 *Amoris laetitia* u ovom podnaslovu.
[213] AL, 300, bilješka 336.

„S druge strane, i pastiri i svi vjernici koji prate svoju braću u vjeri ili na putu otvaranja Bogu, ne smiju zaboraviti ono što tako jasno uči *Katekizam Katoličke Crkve*: 'Ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti neznanjem, nepažnjom, nasiljem, strahom, navikama, neumjerenim strastima i drugim psihičkim ili društvenim čimbenicima.' Kao posljedica toga, ne umanjujući vrijednost evanđeoskog ideala, potrebno je s ljubavlju i strpljivo pratiti moguće etape rasta osoba u njihovu postupnom razvoju. Svećenike podsjećam da ispovjedaonica nije soba za mučenje, već mjesto susreta s milosrđem Gospodina koji nas potiče da učinimo ono što je u našoj moći. Mali korak, usred velikih ljudskih ograničenosti, može biti Bogu ugodniji od izvana gledano ispravnog života onoga koji u svojem životu ne nailazi na veće teškoće. Svi imaju potrebu da ih dotakne utjeha i poticaj spasenjske ljubavi Boga koji na tajanstven način djeluje u svakoj osobi, bez obzira na njezine mane i njezine padove.“[214] Nešto dalje, u 5. podnaslovu „Majka otvorena srca“ u broju 47 *Evangelii gaudium,* papa će reći: „Svi mogu sudjelovati na neki način u crkvenom životu, svi mogu biti dio zajednice pa se ni vrata sakramenata ne bi smjela zatvarati jednostavno iz bilo kojeg razloga. To vrijedi prije svega kada je riječ o onom sakramentu koji je 'vrata' – krštenju. Euharistija, premda predstavlja puninu sakramentalnog života, nije nagrada za savršene, već velikodušan lijek i hrana za slabe. Ta uvjerenja imaju također pastoralne posljedice koje smo pozvani mudro i odvažno razmotriti. Često se ponašamo poput kontrolora milosti, a ne kao njezini omogućitelji. No Crkva nije carinarnica, ona je očev dom, gdje ima mjesta za svakoga s njegovim tegobnim životom.“[215]

Papa Franjo u nastavku broja 300 *Amoris laetitia* donosi odlomak *Relatio finalis* o pastoralnom razlučivanju pojedinih slučajeva koji govori da je zadaća prezbitera „savjetovati te osobe u odgoju za razabiranje, u skladu s naukom Crkve i biskupovim smjernicama. U tom postupku vrijedi preispitivati savjest u časovima promišljanja i pokore“, tako da bi ispit savjesti obuhvaćao:

„Rastavljeni koji sklope novu ženidbu trebaju se zapitati

1. kako su se ophodili s djecom pošto je ženidbeni savez zapao u teškoće,
2. jesu li se trudili oko pomirenja,
3. kako je napuštenom bračnom drugu,
4. koje su posljedice novog odnosa na ostatak obitelji i zajednicu vjernika,
5. te kakav primjer njihov odnos pruža mladima koji se tek pripravljaju za ženidbu.

[214] EG, 44.
[215] EG, 47.

Iskreno promišljanje može osnažiti uzdanje u Božje milosrđe, kojega nitko nije lišen.“[216]

U istom broju 300 *Amoris laetitia* papa nastavlja citirati *Relatio finalis* o važnosti puta „praćenja i razlučivanja“ kojim prezbiter „navodi te vjernike da osvijeste svoje stanje pred Bogom. Razgovor sa svećenikom *in foro interno* pomaže im donijeti ispravan sud o zaprjekama punijem sudjelovanju u životu Crkve, kao i sud o koracima koji im mogu pogodovati i pospješiti njegovo ostvarenje. Budući da u zakonu kao takvom nema postupnosti (usp. *FC* 34), to razabiranje nikad ne smije djelovati mimo zahtjeva evanđeoske istine i milosrđa što ih Crkva izlaže. U tu svrhu treba osigurati nužne uvjete krotkosti, pridržanosti i ljubavi prema Crkvi i njezinu nauku, u iskrenom ispitivanju Božje volje i želji da se nađe odgovor koji će se s njom što više suobličiti.“[217]

Papa Franjo naglašava da su svi ovi poviše izneseni „stavovi“ u broju 300 *Amoris laetitia* „od temeljne važnosti“ da bi „određeno razlučivanje“ izbjeglo „dvostruki moral“ i „velike opasnosti od nesporazuma… prema kojem svaki svećenik može začas 'srediti iznimke', ili da postoje osobe koje mogu ishoditi sakramentalne povlastice u zamjenu za usluge.“ Te opasnosti se izbjegavaju „kad se odgovorna i diskretna osoba, koja ne teži stavljati svoje vlastite želje iznad općeg dobra Crkve, nađe s pastirom koji zna prepoznati ozbiljnost pitanja koji mu je podastrt.“[218]

Dakle, ovdje bi mogli unaprijed, u odnosu na pripuštanje sakramentima koje još nije navedeno, navesti stavove za izbjegavanje dvostrukog morala i opasnosti od nesporazuma prema kojemu svaki svećenik može začas srediti sakramentalne povlastice za rastavljene koji sklope novu ženidbu u procesu praćenja i razlučivanja prema *Amoris laetitia* iz broja 300:

- odgovorno osobno i pastoralno razlučivanje pojedinih slučajeva kako bi se prepoznao stupanj odgovornosti koji se razlikuje od slučaja do slučaja, jer posljedice ili učinci nekog pravila ne moraju nužno uvijek biti isti
- ovo jednako vrijedi za sakramentalnu disciplinu, jer se razlučivanjem može ustanoviti da u određenoj situaciji nema ozbiljne krivnje (za takve slučajeve usp. *Evangelii gaudium,* 44 i 47)
- prezbiteri imaju zadaću savjetovati te osobe u odgoju za razabiranje, u skladu s naukom Crkve i biskupovim smjernicama radi ispita savjesti u odnosu na bračnog druga i djecu iz sakramentalnog braka, te u odnosu na novu civilnu ženidbu

[216] AL, 300. Također XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis,* 85. Numeracija u tekstu je moja.
[217] AL, 300. Također XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis,* 86.
[218] AL, 300.

- praćenje i razlučivanje u razgovoru sa svećenikom *in foro interno* pomaže im da osvijeste svoje stanje pred Bogom i da donesu ispravan sud o zaprjekama punijem sudjelovanju u životu Crkve.

2.1.3. Ublažavajuće okolnosti u pastoralnom razlučivanju (301-303 u *Amoris laetitia*)

Papa Franjo u broju 301 *Amoris laetitia* naglašava, „kako se nikad ne bi pomislilo da se zahtjevi evanđelja na bilo koji način žele umanjiti“, da „Crkva posjeduje solidno razmišljanje u vezi s ublažavajućim uvjetima i okolnostima“, te „se ne može jednostavno reći da svi oni koji se nalaze u nekoj od takozvanih 'neredovitih' situacija žive u smrtnom grijehu, lišeni posvetne milosti. Ovdje se krije

1. nešto više od pukog nepoznavanja propisa.
2. Pojedinac može dobro poznavati propis, ali ima velike teškoće u razumijevanju 'vrednota sadržanih u ćudorednom propisu'[219] ili
3. se može nalaziti u konkretnim prilikama koje mu ne dopuštaju djelovati drukčije i donositi druge odluke a de ne učini novi grijeh. Kao što su sinodski oci rekli, 'pojedini čimbenici mogu ograničiti nečiju sposobnost odlučivanja'.“[220]

Sinodski oci su rekli u *Relatio finalis* u broju 51 na koji se papa Franjo poziva: „U teškim okolnostima i ranjenim obiteljima treba se uvijek spomenuti općeg načela: 'Pastiri moraju znati da su, radi ljubavi prema istini, obvezni dobro razlikovati situacije' (FC 84). Stupanj odgovornosti razlikuje se od slučaja do slučaja, te pojedini čimbenici mogu ograničiti nečiju sposobnost odlučivanja.“[221]

Papa Franjo će nastaviti tumačiti u broju 301 *Amoris laetitia,* pozivajući se na Tomu Akvinskoga, o nesrazmjernosti darovane milosti i ljubavi kod osobe u odnosu na poteškoću očitovanja izvanjskog vršenja kreposti kod te iste osobe, jer „već je sveti Toma Akvinski shvatio da netko može imati milosti i ljubavi, a ipak biti nesposoban dobro vršiti kreposti;[222] drugim riječima, iako netko može posjedovati sve ulivene ćudoredne kreposti, on ne očituje jasno postojanje bilo koje od njih, jer ima teškoća s njihovim izvanjskim vršenjem: 'Za neke se

[219] Ovdje u broju 301 se *Amoris laetitia* poziva na Ivana Pavla II. iz *Familiaris consortio,* 33. On kaže da ne samo pojedinci nego i „brojni bračni drugovi nailaze na teškoće ne samo u praktičnom ostvarenju već i u razumijevanju vrednota sadržanih u ćudorednom propisu.“ IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica,* 33.
[220] AL, 301.
[221] XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis,* 51.
[222] AL, 301, bilješka 341. Usp. *Summa theologiae* I-II, q. 65, a. 3, ad 2; usp. *De malo,* q. 2, a. 2.

svece kaže da nisu posjedovali određene kreposti, jer su imali teškoća u njihovu činjenju, […] ipak bili su urešeni svim krepostima.'“[223]

Ono što je papa Franjo već napisao u *Evangelii gaudium* u broju 44 sada ponavlja u *Amoris laetitia* u broju 302 citirajući *Katekizam Katoličke Crkve* glede sljedećih ublažavajućih čimbenika:

„Ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti neznanjem, nepažnjom, nasiljem, strahom, navikama, neumjerenim strastima i drugim psihičkim ili društvenim čimbenicima.“[224]

Odmah u nastavku broja 302, papa Franjo, glede „okolnosti koje ublažuju moralnu odgovornost“, navodi još jednom *Katekizam Katoličke Crkve* koji „opširno spominje 'čuvstvenu nezrelost, snagu stečenih navika, stanje tjeskobe ili druge psihičke ili društvene činioce'.“[225]

Osim *Katekizma Katoličke Crkve*, u bilješci 344 broja 302 *Amoris laetitia* navodi i *Deklaraciju o eutanaziji* iz 1980. godine, ali samo kao izvor. Tekst *Deklaracije o eutanaziji* u II. dijelu govori o smanjenoj ili posve uklonjenoj osobnoj odgovornosti zbog bolova, motiva čuvstvenog reda ili zbog raznih razloga za „čin koji je po sebi uvijek nedopustiv“ :

„Može se dogoditi da netko zbog produljenih ili nepodnošljivih bolova, zbog motiva čuvstvenog reda ili zbog raznih drugih razloga bude naveden te počne držati da može posve zakonito tražiti smrt ili je omogućiti drugima. Ako u takvim slučajevima osobna odgovornost i može biti smanjena ili čak posve uklonjena, pogrešan sud savjesti – možda čak i dobronamjeran – ne mijenja narav ubojničkog čina koji je po sebi uvijek nedopustiv. Molbe vrlo teških bolesnika, koji ponekad traže smrt, ne smiju se shvatiti kao izražaj čvrste volje za eutanazijom; one su gotovo uvijek tjeskobna zazivanja za pomoć i ljubav. Ono što bolesnik treba, osim liječničke njege, jesu ljubav, ljudska i nadnaravna toplina, koje mu mogu i moraju pružiti svi bližnji, roditelji i djeca, liječnici i medicinsko osoblje.“[226]

Ovdje se u *Deklaraciji o eutanaziji* govori za „narav ubojničkog čina koji je po sebi uvijek nedopustiv“ za kojega „osobna odgovornost i može biti smanjena ili čak posve uklonjena“ jer postoji „pogrešan sud savjesti“, a tamo gdje ne postoji osobna odgovornost za neki čin ne postoji niti osobni grijeh za „čin koji je po sebi uvijek nedopustiv“.

Ovaj tekst o umanjenoj ili uklonjenoj odgovornosti glede eutanazije toliko podsjeća na „zazivanja za pomoć i ljubav“ koju traže rastavljeni i ponovno civilno vjenčani kojima je stalo

[223] AL, 301, bilješka 342.
[224] AL, 302. KKC, 1735.
[225] AL, 302. KKC, 2352.
[226] KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Deklaracija o eutanaziji* (5. svibnja 1980.), u: *Bogoslovska smotra* 50 (1980.) 4, 402.

do Boga i primanja sakramenata i koji se nalaze u situaciji kako je opisano u brojevima 298 do 301, a posebno u broju 298 koji govori o onima koji su ulagali velike napore da spase prvi brak a na kraju su nepravedno napušteni, sklopili su drugu vezu radi odgoja svoje djece, imaju novu djecu, vjerni su, s kršćanskim zauzimanjem, svijesni neredovitosti svoje situacije iz koje se teško vratiti natrag, a da se ne osjeti u savjesti kako će se upasti u nove grijehe i koji često, prema njihovoj savjesti, imaju subjektivnu sigurnost da njihova prethodna ženidba, nepopravljivo razorena, nikada nije ni bila valjana.

Ovo se može ticati problema intrinzično zlih čina ili činova koji su u sebi zli bez obzira na nakanu i okolnosti, o kojima govori enciklika *Veritatis splendor* u broju 80:

„Razum pak svjedoči da ima predmeta ljudskog čina koji se 'ne usmjeruju' prema Bogu, jer korjenito protuslovi dobru osobe, koja je načinjena na njegovu sliku i priliku. To su čini koji su se u moralnoj tradiciji Crkve nazvali 'u sebi zlima' (*intrinsece malum*): oni su to uvijek i po sebi, odnosno po samome svojem predmetu, neovisno o daljnjim nakanama onoga tko djeluje i o okolnostima. Zbog toga, nimalo ne niječući utjecaj što ga na moralnost imaju okolnosti i osobito namjere, Crkva uči kako 'postoje čini koji po sebi samima i u sebi samima, neovisno o okolnostima, nisu nikad dopustivi, zbog samog njihovog predmeta'.“[227]

Malo dalje, u broju 81 Ivan Pavao II. će reći: „Zbog toga, okolnosti ili nakane nikada neće moći jedan čin po svojem predmetu unutarnje nečastan pretvoriti u 'subjektivno' častan čin ili čin koji se može braniti kao izbor.“[228]

Prije toga *Veritatis splendor* u broju 79 kaže da „*valja dakle odbaciti postavku*, svojstvenu teleološkim i proporcionalističkim teorijama, *prema kojoj bi bilo nemoguće označiti kao moralno zao po svojoj vrsti – po svojem 'predmetu' – hotimični izbor nekih ponašanja ili određenih čina zanemarivši nakanu u kojoj se izbor čini ili ukupnost predvidivih posljedica toga čina za sve osobe kojih se tiče*. Prvotni i presudni element za moralni sud jest predmet ljudskog čina, koji odlučuje o tome *može li se usmjeriti k dobru i krajnjoj svrsi, a to je Bog*.“[229]

Već smo spomenuli da se u *Deklaraciji o eutanaziji* govori za „narav ubojničkog čina koji je po sebi uvijek nedopustiv“ (što po tom izrazu znači da je čin: u sebi zao ili *intrinsece malum*) za kojega „osobna odgovornost i može biti smanjena ili čak posve uklonjena“ jer postoji „pogrešan sud savjesti“, a tamo gdje ne postoji osobna odgovornost za neki čin ne postoji niti osobni grijeh za „čin koji je po sebi uvijek nedopustiv“, odnosno po ovim riječima i opisu iz *Deklaracije o eutanaziji* može se dogoditi da nema ubrojivosti ili krivnje za počinjeni čin koji

[227] VS, 80.
[228] VS, 81.
[229] VS, 79.

je po sebi uvijek nedopustiv, tj. koji je u sebi zao (*intrinsece malum*) „zbog motiva čuvstvenog reda ili zbog raznih drugih razloga“.[230]

Amoris laetitia u bilješci 344 broja 302 spominje još kako „Ivan Pavao II., kritizirajući kategoriju 'temelnje opcije', prepoznao je da 'nema sumnje, sa psihološkog gledišta ima vrlo složenih i doista mračnih situacija što utječu na subjektivnu odgovornost grešnika.“[231]

Papa Franjo u broju 302 *Amoris laetitia* zaključuje misao navedenog teksta koji govori o objektivnoj situaciji i ubrojivosti ili krivnji osobe, te kaže pozivajući se na Papinsko vijeće za zakonodavne tekstove:

„Zato negativan sud o objektivnoj situaciji ne uključuje sud o ubrojivosti ili krivnji dotične osobe.“[232]

Papinsko vijeće za zakonodavne tekstove navodi za rastavljene i ponovno civilno vjenčane da „o subjektivnoj odgovornosti služitelj pričesti ne može suditi“ jer gleda „teški grijeh u objektivnomu smislu“ u *Izjavi o pripuštanju pričesti rastavljenih i ponovno oženjenih,* od 24. VI. 2000., koja u broju 2 donosi: „Izričaj 'a ni drugima koji tvrdokorno ustraju u očitom teškom grijehu' jasan je i mora se razumjeti na način koji ne narušava smisao tako da se pravilo učini neprimjenjivim. Tri su tražena uvjeta:

a) teški grijeh u objektivnomu smislu, jer o subjektivnoj odgovornosti služitelj pričesti ne može suditi (…)“.[233]

Ovdje se govori o tumačenju kanona 915 *Zakonika kanonskoga prava* Papinskog vijeća za zakonodavne tekstove koji kaže da rastavljeni i ponovno vjenčani mogu pristupiti pričesti samo ako se uzdržavaju od bračnog čina, a jedan od tri uvjeta za uskratu pričesti je „teški grijeh u objektivnomu smislu, jer o subjektivnoj odgovornosti služitelj pričesti ne može suditi“.[234]

Rečenicu pape Franje o ne nužnoj podudarnosti objektivne situacije i ubrojivosti osobe i pozivanja na Papinsko vijeće za zakonodavne tekstove iz broja 302 *Amoris laetitia* koristio je i sinodski tekst *Relatio finalis* u broju 85 na sličan način: „Sud o objektivnom stanju ne smije

[230] KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Deklaracija o eutanaziji*, II.
[231] AL, 302., bilješka 344. Također RP, 17.
[232] AL, 302, bilješka 345. Usp. PAPINSKO VIJEĆE ZA ZAKONODAVNE TEKSTOVE, (*Izjava o pripuštanju pričesti rastavljenih i ponovno oženjenih*) (24. lipnja 2000.), 2.
[233] PAPINSKO VIJEĆE ZA TUMAČENJE ZAKONSKIH TEKSTOVA, *Izjava o pripuštanju svetoj pričesti rastavljenih i ponovno vjenčanih vjernika*, 2. „The phrase "and others who obstinately persist in manifest grave sin" is clear and must be understood in a manner that does not distort its sense so as to render the norm inapplicable. The three required conditions are: a) grave sin, understood objectively, being that the minister of Communion would not be able to judge from subjective imputability...“, PONTIFICAL COUNCIL FOR LEGISLATIVE TEXTS, *Declaration Concerning the Admission to Holy Communion of Faithful Who Are Divorced and Remarried,* 2.
[234] Više o kanonu 915 *Zakonika kanonskoga prava* i njegovom tumačenju od Papinskog vijeća za zakonodavne tekstove u *Izjavi o pripuštanju pričesti rastavljenih i ponovno oženjenih,* od 24. VI. 2000. godine, vidi u podnaslovu u ovom radu „1.3.2. Kanonski aspekt o ženidbi“.

nas navesti na sud o 'subjektivnoj ubrojivosti' (Papinsko vijeće za zakonodavne tekstove, Izjava od 24. lipnja., 2a).“[235]

Papa Franjo završava broj 302 *Amoris laetitia* citirajući *Relatio finalis* i spominje važnost okolnosti i savjesti u pastoralnom razlučivanju, koje dok ispravno izgrađuje savjest osobe također vodi računa i o okolnostima:

„U određenim okolnostima ljudima je iznimno teško postupiti drukčije. […] Dok se pastoralno razlučivanje, s jedne strane, skrbi o ispravno izgrađenoj savjesti osoba, s druge strane također vodi računa o tim okolnostima. Ni posljedice počinjenih djela nisu nužno iste u svim slučajevima.“[236]

Papa Franjo u broju 303 *Amoris laetitia* kaže kako za ljude u neredovitim prilikama koji su pod utjecajem „takvih konkretnih čimbenika“, koji su poviše spomenuti u broju 302 i utječu na smanjenje ili poništavanje ubrojivosti ili krivnje, „treba svim silama poticati razvoj prosvijetljene savjesti, oblikovane i vođene od odgovornog i ozbiljnog razlučivanja nekog pastira, te predlagati sve veće povjerenje u Božju milost“, te dodaje da „ista ta savjest može prepoznati ne samo da određena situacija objektivno govoreći ne odgovara svim zahtjevima evanđelja nego također može prepoznati iskreno i pošteno ono što je trenutačno najvelikodušniji odgovor koji mogu dati Bogu i uvidjeti s određenome moralnom sigurnosti da je upravo to ono što sâm Bog traži usred konkretne složenosti nečijih ograničenosti, premda to još nije potpuno opredmećen ideal.“ Glede toga, podsjeća papa Franjo, u istom broju 303, da je za „potpunije ostvarenje ideala“ „to razlučivanje dinamično i mora ostati uvijek otvoreno za nove etape rasta i nove odluke.“[237] Papa Franjo je već je u broju 37 *Amoris laetitia* rekao za savjest da „mučimo se također dati prostor savjesti vjernikâ, koji usred svojih ograničenosti vrlo često odgovaraju što je bolje moguće na evanđelje, te su sposobni ostvariti svoje vlastito razlučivanje u složenim okolnostima. Pozvani smo odgajati savjesti, a ne težiti tome da ih zamijenimo.“[238]

[235] XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis,* 85.
[236] AL, 302. Citat je izvorno naveden. Skraćivanja u tekstu nisu moja. Cjelovit dio navedenog teksta iz broja 85 *Relatio finalis* glasi: „U određenim okolnostima ljudima je iznimno teško postupiti drukčije. Stoga, iako podupiremo opće pravilo, valja priznati da odgovornost za neke činove i odluke nije ista u svim okolnostima. Dok se pastoralno razlučivanje, s jedne strane, skrbi o ispravno izgrađenoj savjesti osoba, s druge strane također vodi računa o tim okolnostima. Ni posljedice počinjenih djela nisu nužno iste u svim slučajevima“, *Isto,* 85.
[237] AL, 303.
[238] AL, 37.

2.1.4. Propisi i razlučivanje (304 – 306 u *Amoris laetitia*)

Papa Franjo ističe u broju 304 *Amoris laetitia* kako, u pastoralnom razlučivanju složenosti različitih konkretnih situacija, „uskogrudno je promatrati samo odgovaraju li postupci osobe općem zakonu ili propisu ili ne, jer to nije dovoljno da se razabere i zajamči potpuna vjernost Bogu u konkretnom životu.“ On to tumači time „da opći propisi predstavljaju dobro koje se nikada ne smije nepoštivati ili zanemarivati, ali u svojoj formulaciji oni ne mogu obuhvatiti apsolutno sve pojedine situacije.“ S obzirom na to da opći propisi ne mogu popisati sve situacije, tj. „obuhvatiti apsolutno sve pojedine situacije“, papa kaže „da, upravo zato, ono što je dio praktičnog razlučivanja u posebnim okolnostima ne može biti uzdignuto na razinu propisa. To ne samo da bi dovelo do nepodnošljive kazuistike nego i do ugrožavanja samih vrednota koje se mora posebno brižno čuvati.“[239]

Stoga, papa Franjo u broju 304 *Amoris laetitia* usrdno moli da nauk svetog Tome Akvinskog „naučimo ugraditi u naše pastoralno razlučivanje: 'Iako u općim načelima postoji određena nužnost, što više zalazimo u pojedine stvari, to više nailazimo na neodređenost. […] Na praktičnom polju, istina ili praktična norma

1. nije ista za sve s obzirom na pojedinost, nego samo s obzirom na ono što je opće;
2. a i kod onih koji prihvaćaju u pojedinim slučajevima istu praktičnu normu, ne postoji isti stupanj poznavanja iste. […]

I što se više spuštamo u pojedinost, to se više povećava neodređenost [općeg načela].“[240]

Papa Franjo u bilješci 348 broja 304 *Amoris laetitia* kaže da „govoreći u drugom tekstu o općem poznavanju propisa i posebnom poznavanju praktičnog razlučivanja, sveti Toma je rekao da 'ako je prisutno samo jedno od toga dvoga, poželjno je da to bude poznavanje pojedine stvarnosti, koje je bliže djelovanju'.“[241]

Međunarodna teološka komisija također navodi taj citat svetog Tome Akvinskog u dokumentu *U potrazi za općom etikom: novi pogled na prirodni zakon* u broju 56 koji ističe važnost moralnog formiranja čovjeka uz pomoć vrlina od kojih je posebno naglašena razboritost za koju je važnije poznavanje konkretnih pojedinih stvarnosti koje utječu na bolje poznavanje praktičnog razlučivanja, nego opće poznavanje propisa:

„Moral se, dakle, ne može zadovoljiti stvaranjem normi. Također bi trebao pogodovati formiranju subjekta tako da, uključen u djelovanje, [subjekt] bude sposoban prilagoditi

[239] AL, 304.
[240] AL, 304. Usp. *Summa theologiae* I-II, q. 94, art. 4.
[241] AL, 304, bilješka 348. Usp. *Sententia libri Ethicorum,* VI, 6.

univerzalne propise prirodnog zakona konkretnim uvjetima postojanja u različitim kulturnim kontekstima. Ta sposobnost osigurava se moralnim vrlinama, posebno razboritošću koja vlada pojedinostima situacije kako bi se usmjerilo konkretno djelovanje. Razborit čovjek mora posjedovati ne samo znanje o univerzalnom već i znanje o pojedinome. Da bi dobro pokazao pravilan karakter ove vrline, sveti Toma Akvinski ne boji se reći: 'Ako se dogodi da ima samo jednu od te dvije vrste znanja, poželjno je da to bude poznavanje pojedinih stvarnosti koje bliže utječu na djelovanje.'"[242]

Komentar *Ekumenskog prijevoda Biblije Novog zavjeta* kaže: „*Srce stvrdnuto* zbog kriva nutarnjeg stava sprečava razum da uvidi Božje čine i poglede."[243] Kao što je Isus zbog farizeja bio „ražalošćen okorjelošću srca njihova" (Mk 3,5), kao i tvrdoćom srca svojih učenika što ne razumiju ono što im govori: „Zar još ne shvaćate i ne razumijete? Zar vam je srce stvrdnuto?" (Mk 8,17), tako i papa Franjo na početku broja 305 *Amoris laetitia* govori o toj opasnosti zatvorenosti srca koja onemogućava dublje razumijevanje moralnih zakona:

„Stoga se pastir ne može zadovoljiti samo time da primjenjuje ćudoredne zakone na one koji žive u 'neredovitim' situacijama, kao da su kamenje kojim se nabacuje na živote ljudi. Tako postupaju ljudi zatvorenog srca, koji se često skrivaju čak i iza crkvenih učenja, a koji 'zasjedoše na stolicu Mojsijevu i sude, pokoji put s visoka i površno, teške slučajeve i ranjene obitelji'."[244] Papa Franjo nastavlja da „isti stav ima Međunarodna teološka komisija, koja ističe: 'Prirodni se zakon ne može predstaviti kao već uspostavljen skup pravila koja se nameću *a priori* moralnom subjektu; naprotiv, to je izvor objektivnog nadahnuća za njegov, izrazito osobni, proces donošenja odluka.'"[245]

Papa Franjo nastavlja dalje tumačiti u broju 305 *Amoris laetitia* govoreći:

---

[242] „Morality cannot, therefore, be content with producing norms. It should also favour the formation of the subject so that, engaged in action, he may be capable of adapting the universal precepts of the natural law to the concrete conditions of existence in diverse cultural contexts. This capacity is ensured by the moral virtues, in particular by prudence that masters the particulars of a situation in order to direct concrete action. The prudent man must possess not only the knowledge of the universal but also knowledge of the particular. In order to indicate well the proper character of this virtue, St. Thomas Aquinas is not afraid to say: 'If he should happen to have only one of the two kinds of knowledge, it is preferable that it be knowledge of the particular realities that more closely affect the action'." , INTERNATIONAL THEOLOGICAL COMMISSION, *In Search of a Universal Ethic: A New Look at the Natural Law,* 2009., 56, u: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20090520_leggenaturale_en.html#2.6._The_moral_dispositions_of_the_person_and_his_concrete_action (viđeno 30. travnja 2021.). Prijevod teksta je moj.

[243] *Novi zavjet s uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije*, Zagreb, [2]1998., 134, bilješka h.

[244] AL, 305.

[245] AL, 305, bilješka 350. „Natural law could not, therefore, be presented as an already established set of rules that impose themselves a priori on the moral subject; rather, it is a source of objective inspiration for the deeply personal process of making a decision.", INTERNATIONAL THEOLOGICAL COMMISSION, *In Search of a Universal Ethic,* 59.

„Zbog uvjetovanosti i *olakotnih čimbenika*, moguće je da *u objektivnoj situaciji grijeha* – u kojoj *ne postoji* uopće ili dijelom *subjektivna krivnja* – osoba može živjeti u Božjoj milosti, može voljeti, a također može rasti u životu milosti i ljubavi, primajući u tu svrhu *pomoć Crkve*.“[246]

U istom broju 305 *Amoris laetitia,* a na kraju navedene rečenice stoji bilješka 351 u kojoj papa pojašnjava značenje *pomoć Crkve* ovim riječima:

„U određenim slučajevima to može uključivati također *pomoć sakramenata*. Zbog toga 'svećenike podsjećam da *ispovjedaonica* nije soba za mučenje, već mjesto susreta s Gospodinovim milosrđem'. Želim isto tako istaknuti da *euharistija* 'nije nagrada za savršene, već velikodušni lijek i hrana za slabe'.“[247]

Na indirektan način preko bilješke 351, papa Franjo ovdje otvara mogućnost primanja sakramenata ispovijedi i euharistije, tj. „pomoć sakramenata“ ako „ne postoji uopće ili dijelom subjektivna krivnja“ „u objektivnoj situaciji grijeha“ i to „u određenim slučajevima“ za „one koji žive u 'neredovitim' situacijama“ - kojima se i obraća na početku broja 305 *Amoris laetitia.*

Bernard Häring je još u *Kristovom zakonu* pisao o tome ima li smisla isključiti od sakramenatâ razvedene i ponovno civilno vjenčane davajući razloge koji se spominju ovdje u *Amoris laetitia*:

„Isključivanje rastavljenih koji žive u nevažećem drugom ili trećem braku od sakramenata pokore i pričesti, označeno je jasno kao hitna kazna ozdravljenja u slučaju onih koji su zlonamjerno napustili svoga pravog supružnika i nisu mu se svojom krivnjom vratili. Naprotiv, drukčiji je problem u slučaju kad je rastavljeni, katkada i do granica heroizma, nastojao spasiti svoj brak koji je izgledao valjan ali na kraju bez svoje krivnje, nije uspio; i potom ponovo stupi (civilno) u brak kako bi njegova djeca, kojoj je potreban odgoj, ponovo imala oca odnosno majku te sada živi u sretnom braku koji po savjesti ne može razvrći. U takvu slučaju nameće se pitanje koji smisao može imati isključenje od primanja sakramenata, da li je to pokajnički ('osvetna') kazna ili kazna liječenja ili zastrašivanja drugih. No, takva pokajnička kazna bila bi očito nepravedna, to više što je Crkva na drugim područjima, unatoč jasnim protucrkvenim i protupisamskim postupcima, vrlo blaga. 'Ljekovita kazna' mogla bi doći u

[246] AL, 305, (emfaze u tekstu su moje).

[247] AL, 305, (emfaze u tekstu su moje). Papa Franjo u broju 305 *Amoris laetitia,* u bilj. 351, navodi kao izvor svoju apostolsku pobudnicu o naviještanju evanđelja *Evangelii gaudium – Radost evanđelja,* brojeve 44 i 47 koji su opširnije citirani u ovom radu kod tumačenja broja 300 *Amoris laetitia* u podnaslovu: „2.1.2. Razlučivanje takozvanih 'neredovitih' situacija“ (296-300 u *Amoris laetitia*).

obzir samo u obliku potpune spolne suzdržljivosti, ali nju u većini slučajeva savjest pojedinaca ne može prihvatiti, a lako bi mogla djelovati razorno na obitelj.“[248]

Papa Franjo govori konkretnim ljudima i konkretnoj stvarnosti koja nije sva crno-bijela, jer „razlučivanje mora pomoći pronaći moguće načine odgovora Bogu i rasta usred granica. Misleći da je sve crno-bijelo, katkad zatvaramo put milosti i rasta, te obeshrabrujemo puteve posvećenja koji daju slavu Bogu.“ Papa Franjo nastavlja u istom broju 305 *Amoris laetitia* govoriti o onome što je „neizostavno“ za „konkretni pastoral službiteljâ i zajednicâ“ a odnosi se na „stvarnost“ o kojoj je papa pisao u *Evangelii gaudium* u broju 44 podsjećajući „da 'mali korak, usred velikih ljudskih ograničenosti, može biti ugodniji Bogu od izvana gledano ispravnog života onoga koji u svojem životu ne nailazi na veće teškoće.'“[249]

Papa Franjo u broju 306 *Amoris laetitia* donosi „poziv“ za „*via caritatis*“ svima „onima koji imaju teškoće u življenju Božjeg zakona u potpunosti“ zato jer „bratska je ljubav prvi zakon kršćanâ (usp. *Iv* 15, 12; *Gal* 5, 14)“ kao što kaže „biblijsko obećanje: 'Prije svega imajte žarku ljubav jedni prema drugima jer ljubav pokriva mnoštvo grijeha!' (*1 Pt* 4, 8); 'iskupi svoje grijehe pravednim djelima i svoja bezakonja milosrđem prema siromasima' (*Dn* 4, 24); 'kao što voda gasi uzbuktali oganj, tako i milosrđe čisti od grijeha' (*Sir* 3, 30).“[250] Papa Franjo završava broj 306 naukom svetog Augustina uvodeći u temu logike pastoralnog milosrđa kojoj su posvećeni preostali brojevi osmog poglavlja *Amoris laetitia*: „To je i ono što uči sveti Augustin: 'Kao što kada zaprijeti požar trčimo tražiti vodu da ga ugasimo, […] isto tako, ako iskra grijeha plane iz naše slame i zbog toga se u nama javi nemir, netom nam se ukaže zgoda da učinimo neko djelo milosrđa, veselimo se tome djelu kao izvoru koji nam se pruža da ugasimo požar.'“[251]

2.1.5. Logika pastoralnog milosrđa (307-312 u *Amoris laetitia*)

Osmo poglavlje *Amoris laetitia* završava s podnaslovom „Logika pastoralnog milosrđa“ u kojem papa Franjo u osam brojeva hoće naglasiti suosjećanje i svemoć Božjeg milosrđa za kojim vape rastavljeni i ponovno vjenčani u želji za primanjem sakramenata. Ovaj zadnji podnaslov u osmom poglavlju *Amoris laetitia* vapaj je srca prema srcima onih koji mole milosrđe.

[248] Bernard HÄRING, *Kristov zakon. Slobodni u Kristu*, III, Zagreb, 1986., 506-507.
[249] AL, 305. Cijeli tekst broja 44 EG naveden je u ovom radu kod tumačenja broja 300 *Amoris laetitia* u podnaslovu: „2.1.2. Razlučivanje takozvanih 'neredovitih' situacija (296-300 u *Amoris laetitia*)“.
[250] AL, 306.
[251] AL, 306.

Ta logika nije nijekanje istine o braku i zato papa Franjo u broju 307 *Amoris laetitia* kaže „da Crkva ni na koji način ne smije odustati od toga da predlaže puni ideal braka, Božji plan u svoj njegovoj veličini“ i na tom mjestu navodi *Relatio Synodi*: „Mlade kršćenike treba poticati da ne oklijevaju prigrliti bogatstvo koje njihovim ljubavnim planovima pruža sakrament ženidbe, ojačani potporom koju primaju od Kristove milosti i mogućnosti da sudjeluju u punini u životu Crkve.“[252] Papa Franjo govori o preventivnom i prvenstvenom pastoralu osnaživanja brakova, te objašnjava da „pokazivanje razumijevanja za iznimne situacije nikada ne podrazumijeva potamnjivanje svjetla najpotpunijeg ideala niti predlaganje manje od onoga što Isus nudi čovjeku. Važniji od pastoralne skrbi, za one koji su doživjeli neuspjeh u braku, danas je pastoralni napor za jačanje brakova i time sprječavanje njihova sloma.“[253]

Papa Franjo u broju 308 *Amoris laetitia* kaže kako razumije „one koji više vole strožu pastoralnu skrb, koja ne ostavlja prostora bilo kakvoj pomutnji“, ali „crkveni pastiri koji predlažu vjernicima puni ideal evanđelja i crkvenog učenja moraju im pomoći usvojiti stav suosjećanja prema slabim osobama i da se klone njihova proganjanja ili previše oštrih ili brzopletih sudova. Samo evanđelje od nas traži da ne sudimo ili osuđujemo (usp. *Mt* 7, 1; *Lk* 6, 37).“[254]

Sámi početak broja 308 *Amoris laetitia* citira *Evangelii gaudium* u broju 44 govoreći da „iz naše svijesti o težini olakotnih okolnosti – psiholoških, povijesnih, pa čak i bioloških – slijedi da 'ne umanjujući vrijednost evanđeoskog ideala, potrebno je s ljubavlju i strpljivo pratiti eventualne etape rasta osoba u njihovu postupnom razvoju', ostavljajući prostora 'Gospodinovu milosrđu koji nas potiče da učinimo ono što je u našoj moći'.“[255]

Papa Franjo u istom broju 308 *Amoris laetitia* nastavlja citirati *Evangelii gaudium* iz broja 45 koji govori o naviještanju radosne vijesti i svjedočanstvu Crkve jer iskreno vjeruje „da Isus želi Crkvu osjetljivu na dobro koje Duh Sveti sije usred ljudske slabosti, majku koja, dok jasno izlaže svoje objektivno učenje, 'čini ono dobro koje se da učiniti, čak i ako se time izlaže opasnosti da cipele zaprlja blatom s ulice'.“[256]

Amoris laetitia u broju 308 još jednom navodi *Evangelii gaudium* iz broja 270 i potiče nas na susret s Isusom u avanturi života koja nužno uključuje zahvaćenost problemima

[252] AL, 307. Također III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi* - *Sinodsko izvješće*, 26.
[253] AL, 307.
[254] AL, 308.
[255] AL, 308. Cijeli tekst broja 44 EG naveden je u ovom radu kod tumačenja broja 300 *Amoris laetitia* u podnaslovu: „2.1.2. Razlučivanje takozvanih 'neredovitih' situacija (296-300 u *Amoris laetitia*)“.
[256] Al, 308, bilješka 356; Također usp. AL, 45.

konkretnih ljudi kako bi upoznali njegovo milosrđe, jer „Isus 'čeka da prestanemo tražiti ona osobna i zajednička skloništa koja nam omogućuju da se držimo podalje od vrtloga ljudskih drama i da umjesto toga uistinu prihvatimo susresti se s konkretnom stvarnošću drugih ljudi i upoznamo snagu njegove nježnosti. Kada to činimo, naš život postaje čudesno složena pustolovina.'"[257]

U broju 309 *Amoris laetitia* progovara o važnosti milosrđa za identitet Isusove Crkve koji se „predstavlja kao pastir stotinu, a ne devedeset i devet ovaca. On ih sve voli." Papa Franjo u broju 309 navodi svoju bulu najave izvanrednoga jubileja milosrđa *Misericordiae vultus* iz broja 12 i kaže da „i u različitim situacijama u kojima se nalazi obitelj, 'Crkva ima zadatak naviještati Božje milosrđe, to živo srce evanđelja, koje na svoj način mora doprijeti do srca i uma svake osobe. Kristova zaručnica mora se ugledati na Sina Božjega, koji ide ususret svima bez iznimke.'"[258] Bog voli sve ljude, zaključuje papa Franjo u broju 309 *Amoris laetitia* citirajući *Misericordiae vultus* iz broja 5, i „na temelju te svijesti, bit će moguće da 'do svih, i vjernika i onih koji su udaljeni od vjere, dopre balzam milosrđa kao znak Božjega kraljevstva, već prisutna među nama!'"[259]

Brojevi 9 i 10 bule *Misericordiae vultus* prožimaju broj 310 *Amoris laetitia* govoreći o milosrđu kao isključivom identitetu Božjih sinova i kćeri koji su to po milosrđu, jer „ne smijemo zaboraviti da 'milosrđe nije samo djelo Oca, već postaje kriterij za utvrđivanje tko su njegova prava djeca. Ukratko, pozvani smo živjeti milosrđe, jer je ono najprije nama očitovano.' (…) …'milosrđe je sam temelj na kojem počiva život Crkve. Cjelokupno njezino pastoralno djelovanje moralo bi biti obavijeno nježnošću koju pokazuje prema vjernicima; ništa u njezinu naviještanju i njezinu svjedočenju svijetu ne bi smjelo biti lišeno milosrđa.'"[260] Papa Franjo završava broj 310 *Amoris laetitia,* citirajući *Evangelii gaudium* iz broja 47, i govori o tvrdoći srca, preuzetnosti i uskogrudnosti, odnosno svega onoga što nije milosrđe, jer „istina je da se

[257] AL, 308, bilješka 357. Također EG, 270. Papa Franjo u EG u broju 270 koji je u sklopu podnaslova „Duhovno zadovoljstvo što smo narod" govori o toj duhovnoj ispunjenosti što smo pripadnici Božjeg naroda, ali na način da činimo Bogu i drugima ono što bi mi voljeli da nam se čini kada bismo bili u situaciji da nam je potrebna pomoć, jer „pokatkad smo u napasti da budemo ona vrsta kršćana koja se drži na pristojnoj udaljenosti od Gospodinovih rana. Ali Isus želi da dotaknemo ljudsku bijedu, da dotaknemo ispaćeno tijelo drugih. Čeka da prestanemo tražiti ona osobna i zajednička skloništa koja nam omogućuju da se držimo podalje od vrtloga ljudskih drama i da umjesto toga uistinu prihvatimo susresti se s konkretnom stvarnošću drugih ljudi i upoznamo snagu njegove nježnosti. Kada to činimo, naš život postaje čudesno složena pustolovina i doživljavamo snažno iskustvo da smo narod, iskustvo pripadnosti jednomu narodu.", EG, 270.
[258] AL, 309. Također MV, 12.
[259] AL, 309. Također MV, 5.
[260] AL, 310. Također MV, 9 i 10.

katkad 'ponašamo poput kontrolora milosti, a ne kao njezini omogućitelji. No Crkva nije carinarnica, ona je očev dom, gdje ima mjesta za svakoga s njegovim tegobnim životom.'"[261]

Ovaj naglasak i važnost teme Božjeg milosrđa i milosrđa Crkve, papa Franjo objašnjava u broju 311 *Amoris laetitia* kada kaže da „učenje moralne teologije ne bi trebalo propustiti usvojiti ova promišljanja, jer iako je istina da treba paziti na cjelovitost moralnog učenja Crkve, posebnu pozornost treba uvijek posvećivati naglašavanju i poticanju najviših i središnjih vrijednosti evanđelja, posebice da prvo mjesto pripada ljubavi kao odgovoru na potpuno besplatnu ponudu Božje ljubavi. Pokatkad nam je vrlo teško ostaviti mjesta u pastoralu za bezuvjetnu Božju ljubav. Postavljamo toliko uvjeta milosrđu da ga lišavamo konkretnog smisla i stvarnog značenja. To je najgori način razvodnjavanja evanđelja. Istina je, primjerice, da milosrđe ne isključuje pravdu i istinu, ali prije svega moramo reći da je milosrđe punina pravde i najjasnije očitovanje Božje istine.“[262]

To da „pokatkad nam je vrlo teško ostaviti mjesta u pastoralu za bezuvjetnu Božju ljubav“, papa Franjo tumači u bilješci 364 riječima: „Možda iz neke obzirnosti, koja se krije iza velike želje za vjernošću istini, neki svećenici traže od pokornikâ odluku o kajanju u kojoj nema tračka sumnje, što ima za posljedicu da milosrđe biva zaklonjeno traženjem navodno čiste pravde. Zato je korisno podsjetiti na učenje svetog Ivana Pavla II., koji je rekao da predvidivost novog pada 'ne prejudicira autentičnost odluke'.“[263]

U zaključku broja 311 *Amoris laetitia* o Božjem milosrđu, papa Franjo navodi dokument Međunarodne teološke komisije *Nada u spasenje djece umrle bez krštenja* iz 2007. godine i kaže da „stoga treba uvijek držati da je 'svako teološko shvaćanje koje u konačnici dovodi u sumnju svemoćnost samoga Boga, a osobito njegovo milosrđe, potpuno neprimjereno'.“[264]

U zadnjem broju 312 osmog poglavlja *Amoris laetitia,* koji nosi naslov „Pratiti, razlučivati i integrirati slabosti“ i ima podnaslov *Logika pastoralnog milosrđa,* papa Franjo govori o logici „koja bi trebala prevagnuti u Crkvi i voditi nas do toga da 'otvorimo srce onima koji žive u najudaljenijim egzistencijalnim periferijama'.“[265] Ta logika znači, kako *Amoris laetitia* objašnjava, „izbjegavati hladni birokratski moral u pristupanju osjetljivim temama i

[261] AL, 310. Opširniji tekst broja 47 EG naveden je u ovom radu kod tumačenja broja 300 AL u podnaslovu: „2.1.2. Razlučivanje takozvanih 'neredovitih' situacija (296 – 300 u *Amoris laetitia*)“.
[262] AL, 311.
[263] AL, 311, bilješka 364. *Lettera al Card. William W. Baum in occasione del corso sul foro interno organizzato dalla Penitenzeria Apostolica (Pismo kardinalu Williamu W. Baumu u prigodi tečaja o unutarnjem sudištu [forum internum] održanom u organizaciji Apostolske pokorničarne*) [22. ožujka 1996.], 5, u: *Insegnamenti* XIX, 1 [1996.], 589).
[264] AL, 311. MEĐUNARODNA TEOLOŠKA KOMISIJA, *Dokument o limbu. Nada u spasenje djece umrle bez krštenja* (19. siječnja 2007.), Zagreb, [2]2008., 2.
[265] AL, 312. Također MV, 15.

postavlja nas u kontekst pastoralnog razlučivanja ispunjen milosrdnom ljubavlju, koja je uvijek spremna razumjeti, oprostiti, pratiti, nadati se i iznad svega integrirati.“ Papa Franjo potiče „vjernike koji se nalaze u složenim situacijama da s povjerenjem porazgovaraju sa svojim pastirima ili vjernicima laicima koji žive u predanosti Gospodinu. Možda neće uvijek u njima naći potvrdu vlastite ideje ili svojih želja, ali će sigurno primiti svjetlo koje će im pomoći da bolje razumiju svoju situaciju i moći će otkriti put osobnog rasta.“ Osmo poglavlje *Amoris laetitia* završava s ovim brojem 312 i pozivom pape Franje crkvenim pastirima da „s ljubavlju i ozbiljno saslušaju, s iskrenom željom da razumiju neprilike kroz koje te osobe prolaze i shvate njihovu točku gledanja, kako bi im pomogli bolje živjeti i prepoznati svoje mjesto u Crkvi.“[266]

Papa Franjo u zadnjem podnaslovu „Logika pastoralnog milosrđa“ osmog poglavlja *Amoris laetitia* tumači da ideal o braku kojeg treba slijediti se ne umanjuje razumijevanjem za iznimne situacije koje prati stav suosjećanja prema slabim osobama, jer evanđelje traži da ne osuđujemo. Važan je rast osobe u njezinu postupnom razvoju prema vrijednostima evanđeoskog ideala koje je potrebno s ljubavlju i strpljivo pratiti, jer je Isus pastir stotinu, a ne devedeset i devet ovaca. On ih sve voli. Crkva je majka koja jasno izlaže svoje objektivno učenje, ali i čini ono dobro koje se da učiniti usred ljudske slabosti, čak i ako se izlaže opasnosti da bude ogovarana zbog toga, poput njenog Učitelja koji je bio nazvan prijateljem carinika i grešnika (usp. Lk 7, 34); jer kako inače naviještati Božje milosrđe koje na svoj način mora doprijeti do srca i uma svake osobe, kako da balzam milosrđa Božjega dopre do svih, i vjernika i onih koji su udaljeni od vjere. U Crkvi koja je očev dom ima mjesta za svakoga s njegovim tegobnim životom. Učenje moralne teologije treba uvijek naglašavati da prvo mjesto pripada ljubavi kao odgovoru na potpuno besplatnu ponudu Božje ljubavi za koju nam je pokatkad vrlo teško ostaviti mjesta u pastoralu. Milosrđe ne isključuje pravdu i istinu, ali je ono i punina pravde i Božje istine. Pokornikova odluka o kajanju može biti autentična i usred predvidivosti novog pada, jer predvidivost novog pada „ne prejudicira autentičnost odluke“, rekao je poviše Ivan Pavao II. Teološko shvaćanje ne dovodi u sumnju svemoćnost samoga Boga, a osobito ne njegovo milosrđe. Logika pastoralnog milosrđa Crkve vodi nas da otvorimo srce onima koji žive u najudaljenijim egzistencijalnim periferijama, da izbjegavamo hladni birokratski moral u pristupanju osjetljivim temama, jer pastoral razlučivanja ispunjen milosrdnom ljubavlju uvijek je spreman razumjeti, oprostiti, pratiti, nadati se i iznad svega integrirati.

[266] AL, 312.

III. POGLAVLJE

KRITIČKI PRIKAZ GORUĆIH PITANJA O TEMI PRIJE I TIJEKOM NASTANKA *AMORIS LAETITIA*

3.1. Kriza obitelji te rastavljeni i ponovno civilno vjenčani kao goruća tema za Crkvu

Tijek nastanka teksta apostolske pobudnice pape Franje o ljubavi u obitelji, *Amoris Laetitia,* koji se odnosi i na mogućnost pripuštanja sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih, sadržan je u dokumentima dviju Biskupskih sinodâ, izvanredne (2014.) i redovite (2015.), te u nagovoru kardinala Waltera Kaspera 2014. godine pod nazivom *Evanđelje obitelji* pred izvanrednim konzistorijem kardinalâ uoči izvanredne Biskupske sinode. Treća izvanredna Biskupska sinoda razmatrala je temu o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije,* dok je tema XIV. redovite opće Biskupske sinode bila *Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu.* Nastanku *Amoris Laetitia* prethodilo je šest službenih dokumenata proizišlih iz te dvije Biskupske sinode, a pritom držimo važnim također nagovor kardinala Waltera Kaspera kojega je papa Franjo javno pohvalio i nazvao „pravom teologijom" koja se „događa na koljenima".[267]

Pripremni dokument Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* iz 2013. godine ističe važnost teme obitelji koja se nalazi u krizi i kojoj je nužna evangelizacija. Treći dio *Pripremnog dokumenta* donosi *Pitanja (Anketu)* kako bi partikularne Crkve aktivno sudjelovale u pripremi izvanredne sinode. *Pitanja,* glede naše teme, se tiču rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih: stav spram svjesnosti situacije i nemogućnosti pristupa sakramentima ispovijedi i euharistije (ravnodušnost, marginaliziranost ili patnja), te koliko osoba traži ove sakramente i kakva pitanja postavljaju Crkvi u vezi sakramenata.

Kardinal Walter Kasper održao je predavanje pod nazivom *Evanđelje obitelji* na poziv pape Franje pred izvanrednim konzistorijem kardinalâ 20. i 21. veljače 2014. godine u Rimu. *Evanđelje obitelji* je teološka baza za raspravu među kardinalima i za sinodalni proces obiju Sinoda. Kasper kaže da su mnogi napušteni partneri, radi dobra djece, ovisni o novoj vezi i civilnom braku kojeg ne mogu ponovno prekinuti bez nove krivnje. U takvim novim vezama često imaju osjećaj sreće nakon prethodnih gorkih iskustava. Kasper se pita što Crkva može

[267] Usp. Papa FRANJO, Concistoro straordinario: Parole del Santo Padre Francesco dopo la recita dell'Ora terza (21. veljače 2014.), u: https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2014/february/documents/papa-francesco_20140221_concistoro-ora-terza.html (viđeno 10. rujna 2021.).

učiniti u takvim situacijama. Za njega je neosporno da nerazrješivost sakramentalnog braka i nemogućnost sklapanja drugog sakramentalnog braka dok je partner živ je obvezujući dio vjere tradicije Crkve koja se ne može ukidati ili razvodnjavati pozivajući se na površno i jeftino shvaćeni smisao milosrđa. Milosrđe i vjernost idu zajedno i stoga ne postoji ljudska situacija koja bi bila apsolutno očajna i beznadna, jer koliko god ljudsko biće može pasti, nikad ne pada dublje nego što ga Božja milost može doseći.[268]

3.2. Pripuštanje sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih kao sporno pitanje kod crkvenih otaca i u crkvenim saborima te praksa pravoslavnih Crkava

Paul Mankowski, analizira biblijske podatke o Isusovu učenju o rastavi i ponovnoj ženidbi u kontekstu nerazrješivosti ženidbe, te postavlja pitanje: „Postoji li ijedan razlog koji se može naći, a zbog kojeg je rastava dopuštena?“ Analizirajući poništavajuće iznimke iz Evanđelja po Mateju 5, 32 i 19, 9 (osim zbog bludništva - *porneije*), on tumači iznimku „osim zbog bludništva“ u smislu značenja „osim u slučaju incesta“ ili slučaja „poligamije“, tako da se zabrana *ne može primijeniti* jer od samoga početka ne postoji prava ženidba da bi se razriješila.[269]

Kardinal Carlo Caffarra postavlja pitanje: „Sprječava li pristup euharistiji čista i jednostavna činjenica bivanja u toj situaciji?“, a pod „tom situacijom“ uzima u obzir isključivo *objektivno* stanje rastavljenih i ponovno vjenčanih, a ne razmatra subjektivnu krivnju. Njegov je odgovor potvrdan[270], jer je i Benedikt XVI. u *Sacramentum caritatis* rekao da Crkva „ne pripušta sakramentima rastavljene i ponovno vjenčane jer njihovo stanje i njihova životna situacija objektivno protuslove onom sjedinjenju Krista i Crkve koje je označeno i postvareno u euharistiji.“[271] Osim toga, kaže Caffarra da je osoba u braku *ontološki* – u svojoj biti – posvećena Kristu. Pristup euharistiji rastavljenih i ponovno vjenčanih postao bi prihvatljiv jedino svođenjem sakramentalne ekonomije na moralni red. Ne može postojati razborit preljub i nerazborit preljub. Kardinal Caffarra ne govori o preljubu kao činu, nego o preljubu kao životnomu *statusu* i drži „da je *vjerski nauk* da su i jedan i drugi oprošteni po Božjem milosrđu“,

[268] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 26.
[269] Usp. Paul MANKOWSKI, Gospodinovo učenje o rastavi i ponovnoj ženidbi, 39-49. Paul MANKOWSKI, Dominical Teaching on Divorce and Remarriage, 50-62.
[270] Usp. Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 146-149. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 174-178.
[271] SCa, 29.

ali „Bog ne oprašta onomu tko se ne kaje“[272], a kajanje je opisao Tridentski sabor kao „bol duše i osuda počinjenog grijeha s odlukom više ne griješiti“[273]. Caffarra se poziva na *Familiaris consortio* kada kaže da čvrsta odluka da se više ne griješi stoga uključuje iskrenu spremnost da se provodi takav život koji više nije u suprotnosti s nerazrješivošću ženidbe.[274] *Familiaris consortio* u broju 84 kaže: „Pomirenje u sakramentu pokore – koje bi otvorilo put sakramentu euharistije može se udijeliti jedino onima koji su se pokajali da su pogazili znak Saveza i vjernosti Kristu te su iskreno spremni provoditi takav život koji nije u suprotnosti s nerazrješivošću ženidbe.“[275]

Kardinal Velasio De Paolis se nadovezuje kad ističe da pokazati istinsko i nužno kajanje podrazumijeva da se, osim žaljenja zbog uvrede Boga (kajanja), poduzme i obveže ispovijediti se, odlučiti više ne griješiti i izbjegavati grješne prigode. Rastavljeni i ponovno vjenčani ne mogu pristupiti euharistiji jer su u stanju trajnoga teškog grijeha i ne mogu dobiti oproštenje jer, po definiciji, žele ostati u grješnoj situaciji i stoga nema istinske boli nužne za pristup sakramentu. Crkva *ne može* priznati valjanom novu zajednicu dok mjerodavna vlast ne proglasi prethodnu ženidbu nevaljanom, nema ovlasti to činiti, sve kada bi i htjela.[276]

Kanonski aspekt o ženidbi otvorio je kardinal Walter Kasper u svom govoru i naveo je kako postoji novi ton Crkve koji se razvio od vremena Zakonika kanonskoga prava iz 1917. godine (kan. 2356) koji je smatrao civilno rastavljene i ponovno oženjene kao bigamiste koji su samim time nečasni i koji, ovisno o ozbiljnosti njihove krivnje, mogu biti ekskomunicirani ili stavljeni pod osobnu kaznu interdikta. Zakonik kanonskoga prava iz 1983. godine (kan. 1093) ne sadrži više ove prijetnje kaznom. *Familiaris consortio,* 84 i *Sacramentum caritatis,* 29 govore gotovo s ljubavlju o takvim kršćanima i uvjeravaju ih da pripadaju Crkvi i da su pozvani sudjelovati u životu Crkve.[277] Papa Franjo 2015. godine u motupropriju *Blagi sudac Gospodin Isus* donosi kao novost u reformiranom postupku dovoljnost jedne presude u prilog ništavosti ženidbe ukidanjem dviju jednakih presuda.[278]

[272] Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 149. Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 178.
[273] KKC, 1451, TRIDENTSKI KONCIL, *Doctrina de sacramento Paenitentiae*, caput 4, u: DH, 1676.
[274] Usp. Carlo CAFFARRA, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, 149.; Carlo CAFFARRA, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, 178.
[275] FC, 84.
[276] Usp. Velasio DE PAOLIS, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, 154-157.; Velasio DE PAOLIS, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, 184-189.
[277] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 26-27.
[278] Usp. FRANJO, Apostolsko pismo u obliku motuproprija *Blagi sudac Gospodin Isus* kojim se reformiraju kanoni Zakonika kanonskoga prava o parnicama za proglašenje ništavosti ženidbe, I.

Pitanje o mogućnosti duhovne pričesti spomenula je Kongregacija za nauk vjere (1994.) i Benedikt XVI. (2012.) kada su rekli da razvedeni i ponovno vjenčani ne mogu primiti sakramentalnu pričest, ali mogu primiti duhovnu pričest. Walter Kasper postavlja pitanja, pošto je onaj tko primi duhovnu pričest jedno s Isusom Kristom, kako onda može biti u suprotnosti s Kristovom zapovijedi i zašto onda ne bi također mogao primiti i sakramentalnu pričest. Dovodi li se u pitanje temeljna sakramentalna struktura Crkve isključenjem od sakramenatâ razvedenih i ponovno vjenčanih kršćana koji su ispravno raspoloživi upućivanjem na izvansakramentalni put spasenja?[279] *Instrumentum laboris - Radni materijali* XIV. redovite opće Biskupske sinode na temu *Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu* (23. VI. 2015.) dali su odgovor „da je duhovno zajedništvo, koje pretpostavlja obraćenje i stanje milosti, povezano sa sakramentalnim zajedništvom.“[280]

Kršćanski tekstovi crkvenih otaca o nerazrješivosti ženidbe i rastavi analizirani su kontekstu govora kardinala Walter Kasper koji navodi da odgovor crkvenih otaca nije bio ujednačen za slučajeve preljuba s naknadnom, drugom, kvazibračnom vezom. U pojedinim lokalnim Crkvama je postojao običajni zakon po kojem su kršćani, koji su živjeli u drugoj vezi za vrijeme dok im je prvi partner bio živ, mogli sudjelovati u pričesti nakon razdoblja pokore. Origen o tom običaju kaže da „nije nerazuman“. Bazilije Veliki i Grgur Nazijanski također spominju ovu praksu. Čak i Augustin, koji je inače bio strog u ovoj stvari, čini se, da barem u jednom odlomku ne isključuje svako pastoralno rješenje. Izvan pastoralne brige „spriječiti nešto gore“, ovi oci su bili voljni tolerirati nešto što je u sebi neprihvatljivo.[281]

Kao odgovor, John M. Rist, premda ne odobravajući govor kardinala Kaspera, iznosi činjenice u prilog Kasperove argumentacije o tome da Origen „izvješćuje kako su neki biskupi dopuštali drugu ženidbu ženama čiji su prvi muževi još bili živi“ i da „ta je odluka shvatljiva“ uz, naravno, i to da „u potpunosti je suprotna svetopisamskomu učenju“, ali „tako se ponovno vjenčanje nakon rastave u to doba povremeno dopuštalo.“[282]

Marijan Valković je preveo Origenov odlomak iz *Tumačenju Matejeva Evanđelja* (14, 23): „Također već su neki predstojnici Crkve dopustili, suprotno Pismu, da se žena smije preudati za muževljeva života. Oni time postupaju protiv riječi Pisma gdje stoji: 'Žena je vezana dok joj je muž živ (1 Kor 7, 39) i: stoga bi je se smatralo preljubnicom kad bi htjela imati

[279] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family,* 30.
[280] SYNOD OF BISHOPS, XIV ORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *The Vocation and Mission of the Family in the Church and the Contemporary World. Instrumentum Laboris,* 125.
[281] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family,* 31.
[282] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 69. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 84.

drugoga, dok joj muž još živi' (Rim 7, 3). Ipak ovakav postupak nije bio sasvim bez temelja. Može se pretpostaviti da su oni dopustili ovakav postupak da se izbjegne veće zlo, iako u suprotnosti s pravom ustanovljenom na početku i s riječi Pisma.“[283]

John M. Rist navodi Grgura Nazijanskog i njegov *Govor* 37 u kojem ponavlja tradicionalno učenje da se muž treba rastati od svoje preljubničke žene (ali ne i obrnuto). Grgurovo se stajalište može razjasniti jer u *Pismu* 140 tvrdi da, iako su rastava i ponovno vjenčanje mogući prema civilnomu zakonu, „naši zakoni“, to jest „zakoni“ Crkve, to zabranjuju.[284]

John M. Rist govori o „Augustinu koji u *O vjeri i djelima* (19,35) raspravlja o muškarcu koji, nakon što je otkrio ženin preljub, otpušta je i ženi se drugom ženom. Njegova je krivnja, kaže Augustin, oprostiva“, no ne zna se očekuje li Augustin razdvajanje od druge žene. Također će Rist reći za Augustina i za Bazilija: „Sigurno je da obojica kažu kako je muškarčeva druga zajednica oprostiva.“[285] Marijan Valković kaže za to „da se na Zapadu učvrstilo radikalno poimanje nerazrješivosti ženidbe, mnogo su pridonijeli crkveni oci kao Ambrozije, Jeronim i Augustin“, s time da će se Augustin „pred kraj života … u svojim 'Retractationes' vratiti i na spis i na problem te priznati: 'Osjećam, međutim, da nisam stigao do savršenog rješenja'.“[286]

John M. Rist komentirajući *Pismo* 188 svetog Bazilija kaže da „treba postupati blago“ u „slučaju kršćanina kojega je supruga napustila i koji sada živi s drugom ženom“ i da „valjda ga se stoga s vremenom pripušta i euharistiji, a ne osuđuje se ni žena s kojom živi.“ Rist kaže da „Bazilije sigurno ne bi preporučio da netko koga je smatrao pukim bludnikom bude pripušten pričesti da se 'blud' nastavio tako da bi se jedinim rješenjem dvojbe činilo kako on smatra da je novi par nekako 'vjenčan'.“ Rist navodi Bazilija „kao čovjeka spremna, manje voljno, ali zato s kobnijim posljedicama, barem da se druga ženidba nakon rastave u ograničenim okolnostima tolerira.“[287] Sva ova argumentacija je u skladu s Kasperovim prijedlogom.

Joseph Ratzinger piše o Baziliju i Origenu i praksi koja je postojala u njihovo vrijeme koja je dozvoljavala pričest osobama u drugom braku dok im je prvi supružnik živ: „Različito orijentiran - u Origenovoj liniji - također je dobro poznat Bazilijev tekst koji propisuje dulju pokoru Crkve za drugi brak, a zatim ga tolerira. U tome je svjestan kontradikcije s riječima

[283] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 121, bilj. 25, ORIGEN, Comm. in Matth. XIV, 23: PG 13, 1245 A-B; GCS 10, 340-341.
[284] Usp. John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 71-72.; John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 87-88.
[285] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 72-73.; John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 88-89..
[286] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 122, bilj. 33, AUGUSTIN, *Retract.* 2, 57: PL 32, 653.
[287] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 74.; John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 90-91.

Svetog pisma. Cijeli tekst jasno daje do znanja da on, poput Origena, ne želi jednostavno eliminirati postojeću praksu, iako je smatra suprotnom Svetome pismu.“[288]

Analiza pregleda crkvenih sabora o nerazrješivosti ženidbe i rastavi potaknuta je Kasperovim pozivanjem na 8. kanon Nicejskog sabora (325.) koji kaže da će „katari“ („čisti“), (tj. novacijanci), „njegovati zajedništvo kako s onima koji su po drugi put oženjeni, tako s onima koji su u progonu zakazali“[289] i u tome vidi dobre razloge za pretpostaviti da je ponovna ženidba nakon rastave bila prihvaćena u prvoj Crkvi.[290]

John M. Rist kaže kako „kanon je usmjeren protiv novicijanaca koji su (u duhu ranijih rigorističkih skupina) odbijali novu ženidbu u bilo kojim okolnostima, čak i udovicama i udovcima“, i da su mislili „oci Nicejskog sabora, da se, osim ako nisu klerici, smiju ponovno vjenčati oni čiji je supružnik pokojni.“[291]

John M. Rist je suglasan s Kasperom koji ističe da istočna praksa rastave i ponovnog vjenčavanja nije osuđena na Tridentskom saboru, jer se Sabor prvenstveno bavio protestantizmom, ali tridentski su oci vjerovali da su ta shvaćanja i posljednična praksa već bili osuđeni na Drugom lionskom saboru (1274.)[292] koji kaže „kako nije dozvoljeno da jedan muškarac istovremeno ima više žena, niti da jedna žena ima više muževa.“[293] No, Marijan Valković je naveo „kako zapadna Crkva nije nikada izravno osudila Istočnjake, iako je bilo dosta pokušaja da ih se pridobije za zapadnu pastoralnu praksu. (…) Istočnjaci se, naime, nisu protivili katoličkoj biblijskoj-dogmatskoj nauci o ženidbi; oni su se razlikovali samo na razini pastoralne prakse.“[294]

Sinoda u Elviri, na početku 4. stoljeća, u 9. kanonu donosi odredbu o primanju pričesti koja se uskraćuje ženi vjernici koja je napustila preljubničkog muža, a živi s drugim dok joj je prvi muž živ. Pričest može primiti samo u nuždi neke bolesti.[295]

Kardinal Walter Brandmüller spominje sinode koje govore o nerazrješivosti ženidbe i kaže da „već je sinoda u Kartagi 407. godine nalagala da supružnici nakon rastave ne smiju sklopiti novu ženidbu. Tako je Sinoda u Angersu 453. godine (kanon 6) zaprijetila kaznom izopćenja svakomu muškarcu koji se pokuša oženiti ženom drugoga muškarca koji je još uvijek

[288] Joseph RATZINGER, On the question of the indissolubility of marriage, I.
[289] Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 40.
[290] Usp. *Isto*, 31.
[291] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 70-71. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 85-86.
[292] Usp. John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 65. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 80.
[293] DRUGI LYONSKI SABOR, u: DH, 860.
[294] Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 124.
[295] Usp. SINODA U ELVIRI (Španjolska) (300. – 303.?), u: DH, 117.

živ. Ništa drukčije nije odredila ni Irska sinoda iste godine (kanon 19). Sinoda u Vannesu 465. godine (kanon 2) isključuje od svete pričesti svakoga muškarca koji je otpustio svoju ženu zbog preljuba bez dokaza za to i koji se zatim oženio drugom ženom. Slična je odluka donesena na Sinodi u Agdeu (506.), koju je sazvao Cezarije iz Arlesa. Ona je izopćila muškarca koji bi se rastavljao od svoje žene zbog optužbe za preljub i ženio drugom ženom bez presude pokrajinske sinode. Konačno, Sabor u Orléansu (533.) pod prijetnjom izopćenja zabranio je rastavu zbog bolesti supružnika.“[296]

Nadbiskup Cyril Vasil' kaže da „prva naznaka prihvaćanja nekih razloga za rastavu bio je kanon 87 Trulskog sabora 692. godine. Sabor dopušta rastavu u slučaju produljenja ratnog zarobljeništva vojnika, ali poglavito radi jamčenja mogućnosti nove ženidbe nakon pretpostavljene smrti jednoga od supružnika, a ne da bi dopustio rastavu kao takvu.“[297]

Kardinal Walter Brandmüller bilježi kako su sinode u Verberieu i Compiègneu od druge polovice 8. stoljeća dozvoljavale novu ženidba u slučaju preljuba, nekih nemoralnih radnji ili zbog ženinog odustajanja ići s mužem u tuđinu, uz poziv na apstinenciju i nedužnoj strani. Zbirka *Decretum Gratiani* satavljena oko godine 1140. je dala konačan izraz kršćanskomu načelu jednosti i nerazrješivosti ženidbe. Godine 1184. Sinoda u Veroni ubrojila je ženidbu među sakramente Crkve, što je potvrdio Drugi ekumenski lionski sabor (1274.).[298] Ekumenski sabor u Firenci 1439. godine označava trostruko dobro ženidbe: djeca, vjernost i nerazrješivost ženidbe, te kaže: „Premda je zbog bludništva dozvoljeno odvajanje od zajedničkog života, ali nije dozvoljeno sklopiti drugu ženidbu, jer je zakonito sklopljena ženidbena veza trajna.“[299]

Tridentski sabor 11. studenoga 1563. drugim kanonom *De matrimonio* izričito određuje: „Tko kaže da je kršćanima dozvoljeno u isto vrijeme imati više žena i da to nije zabranjeno nijednim Božjim zakonom [*usp. Mt 19,9*]: neka bude kažnjen anatemom.“[300]

Kardinal Walter Kasper kaže da su pravoslavne Crkve sačuvale pastoralno gledište tradicije prve Crkve, u skladu s njihovim načelom *oikonomije*, međutim, od šestog stoljeća, slijedeći bizantsko carsko pravo, otišli su iznad pozicije pastirske tolerancije, blagosti i strpljenja te priznaju, osim odredbi koje se odnose na preljub, dodatne razloge za razvod koji se temelji na moralnoj a ne samo fizičkoj smrti bračne veze.[301]

---

[296] Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe, 107-108. Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage, 129-130.
[297] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 84. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 102.
[298] Usp. Walter BRANDMÜLLER, Jednost i nerazrješivost ženidbe, 108-117.; Walter BRANDMÜLLER, Unity and Indissolubility of Marriage, 130-139.
[299] FIRENTINSKI SABOR, u: DH, 1327.
[300] TRIDENTSKI SABOR, u: DH, 1802.
[301] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 37-38.

Rastava i druga ženidba u pravoslavnim Crkvama za pravoslavne Crkve tumači John M. Rist koji kaže da oni moraju naučavati da je ženidbeni vez, dok god traje, kao sakrament, nerazrješiv, ali da nerazrješivost nije zakonski, nego samo teološki ili duhovni vez koji u stvarnosti prestaje postojati nakon preljuba ili sličnih grijeha. Rist pojašnjava da „poteškoća je u tome što se Božja uloga u sakramentu čini zanemarenom, stoga se vez može prekinuti (usprkos očito jasnu smislu Isusovih i Pavlovih riječi) pozivanjem na načelo 'ekonomije' na temelju čega se zbog milosrdnih razloga ili da bi se izbjegli teži grijesi, može dopustiti druga ženidba, iako je prvi ženidbeni drug još živ.“[302]

Nadbiskup Cyril Vasil' tumači razliku o (ne)razrješivosti ženidbe i navodi kako „Basilio Petrà primjećuje da je bit pitanja u zapovijedi da se ne rastavlja ono što je Bog sastavio (usp. Mk 10,9). Predaja koja se razvila na pravoslavnome Istoku tumači tu zapovijed kao moralni imperativ koji će grješni pojedinci zanemariti ili prekršiti; u tomu slučaju *porneía* se tumači kao stvarna iznimka od nerazrješivosti ženidbe.“[303] Nadbiskup Vasil' navodi tri razloga za rastavu kod pravoslavnih: 1. *Preljub i bludnost* U pravoslavlju se Mt 5,32 i 19,9 općenito tumači kao dopuštenje rastave u slučaju preljuba – to je zajedničko gledište među pravoslavnim biskupima i teolozima. *2. Teorija odbijene milosti* - crkvena rastava braka jednostavno je priznanje Crkve da je ta sakramentalna milost bila odbijena od supružnika. *3. Duhovna i moralna smrt braka* - kao što tjelesna smrt jednoga bračnoga druga raskida ženidbeni vez i omogućuje preostalomu supružniku da sklopi drugi brak, tako i duhovna.[304]

Nadbiskup Cyril Vasil' donosi stajalište Katoličke Crkve o rastavi u odnosu na pravoslave Crkve: „Katolička Crkva ne priznaje postupke radi razrješenja ženidbenog veza i radi rastave zbog preljuba onako kako se oni primjenjuju u različitim pravoslavnim Crkvama niti priznaje pravoslavnu primjenu načela *oikonomije* (koju, u ovomu slučaju, smatra protivnom božanskomu zakonu) jer ti načini razrješenja pretpostavljaju miješanje crkvene vlasti u prestanak valjana ženidbenoga ugovora. (…) S gledišta katoličkoga ženidbenog prava dužni smo ženidbu smatrati valjanom dok se ne dokaže suprotno (usp. kanon 1060 CIC i kanon 779 CCEO). Mnoge pravoslavne Crkve ograničavaju se na to da jednostavno potvrde presudu o rastavi koju su donijeli civilni sudovi. U drugim pravoslavnim Crkvama, primjerice na Bliskom

[302] John M. RIST, Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi, 64. John M. RIST, Divorce and Remarriage in the Early Church, 79.
[303] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 80. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 97.
[304] Usp. Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 101-103. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 123-125.

istoku, gdje crkvene vlasti imaju isključivu mjerodavnost u ženidbenim stvarima, izjave o razrješenju crkvene ženidbe daju se isključivo primjenom načela *oikonomije.*“[305]

3. 3. Ususret pastoralnom rješenju

Pitanje kardinala Waltera Kaspera povezano je s tumačenjem Josepha Ratzingera koji povezuje temu s Bazilijevim stajalištem i opisuje izvanrednu situaciju u današnjoj Crkvi kao iznimku koja bi zadovoljavala kriterije za pričest:

1. Gdje je dugo i za obje stranke nepopravljivo razorena ženidba,
2. gdje se obratno naknadno sklopljena ženidba kroz duže vrijeme pokazala kao moralna stvarnost i izvršila u duhu vjere, osobito s obzirom na odgoj djece (tako da bi se razaranjem ove druge ženidbe uništila jedna moralna vrednota i počinila moralna šteta),
3. ako su u drugom braku nastale moralne obveze prema djeci, obitelji, pa tako i prema ženi, a
4. ne postoje slične obveze iz prvog braka, te
5. ako je zbog moralnih razloga napuštanje drugog braka nedopustivo
6. izvansudskim postupkom, i to na temelju svjedočanstva župnika i članova zajednice, mogla bi se dopustiti pričest onima koji žive u drugoj ženidbi.[306]

Kardinal Walter Kasper smatra kao prikladno rješenje upravo prihvaćanje Bazilijevog stajališta na novi način kako je predložio Joseph Ratzinger.

Važno pitanje koje kardinal Walter Kasper postavlja je sljedeće:

- je li ovaj put iznad rigorizma i laksizma, put obraćenja, koji se iznosi u sakramentu milosrđa – sakramentu pokore – također put kojeg možemo slijediti u ovoj stvari?

Kasper odgovara da to sigurno nije put za svaku situaciju, ali:

1. ako je razvedenoj i ponovno vjenčanoj osobi zaista žao što nije uspjela u prvom braku,
2. ako su razjašnjene obveze iz prvog braka i povratak definitivno ne dolazi u obzir,
3. ako ne može, bez nove krivnje, poništiti obveze koje su preuzete u drugom, civilnom braku,
4. ako nastoji živjeti drugi, civilni brak najbolje što može na temelju vjere i u vjeri odgajati svoju djecu,

[305] Cyril VASIL', Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba, 104. Cyril VASIL', Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage, 126-127.
[306] Usp. Marijan VALKOVIĆ, Problematika neuspjelih ženidbi, 119, bilj. 14, RATZINGER., Zur Frage nach der Unauflöslichkeit der Ehe, u: HENRICH F. – EID V., 54.; Joseph RATZINGER, On the question of the indissolubility of marriage, IV.

5. ako čezne za sakramentima kao izvorom snage u svojoj situaciji,

moramo li joj odbiti ili možemo li joj odbiti sakrament pokore i pričesti, nakon razdoblja preorijentacije?[307]

Kardinal Walter Kasper podsjeća da u *Vjerovanju* ispovijedamo *Credo in remissionem peccatorum* („Vjerujem u oproštenje grijeha“), što znači da onome koji se kaje, oproštenje je moguće. Ako je oproštenje moguće za ubojicu, onda je također moguće i za preljubnika. Pokajanje i sakrament pokore su put vezivanja oba aspekta zajedno: obvezu riječi Gospodinovoj i milosrđu Božjem kojem nema kraja. Tako shvaćeno milosrđe Božje nije jeftina milost jer se razdijeljuje s obraćenjem. S druge strane, sakramenti nisu nagrada za dobro ponašanje ili za elitu, koji isključuju one koji ih najviše trebaju (usp. EG, 47).[308]

Sve ovo vodi prema mogućem rješenju u kojem kardinal Kasper navodi primjer objektivne situacije i kaže da ako je žena napuštena bez vlastite krivnje i zbog svoje djece treba muža ili oca i ona iskreno nastoji živjeti kršćanskim životom u drugom, civilno ugovorenom braku i obitelji, a svoju djecu odgaja kao kršćane i uzorno je uključena u svoju župu (što je vrlo često slučaj), onda i to pripada objektivnoj situaciji, koja je u biti različita od situacije koja se, nažalost, vrlo često događa kada netko sklopi drugi, građanski brak, na više ili manje religiozno ravnodušan način, a također živi više ili manje necrkveno. Stoga se ne smije polaziti od koncepta objektivne situacije koji je sveden na jednu jedinu točku. Kardinal Kasper ozbiljno postavlja pitanja sebi i drugima da se, umjesto toga, zapitamo vjerujemo li doista u oproštenje grijeha, što doista ispovijedamo u *Vjerovanju*, i vjerujemo li uistinu da netko tko je učinio pogrešku, kaje se zbog toga i ne može je promijeniti bez stvaranja nove krivnje, ali čini sve što je u njegovoj ili njezinoj moći, može li dobiti oproštenje od Boga i možemo li onda njemu ili njoj uskratiti odrješenje?[309]

Kardinal Kasper je rekao da od strane Crkve, ovaj put pretpostavlja *discretio,* duhovnu sposobnost razlikovanja, pastoralnu razboritost i mudrost. Takva *discretio* nije jeftini kompromis između ekstrema rigorizma i laksizma, već više, kao i svaka krepost, put odgovorne sredine i prave mjere. Kasperova je nada da će se na putu takve *discretio* naći odgovor kojim se može vjerodostojno svjedočiti riječ Božja u teškim ljudskim situacijama kao poruka vjernosti, ali jednako tako i kao poruka milosrđa, života i radosti.[310]

[307] Usp. Walter KASPER, *The Gospel of the Family*, 32.
[308] Usp. *Isto,* 32.
[309] Usp. *Isto,* 45-46.
[310] Usp. *Isto,* 33.

U našoj trenutnoj stvari nema općeg rješenja za sve slučajeve, kaže Kasper. Nije stvar u pripuštanju pričesti razvedenih i ponovno vjenčanih, nego se mora ozbiljno shvatiti jedinstvenost svake osobe i svake situacije i od slučaja do slučaja pažljivo razlikovati i odlučivati. Na taj način put obraćenja i pokore, kao što je drevna Crkva često priznavala, nije put velikih masa, već put određenih kršćana koji su doista ozbiljni u vezi sakramenata.[311]

Kardinal Walter Kasper je na kraju svog izlaganja konstatirao da put dopuštanja razvedenim ljudima, koji su civilno ponovno vjenčani, da prime sakrament pokore i euharistije u konkretnim situacijama, nakon razdoblja preorijentacije, se poduzima u nekim pojedinačnim slučajevima uz pristanak tihog odobrenja biskupa.[312]

Upravo to „tiho odobrenje" u nekim pojedinačnim slučajevima za primanje pričesti razvedenih i ponovno civilno vjenčanih potvrdili su i *Instrumentum laboris - Radni materijali* Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima obitelji u kontekstu evangelizacije* (24. VI. 2014.) koji govore u broju 93 o postupanju i popuštanju svećeništva u podijeljivanju sakramenata, kao i želju vjernika u neredovitim situacijama da mogu biti javno ponovno primljeni u Crkvu:

„Što se tiče pristupa sakramentima, odgovori opisuju različite reakcije vjernika koji su razvedeni i ponovno vjenčani. U Europi (a također i u nekim zemljama Latinske Amerike i Azije) među svećenstvom prevladava tendencija da se problem riješi jednostavnim udovoljavanjem zahtjevu za pristup sakramentima. Ostali pripadnici svećenstva, posebno u Europi i Latinskoj Americi, na to odgovaraju na razne načine. Ponekad se vjernici ograđuju od Crkve ili odlaze u druge kršćanske denominacije. U nekim zemljama Europe i nekim zemljama na drugim kontinentima ovo rješenje nije dovoljno za mnoge ljude; žele biti javno ponovno primljeni u Crkvu. Problem nije toliko u tome što se ne mogu pričestiti, već u tome što im Crkva javno ne dopušta pričešćivanje. Kao rezultat, ti vjernici tada jednostavno odbijaju smatrati da su u neregularnoj situaciji."[313]

Broj 94 *Instrumentum laboris* (2014.) govori o vjernicima koji, svjesni svoje situacije, žele razumjeti crkveno učenje i da ih Crkva primi i vodi, s time da neki vjernici već žive u uzdržljivosti od spolnih čina:

„Neki članovi Crkve u kanonski neregularnim situacijama izražavaju želju da ih Crkva primi i vodi, posebno kad pokušavaju razumjeti obrazloženje crkvenog učenja. Ti ljudi

[311] Usp. *Isto*, 46.
[312] Usp. *Isto*, 52.
[313] III EXTRAORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *Pastoral Challenges to the Family in the Context of Evangelization. Instrumentum Laboris*, 93.

prepoznaju mogućnost življenja u svojoj situaciji, oslanjajući se na Božje milosrđe kroz Crkvu. Neki pak, kao što je naznačeno u odgovorima s nekih euroatlantskih biskupskih konferencija, prihvaćaju dužnost živjeti u kontinenciji (usp. FC, 84).“[314]

Relatio synodi - Sinodsko izvješće Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (18. listopada 2014.) u broju 52 govori o tome kako su se neki sinodski oci izjasnili za mogućnost pripuštanja sakramentima pokore i euharistije rastavljenih i ponovno vjenčanih u određenim situacijama i pod točno određenim uvjetima, te imajući na umu razliku između objektivnog stanja grijeha i olakotnih okolnosti, budući da „ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti“ različitim „psihičkim ili društvenim čimbenicima“. Ovaj tekst broja 52 *Relatio synodi* povezan je s osmim poglavljem *Amoris laetitia* i to posebno s brojevima 298, 300, 302 i 305:

„Razmišljalo se o mogućnosti da rastavljeni i ponovno oženjeni pristupaju sakramentima pokore i euharistije. Više se otaca snažno izjasnilo u prilog sadašnjoj disciplini, zbog konstitutivnog odnosa koji postoji između sudjelovanja u euharistiji i zajedništva s Crkvom i njezina učenja o nerazrješivosti ženidbe. Drugi su se izjasnili za pripuštanje euharistijskom stolu, koje neće vrijediti za sve, već u određenim situacijama i pod točno određenim uvjetima, posebno kada je riječ o slučajevima koji su ireverzibilni i za sobom povlače moralne obaveze prema djeci koja bi podnosila nepravedna trpljenja. Eventualnom pristupu sakramentima prethodio bi pokornički hod, pod odgovornošću dijecezanskog biskupa. To pitanje treba dalje produbljivati, imajući na umu razliku između objektivnog stanja grijeha i olakotnih okolnosti, budući da 'ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti' različitim 'psihičkim ili društvenim čimbenicima' (Katekizam Katoličke Crkve, 1735).“ [315]

Od ukupno 183 sinodska oca za ovaj broj 52 *Relatio synodi* glasovalo je 104 sinodska oca „za“ i 74 „protiv“ (nisu navedeni suzdržani).[316]

Amoris laetitia u broju 298 govori o „vrlo različitim okolnostima“ za „rastavljene osobe koje su sklopile novi brak“ i o važnosti „prostora za odgovarajuće osobno i pastoralno razlučivanje“ sa zaključkom „da ne postoje 'jednostavni recepti'“. Te okolnosti možemo svrstati u dvije skupine od kojih bi se za prvu skupinu moglo reći da postoje određene olakotne okolnosti, a druga skupina je s otegotnim okolnosti glede druge veze:

---

[314] *Isto*, 94.
[315] III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće*, 52.
[316] Usp. *Isto*, nakon kraja dokumenta u elektroničkom obliku, u: https://ika.hkm.hr/dokumenti/relatio-synodi-trece-izvanredne-opce-biskupske-sinode-pastoralni-izazovi-vezani-uz-obitelj-u-kontekstu-evangelizacije-5-19-listopada-2014/ (17. VI. 2020.).

1) Razlučujuće olakotne okolnosti glede drugog braka kojeg su sklopile rastavljene osobe prema broju 298 *Amoris laetitia*:
   a) To su:
      1. „druga veza koja je s vremenom ojačala,
      2. s novom djecom,
      3. dokazanom vjernošću,
      4. velikodušnim predanjem,
      5. kršćanskim zauzimanjem,
      6. sviješću o neredovitosti svoje situacije iz koje se teško vratiti natrag a da se ne osjeti u savjesti kako će se upasti u nove grijehe. (…)
      7. pojedinac [je] ulagao velike napore da spasi prvi brak a na kraju je nepravedno napušten,
      8. a 'ima i takvih koji su sklopili drugu vezu radi odgoja svoje djece, a koji često, prema njihovoj savjesti, imaju subjektivnu sigurnost da njihova prethodna ženidba, nepopravljivo razorena, nikada nije ni bila valjana'.“[317]
   b) Ivan Pavao II. u *Familiaris consortio* u broju 84 govori o životu „koji nije u suprotnosti s nerazrješivošću ženidbe. Konkretno to znači da muž i žena, kada iz teških razloga – na primjer radi odgoja djece – ne mogu ispuniti obvezu rastave, 'preuzmu obvezu da žive u potpunoj suzdržljivosti, to jest da se uzdržavaju od čina koji su pridržani samo bračnim drugovima'.“[318]

      Amoris laetitia u broju 298 navodi taj nauk Ivana Pavla II. gdje „Crkva prepoznaje situacije u kojima 'muž i žena, kada iz teških razloga – na primjer radi odgoja djece – ne mogu ispuniti obvezu rastave'“[319], s time da na tom mjestu u bilješci 329 papa Franjo problematizira pitanje suzdržljivosti u navedenoj situaciji i govori o parovima koji su prihvatili dosadašnji nauk Crkve i prihvatili živjeti u suzdržljivosti, te spoznali da bez intimnosti dovode u opasnost vjernost i dobro djece. Bilješka 329 glasi:

      „U tim situacijama mnogi, spoznavši i prihvativši mogućnost da zajedno žive 'kao brat i sestra', što je ono što im Crkva nudi, otkrivaju da, ako nedostaje nekih

[317] AL, 298.
[318] FC, 84.
[319] AL, 298.

izraza intimnosti, 'nerijetko može dospjeti u opasnost dobro vjernosti i biti upropašteno dobro potomstva'".[320]

2) Razlučujuće otegotne okolnosti glede drugog braka kojeg su sklopile rastavljene osobe za koje *Amoris laetitia* u broju 298 kaže da „mora biti jasno da to nije ideal koji evanđelje predlaže za brak i obitelj" su:
   a) „nova veza proizašla iz nedavnog razvoda, uz sve patnje i konfuzije koje to za sobom povlači za djecu i cijele obitelji, ili"
   b) ako je netko „uporno propuštao ispunjavati obiteljske obveze".[321]

U broju 299 *Amoris laetitia*, papa Franjo govori o prihvaćanju, uklapanju i „logici uključivanja" u kršćanske zajednice krštenih osoba „koji su razvedeni i ponovno vjenčani građanskom ženidbom". Po krštenju, premda su u drugom civilnom braku, Bog ih nije odbacio, već i „na njih izlijeva darove i karizme na dobro svih". Oni mogu rasti „i sazrijevati kao živi udovi Crkve". Njihovo uklapanje u zajednicu prvenstveno je važno i radi kršćanskog odgoja njihove djece. Papa Franjo traži razlučivanje u milosrđu prema razvedenima i ponovno vjenčanina: „Stoga je potrebno razabrati koji se od raznih oblika isključenja, koji su sad na snazi u liturgijskom, pastoralnom, obrazovnom i institucionalnom okviru, mogu prevladati."[322]

Papa Franjo u broja 300 *Amoris laetitia* donosi ispit savjesti koji bi obuhvaćao:

„Rastavljeni koji sklope novu ženidbu trebaju se zapitati

1. kako su se ophodili s djecom pošto je ženidbeni savez zapao u teškoće,
2. jesu li se trudili oko pomirenja,
3. kako je napuštenom bračnom drugu,
4. koje su posljedice novog odnosa na ostatak obitelji i zajednicu vjernika,
5. te kakav primjer njihov odnos pruža mladima koji se tek pripravljaju za ženidbu."[323]

Prema broju 300 Amoris laetitia, koji govori o rastavljenima i civilno vjenčanima, možemo navesti stavove za izbjegavanje dvostrukog morala i opasnosti od nesporazuma prema kojemu svaki svećenik može začas srediti sakramentalne povlastice:

- odgovorno osobno i pastoralno razlučivanje pojedinih slučajeva kako bi se prepoznao stupanj odgovornosti koji se razlikuje od slučaja do slučaja, jer posljedice ili učinci nekog pravila ne moraju nužno uvijek biti isti

[320] AL, 298, bilješka 329.
[321] AL, 298.
[322] AL, 299.
[323] AL, 300.

- ovo jednako vrijedi za sakramentalnu disciplinu, jer se razlučivanjem može ustanoviti da u određenoj situaciji nema ozbiljne krivnje (za takve slučajeve usp. *Evangelii gaudium,* 44 i 47)
- prezbiteri imaju zadaću savjetovati te osobe u odgoju za razabiranje, u skladu s naukom Crkve i biskupovim smjernicama radi ispita savjesti u odnosu na bračnog druga i djecu iz sakramentalnog braka, te u odnosu na novu civilnu ženidbu
- praćenje i razlučivanje u razgovoru sa svećenikom *in foro interno* pomaže im da osvijeste svoje stanje pred Bogom i da donesu ispravan sud o zaprjekama punijem sudjelovanju u životu Crkve.

Papa Franjo u broju 301 *Amoris laetitia* naglašava, „kako se nikad ne bi pomislilo da se zahtjevi evanđelja na bilo koji način žele umanjiti“, da „Crkva posjeduje solidno razmišljanje u vezi s ublažavajućim uvjetima i okolnostima“, te „se ne može jednostavno reći da svi oni koji se nalaze u nekoj od takozvanih 'neredovitih' situacija žive u smrtnom grijehu, lišeni posvetne milosti. Ovdje se krije

1. nešto više od pukog nepoznavanja propisa.
2. Pojedinac može dobro poznavati propis, ali ima velike teškoće u razumijevanju 'vrednota sadržanih u ćudorednom propisu' ili
3. se može nalaziti u konkretnim prilikama koje mu ne dopuštaju djelovati drukčije i donositi druge odluke a de ne učini novi grijeh. Kao što su sinodski oci rekli, 'pojedini čimbenici mogu ograničiti nečiju sposobnost odlučivanja',“[324]

Papa Franjo u broju 302 *Amoris laetitia* dva puta citira *Katekizam Katoličke Crkve* glede „okolnosti koje ublažuju moralnu odgovornost“:

1. „Ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti neznanjem, nepažnjom, nasiljem, strahom, navikama, neumjerenim strastima i drugim psihičkim ili društvenim čimbenicima.“ (*Katekizam Katoličke Crkve*, 1735)
2. „spominje 'čuvstvenu nezrelost, snagu stečenih navika, stanje tjeskobe ili druge psihičke ili društvene činioce'“[325] (*Katekizam Katoličke Crkve*, 2352).

Kao zaključak ovoga broja 302, *Amoris laetitia* kaže:

„Zato negativan sud o objektivnoj situaciji ne uključuje sud o ubrojivosti ili krivnji dotične osobe.“[326]

[324] AL, 301.
[325] AL, 302.
[326] AL, 302.

Slično kaže i sinodski tekst *Relatio finalis* u broju 85 pozivajući se na isti izvor Papinskog vijeća za zakonodavne tekstove.[327]

Kada govori o savjesti, papa Franjo u broju 303 *Amoris laetitia* kaže da „savjest može prepoznati ne samo da određena situacija objektivno govoreći ne odgovara svim zahtjevima evanđelja nego također može prepoznati iskreno i pošteno ono što je trenutačno najvelikodušniji odgovor koji mogu dati Bogu i uvidjeti s određenome moralnom sigurnosti da je upravo to ono što sâm Bog traži usred konkretne složenosti nečijih ograničenosti, premda to još nije potpuno opredmećen ideal.“[328] Papa Franjo je već je u broju 37 *Amoris laetitia* rekao za savjest: „Pozvani smo odgajati savjesti, a ne težiti tome da ih zamijenimo.“[329]

Papa Franjo u broju 305 *Amoris laetitia* navodi Međunarodnu teološku komisiju, „koja ističe: 'Prirodni se zakon ne može predstaviti kao već uspostavljen skup pravila koja se nameću *a priori* moralnom subjektu; naprotiv, to je izvor objektivnog nadahnuća za njegov, izrazito osobni, proces donošenja odluka.'“[330]

Već je Bernard Häring u *Kristovom zakonu* pisao o tome ima li smisla isključiti od sakramenatâ razvedene i ponovno civilno vjenčane navodeći razloge koji se spominju i u *Amoris laetitia*: „Naprotiv, drukčiji je problem u slučaju kad je rastavljeni, katkada i do granica heroizma, nastojao spasiti svoj brak koji je izgledao valjan ali na kraju bez svoje krivnje, nije uspio; i potom ponovo stupi (civilno) u brak kako bi njegova djeca, kojoj je potreban odgoj, ponovo imala oca odnosno majku te sada živi u sretnom braku koji po savjesti ne može razvrći. U takvu slučaju nameće se pitanje koji smisao može imati isključenje od primanja sakramenata, da li je to pokajnički ('osvetna') kazna ... No takva pokajnička kazna bila bi očito nepravedna, to više što je Crkva na drugim područjima, unatoč jasnim protucrkvenim i protupisamskim postupcima, vrlo blaga. 'Ljekovita kazna' mogla bi doći u obzir samo u obliku potpune spolne suzdržljivosti, ali nju u većini slučajeva savjest pojedinaca ne može prihvatiti, a lako bi mogla djelovati razorno na obitelj.“[331]

Pričest osobâ koje su razvedene i u civilnom braku može se ticati intrinzično zlih činâ ili činâ koji su u sebi zli o kojima govori enciklika *Veritatis splendor* u broju 80:

„Razum pak svjedoči da ima predmeta ljudskog čina koji se 'ne usmjeruju' prema Bogu, jer korjenito protuslovi dobru osobe, koja je načinjena na njegovu sliku i priliku. To su čini koji su se u moralnoj tradiciji Crkve nazvali 'u sebi zlima' (*intrinsece malum*): oni su to uvijek i po

[327] Usp. XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis*,85.
[328] AL, 303.
[329] AL, 37.
[330] AL, 305.
[331] Bernard HÄRING, *Kristov zakon*, 506-507.

sebi, odnosno po samome svojem predmetu, neovisno o daljnjim nakanama onoga tko djeluje i o okolnostima. Zbog toga, nimalo ne niječući utjecaj što ga na moralnost imaju okolnosti i osobito namjere, Crkva uči kako 'postoje čini koji po sebi samima i u sebi samima, neovisno o okolnostima, nisu nikad dopustivi, zbog samog njihovog predmeta'.“[332]

Veritatis splendor u broju 81 kaže: „Zbog toga, okolnosti ili nakane nikada neće moći jedan čin po svojem predmetu unutarnje nečastan pretvoriti u 'subjektivno' častan čin ili čin koji se može braniti kao izbor.“[333]

Kongregacija za nauk vjere u *Deklaraciji o eutanaziji* (1980.) govori da „zbog produljenih ili nepodnošljivih bolova, zbog motiva čuvstvenog reda ili zbog raznih drugih razloga“ za „narav ubojničkog čina koji je po sebi uvijek nedopustiv“ (što po tom izrazu znači da je čin: u sebi zao ili *intrinsece malum*) „osobna odgovornost i može biti smanjena ili čak posve uklonjena“ jer postoji „pogrešan sud savjesti“, a tamo gdje ne postoji osobna odgovornost za neki čin ne postoji ni osobni grijeh za „čin koji je po sebi uvijek nedopustiv“, odnosno po ovim riječima i opisu iz *Deklaracije o eutanaziji* može se dogoditi da nema ubrojivosti ili krivnje za počinjeni čin koji je po sebi uvijek nedopustiv, tj. koji je u sebi zao (*intrinsece malum*) „zbog motiva čuvstvenog reda ili zbog raznih drugih razloga“.[334]

Amoris laetitia u broju 305 kaže:

„Zbog uvjetovanosti i olakotnih čimbenika, moguće je da u objektivnoj situaciji grijeha – u kojoj ne postoji uopće ili dijelom subjektivna krivnja – osoba može živjeti u Božjoj milosti, može voljeti, a također može rasti u životu milosti i ljubavi, primajući u tu svrhu pomoć Crkve.“[335]

U istom broju 305, na kraju navedene rečenice stoji bilješka 351 u kojoj papa pojašnjava značenje *pomoć Crkve* ovim riječima:

„U određenim slučajevima to može uključivati također pomoć sakramenata. Zbog toga 'svećenike podsjećam da ispovjedaonica nije soba za mučenje, već mjesto susreta s Gospodinovim milosrđem'. Želim isto tako istaknuti da euharistija 'nije nagrada za savršene, već velikodušni lijek i hrana za slabe'.“[336]

Na indirektan način preko bilješke 351, papa Franjo ovdje otvara mogućnost primanja sakramenata ispovijedi i euharistije, tj. „pomoć sakramenata“ ako „ne postoji uopće ili dijelom

[332] VS, 80.
[333] VS, 81.
[334] KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Deklaracija o eutanaziji*, II.
[335] AL, 305.
[336] AL, 305, bilješka 351.

subjektivna krivnja“ „u objektivnoj situaciji grijeha“ i to „u određenim slučajevima“ za „one koji žive u 'neredovitim' situacijama“ - kojima se i obraća na početku broja 305 *Amoris laetitia.*

Zaključak

Ovaj istraživački licencijatski rad pod naslovom *Tijek nastanka posinodalne apostolske pobudnice* ***Amoris laetitia – Radost ljubavi*** *s obzirom na pitanje o pripuštanju sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih* pokušao je rasvijetliti problematiku pitanja može li Crkva vjernicima koji su doživjeli brodolom crkvenoga braka, a učinili su sve u svojoj moći da bi ga spasili i sada žive u drugom, civilnom braku kušajući bračnu sreću u vjernosti i odgoju djece, ponuditi sakramente ispovijedi i euharistije. Istražili smo i kritički vrednovali crkvene dokumenate, izabrane teološke radove i službene nagovore koji su utjecali na razvoj i nastanak posinodalne apostolske pobudnice *Amoris laetitia – Radost ljubavi* pape Franje iz 2016. godine s obzirom na uvjete i mogućnosti pripuštanja sakramentima pomirenja i euharistije rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih

U prvom poglavlju pod naslovom „Crkveni dokumenti i službeni nagovor kardinalima koji prethode *Amoris laetitia* s obzirom na pitanje pripuštanja sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih“ analizirali smo šest službenih dokumenata proizišlih iz dvije Biskupske sinode (izvanredne sinode iz 2014. i redovite iz 2015.), kao i službeni nagovor kardinalima što ga je održao kardinal Walter Kasper.

Pripremni dokument Treće izvanredne Biskupske sinode o *Pastoralnim izazovima vezanim uz obitelj u kontekstu evangelizacije* iz 2013. godine poslao je *Pitanja (Anketu)* kako bi sve partikularne Crkve aktivno sudjelovale u pripremi izvanredne sinode. *Anketa (Pitanja)* ticala su se rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih glede svjesnosti njihove situacije i nemogućnosti pristupa sakramentima ispovijedi i euharistije (ravnodušnost, marginaliziranost ili patnja), te koliko osoba traži ove sakramente i kakva pitanja postavljaju u vezi toga.

Glavni dio prvog poglavlja obrađivao je izlaganje kardinala Waltera Kaspera spram pristupa sakramentima i reakcije petorice kardinala, jednog nadbiskupa i dva teološko-filozofska znanstvenika na Kasperov prijedlog. Ono što je zajedničko svima je nerazrješivost ženidbe koja je utemeljena u Svetom pismu. Kanonski aspekt o ženidbi pokazao je napredak u odnosu Zakonika kanonskoga prava iz 1917. s Zakonikom iz 1983. koji više ne prijeti crkvenim kaznama prema rastavljenima i civilno vjenčanima i o kojima papinski dokumenti *Familiaris consortio* i *Sacramentum caritatis* govore gotovo s ljubavlju prihvaćajući ih u Crkvu, ali bez mogućnosti ispovijedi pričesti.

Među crkvenim ocima, kao što su Origen i Bazilije, potvrđuje se praksa lokalnih Crkava koje su dozvoljavale pričest mužu ili ženi prema kojima je učinjen preljub i koji sada žive s

drugim bračnim drugom. Sve je to u suprotnosti sa Svetim pismom, ali se tolerira radi izbjegavanja „većeg zla“. Ambrozije, Jeronim i Augustin pridonijeti će da se na Zapadu radikalno poima nerazrješivost ženidbe, s time da će Augustin priznati pred kraj života da nije došao do savršenog rješenja.

Crkveni sabori, u pravilu, ne dozvoljavaju drugu ženidbu. Izuzetak su Trulski sabor iz 692. godine koji dopušta rastavu radi jamčenja mogućnosti nove ženidbe nakon pretpostavljene smrti jednoga od supružnika, a ne da bi dopustio rastavu kao takvu; sinode u Verberieu i Compiègneu iz druge polovice 8. stoljeća koje su dozvoljavale novu ženidba u slučaju preljuba i nekih nemoralnih radnji, uz poziv na apstinenciju i nedužnoj strani. Sinoda u Veroni koju je potvrdio Drugi ekumenski lionski sabor (1274.) ubrojila je ženidbu među sakramente, a ekumenski sabor u Firenci (1439.) godine označava nerazrješivost ženidbe kao jedno od dobara ženidbe koje je potvrdio i Tridentski sabor (1563.).

Pravoslavne Crkve poznaju načelo *oikonomije* na temelju kojega se zbog milosrdnih razloga ili da bi se izbjegli teži grijesi dopušta druga ženidba, premda je prvi ženidbeni drug još živ. Ženidbeni vez prestaje postojati nakon preljuba ili sličnih grijeha jer se promatra samo kao teološki ili duhovni vez, iako je kao sakrament nerazrješiv, ali nerazrješivost nije zakonska, već moralna. Na Zapadu se ne rastavlja ono što je Bog sastavio (usp. Mk 10,9), dok se na pravoslavnome Istoku *porneía* tumači kao stvarna iznimka od nerazrješivosti ženidbe.

Kardinal Walter Kasper govori o konkretnim situacijama i pita se ako je razvedenoj i ponovno vjenčanoj osobi zaista žao što nije uspjela u prvom braku; ako su razjašnjene obveze iz prvog braka i povratak definitivno ne dolazi u obzir; ako ne može, bez nove krivnje, poništiti obveze koje su preuzete u drugom, civilnom braku; ako nastoji živjeti drugi, civilni brak najbolje što može na temelju vjere i u vjeri odgajati svoju djecu; ako čezne za sakramentima kao izvorom snage u svojoj situaciji; moramo li joj odbiti ili možemo li joj odbiti sakrament pokore i pričesti, nakon razdoblja preorijentacije? Njegovo promišljanje nadahnuto je prijedlogom Josepha Ratzingera koji je aktualizirao Bazilijev pristup.

Instrumentum laboris (2014.) izvještava kako među svećenstvom prevladava tendencija da se udovolji pristupu sakramentima. *Relatio synodi* Treće izvanredne Biskupske sinode (2014.) govori o tome kako su se neki sinodski oci izjasnili za mogućnost pripuštanja sakramentima pokore i euharistije rastavljenih i ponovno vjenčanih u određenim situacijama i pod točno određenim uvjetima, te imajući na umu razliku između objektivnog stanja grijeha i olakotnih okolnosti, što je povezano s tekstom *Amoris laetitia.*

Drugo poglavlje pod naslovom „*Amoris laetitia* i pitanje pripuštanja sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih“ nije donijelo u eksplicitnom izrazu dozvolu za

ispovijed i pričest koje bi pratili točno određeni uvjeti, kako je poviše naveo kardinal Kasper, već je papa Franjo u broju 305, obraćajući se svakom pastiru koji „primjenjuje ćudoredne zakone na one koji žive u 'neredovitim situacijama'", rekao da „zbog uvjetovanosti i olakotnih čimbenika, moguće je da u objektivnoj situaciji grijeha – u kojoj ne postoji uopće ili dijelom subjektivna krivnja – osoba može" primiti „pomoć Crkve". Ta pomoć Crkve pojašnjena je konkretno u bilješci 351 kao „pomoć sakramenata". S obzirom na tradiciju Crkve koja je bila tucioristički naglašena, sada se stavlja naglasak na približavanje osoba Bogu uz praćenje, razlučivanje i integriranje slabosti neredovitih situacija rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih.

Treće poglavlje nosi naziv „Kritički prikaz gorućih pitanja o temi prije i tijekom nastanka *Amoris laetitia*" i sinteza je prva dva poglavlja, te nudi mogućnost približavanja pastoralnom rješenju pristupa sakramentima. *Amoris laetitia* donosi promišljanje o civilnom braku koji može biti opisan kao „druga veza koja je s vremenom ojačala, s novom djecom, dokazanom vjernošću, velikodušnim predanjem, kršćanskim zauzimanjem, sviješću o neredovitosti svoje situacije iz koje se teško vratiti natrag a da se ne osjeti u savjesti kako će se upasti u nove grijehe." Papa Franjo nudi ispit savjesti: „Rastavljeni koji sklope novu ženidbu trebaju se zapitati kako su se ophodili s djecom pošto je ženidbeni savez zapao u teškoće, jesu li se trudili oko pomirenja, kako je napuštenom bračnom drugu, koje su posljedice novog odnosa na ostatak obitelji i zajednicu vjernika, te kakav primjer njihov odnos pruža mladima koji se tek pripravljaju za ženidbu."

Glavni problem pristupa sakramentima je nerazrješivost ženidbe i odluka svećenika koju treba donijeti u internom forumu o tome može li osoba, vođena Kristovim putem, u savjesti biti subjektivno nevina s obzirom na objektivno zlo, kao i pitanje sablazni koje se nameće pred zajednicu. Primjer Kongregacije za nauk vjere u *Deklaraciji o eutanaziji* (1980.) govori da „zbog produljenih ili nepodnošljivih bolova, zbog motiva čuvstvenog reda ili zbog raznih drugih razloga" za „narav ubojničkog čina koji je po sebi uvijek nedopustiv" (što znači u sebi zao ili *intrinsece malum*) „osobna odgovornost i može biti smanjena ili čak posve uklonjena". No, tu postoji „pogrešan sud savjesti" koji bi kod rastavljenih i civilno vjenčanih trebao biti rasvijetljen.

Odgovor na problem ispovijedi i pričesti rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih ne nalazi se u Svetom pismu, ali je postojao kao toleriranje u praksama nekih lokalnih Crkava kako posebno navode Origen i Bazilije. Naglasak u ovom radu je bio na iznošenju ove prakse koja je zabilježena u povijesti, kao i na rasvjetljivanju moguće aktualizacije za današnje vrijeme koja se indirektno može tumačiti u *Amoris laetitia.* U doktorskom radu namjeravam istražiti daljnji

razvoj navedene teme s obzirom na uvjete i mogućnosti pripuštanja sakramentima pomirenja i euharistije rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih nakon apostolske pobudnice *Amoris laetitia*.

Sažetak

Ovaj rad analizirao je crkvene dokumenate, teološke radove i službene nagovore koji su u bitnome utjecali na nastanak apostolske pobudnice *Amoris laetitia.* Premda se nerazrješivost ženidbe ne dovodi u pitanje u Tradiciji Crkve, Origen i Bazilije priznaju praksu lokalnih Crkava koje su tolerirale drugu ženidbu za života prvog supružnika uz mogućnost pričesti u određenim okolnostima iako su svjesni da je to u suprotnosti sa Svetim pismom. Crkveni sabori ne dopuštaju drugu ženidbu za života supružnika, no sinode u Verberieu i Compiègneu od druge polovice 8. st. to dozvoljavaju u slučaju preljuba i nemoralnih radnji, uz poziv na apstinenciju i nedužnoj strani. Tridentski sabor (1563.) je potvrdio prethodne sabore (Lyion i Firenca) o tome da nije dozvoljeno u isto vrijeme imati više žena. Pravoslavne Crkve načelom *oikonomije* dopuštaju drugu ženidbu jer se razvod temelji na moralnoj a ne samo fizičkoj smrti bračne veze. Kardinal Walter Kasper predložio je za današnje vrijeme tumačenje Josepha Ratzingera glede pričesti rastavljenih i civilno vjenčanih koje je nadahnuto Bazilijevim stajalištem i čiji se opis uvjeta i okolnosti u bitnome nalazi u *Amoris laetitia. Instrumentum laboris* (2014.) izvještava da „među svećenstvom prevladava tendencija da se problem riješi jednostavnim udovoljavanjem zahtjevu za pristup sakramentima.“ Neki sinodski oci su se izjasnili za mogućnost pripuštanja sakramentima pod točno određenim uvjetima u *Relatio synodi* (2014.). *Veritatis splendor* u broju 81 kaže da „okolnosti ili nakane nikada neće moći jedan čin po svojem predmetu unutarnje nečastan pretvoriti u 'subjektivno' častan čin ili čin koji se može braniti kao izbor“, no primjer Kongregacije za nauk vjere u *Deklaraciji o eutanaziji* (1980.) govori za „narav ubojničkog čina koji je po sebi uvijek nedopustiv“ (što znači da je čin: u sebi zao ili *intrinsece malum*) kako „zbog produljenih ili nepodnošljivih bolova, zbog motiva čuvstvenog reda ili zbog raznih drugih razloga (…) osobna odgovornost i može biti smanjena ili čak posve uklonjena“. *Amoris laetitia* u broju 302 kaže da „negativan sud o objektivnoj situaciji ne uključuje sud o ubrojivosti ili krivnji dotične osobe.“ Odgovor na pitanje dozvole pripuštanja sakramentima rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih nije izrijekom naveden u glavnom tekstu *Amoris laetitia,* već papa Franjo u broju 305, govoreći onima „koji žive u 'neredovitim situacijama'“, kaže da „zbog uvjetovanosti i olakotnih čimbenika, moguće je da u objektivnoj situaciji grijeha – u kojoj ne postoji uopće ili dijelom subjektivna krivnja – osoba može“ primiti „pomoć Crkve“ koja je objašnjena u bilješci 351 kao „pomoć sakramenata“, gdje se spominje „ispovjedaonica“ i „euharistija“.

Ključne riječi: papa Franjo, *Amoris laetitia*, Biskupska sinoda, nerazrješivost ženidbe, rastavljeni i ponovno civilno vjenčani, primanje sakramenata ispovijedi i euharistije, Walter Kasper, Origen, Bazilije, Augustin, Joseph Ratzinger

Summary

This thesis has analysed ecclesiastical documents, theological thesis and official lecture which had a big influence on the making of the apostolic exhortation *Amoris laetitia.* Even though the indissolubility of marriage is unquestionable in the Church's tradition, Origen and Basil accepted that local churches have tolerated a second marriage during the first spouse's lifetime with the possibility of communion under specific circumstances while being aware that it is opposed to the Holy Scripture. Church councils do not allow a second marriage during the first spouse's lifetime, but synods in Verberie and Compiègne have allowed it since the second half of the 8th century in case of infidelity and immoral acts with an appeal to abstinence of the innocent spouse. The Council of Trent (1563) approved of previous councils (Lyion and Florence) when it comes to not being allowed to have more wives at the same time. Orthodox churches allow a second marriage by the principle of *oikonomia* due to the fact that divorce is not only based on physical, but also on moral death of the union. Cardinal Walter Kasper proposed Joseph Ratzinger's interpretation regarding the communion of divorced and civilly married people which is inspired by Basil's point of view and whose description of the conditions and circumstances can be found in *Amoris laetitia. Instrumentum laboris* (2014) reports that "the prevailing tendency among some of the clergy is to resolve the issue by simply complying with the request for access to the sacraments". Some synod fathers spoke about the possibility of receiving sacraments under precisely specified circumstances in *Relatio synodi* (2014) which preceded *Amoris laetitia. Veritatis splendor* in number 81 states that "circumstances or intentions can never transform an act intrinsically evil by virtue of its object into an act 'subjectively' good or defensible as a choice", but the example of the Congregation for the Doctrine of the Faith in *Declaration on Euthanasia* (1980) states that "the nature of this act of killing, which will always be in itself something to be rejected" (which means that the act is: in itself evil or *intrinsece malum*) and that "by reason of prolonged and barely tolerable pain, for deeply personal or other reasons (…) the guilt of the individual may be reduced or completely absent". *Amoris laetitia* in number 302 states that "a negative judgment about an objective situation does not imply a judgment about the imputability or culpability of the person involved". There are distinguishing mitigating circumstances regarding the second marriage between divorced people according to number 298 *Amoris laetitia* (*a second union consolidated over time, with new children, proven fidelity, generous self giving, Christian*

commitment, a consciousness of its irregularity and of the great difficulty of going back without feeling in conscience that one would fall into new sins).

Amoris laetitia in number 300 issues a examination of conscience (*The divorced and remarried should ask themselves: how did they act towards their children when the conjugal union entered into crisis; whether or not they made attempts at reconciliation; what has become of the abandoned party; what consequences the new relationship has on the rest of the family and the community of the faithful; and what example is being set for young people who are preparing for marriage*.) Number 300 *Amoris laetitia*, which talks about the divorced and civilly married, states points of view in favour of avoiding double moral standard and the danger of misunderstanding in case of which every priest can arrange sacramental benefits: responsible personal and pastoral discernment of particular cases in order to recognise the level of responsibility which is different for each case because the consequences or the impacts of some rule do not always necessarily need to be the same. This is also the case with regard to sacramental discipline, since discernment can recognize that in a particular situation no grave fault exists (cf. *Evangelii Gaudium*, no. 44 and 47). Priests have the duty to accompany the divorced and remarried in helping them to understand their situation according to the teaching of the Church and the guidelines of the bishop because of the examination of conscience concerning the spouse and children from the sacramental marriage and new civil marriage. Observing and distinguishing while talking with the priest *in foro interno* helps them to become aware of their new state in front of God and to make the right judgement about obstacles to more complete involvement in the life of the Church. The answer to the question of divorced and civilly married people receiving sacraments is not clearly indicated in the main text *Amoris laetitia*, yet Pope Francis states that at number 305 by saying that "because of forms of conditioning and mitigating factors, it is possible that in an objective situation of sin – which may not be subjectively culpable, or fully such – a person can" receive "the Church's help" which is explained in the note 351 as "the help of the sacrament" where "the confessional" and "the Eucharist" are also mentioned.

Keywords: *Pope Francis, Amoris laetitia, Synod of Bishops, indissolubility of marriage, divorced and civilly remarried, receiving the sacraments of confession and the Eucharist, Walter Kasper, Origen, Basil, Augustine, Joseph Ratzinger*

Kratka bilješka o mentoru

Prof. dr. sc. Tonči Matulić rođen je 26. listopada 1966. godine u Postirima na otoku Braču. Osnovnu školu pohađao je u rodnome mjestu, a srednju u Supetru na otoku Braču i u Splitu. Ispit zrelosti položio je 1985. godine u Nadbiskupijskoj gimnaziji u Splitu. Filozofsko-teološki studij završio je 1991. godine na Teologiji u Splitu Katoličkoga bogoslovnog fakulteta (KBF) u Zagrebu. Za svećenika Hvarske biskupije zaređen je 1992. godine. Poslijediplomski studij iz moralne teologije pohađao je na KBF-u Sveučilišta u Zagrebu ak. god. 1991./92., a nastavio ga je ak. god. 1993./94. na Visokom institutu za moralnu teologiju Academia Alphonsiana Papinskoga Lateranskog Sveučilišta u Rimu na kojemu je 1995. godine magistrirao, a 1998. godine doktorirao moralnu teologiju. Dodatno se 1995. godine usavršavao iz bioetike na Institutu za bioetiku Medicinskog fakulteta Katoličkoga sveučilišta Sacro Cuore u Rimu, a 1996. godine na Joseph and Rose Kennedy Institute of Ethics Sveučilišta Georgetown u Washingtonu, D.C., SAD. Nastavničku djelatnost na KBF-u Sveučilišta u Zagrebu započeo je u ljetnom semestru ak. god. 1998./99. na Katedri moralne teologije. Na KBF-u Sveučilišta u Zagrebu, podjednako na diplomskome i poslijediplomskome studiju, predaje nekoliko glavnih i izbornih predmeta i seminara iz moralne teologije i socijalnog nauka Crkve. Redoviti je profesor u trajnom zvanju od studenoga 2016. godine na Katedri moralne teologije KBF-a Sveučilišta u Zagrebu, a od listopada 2009. vršitelj je dužnosti pročelnika. Od listopada 2005. do rujna 2010. godine obnašao je službu prodekana za znanost KBF-a Sveučilišta u Zagrebu, a od listopada 2012. do ožujka 2017. godine obnašao je službu dekana KBF-a Sveučilišta u Zagrebu. Član je uredništva *Bogoslovske smotre* od 2001. godine, a glavni i odgovorni urednik bio je od 2011. do 2016. godine. U svojstvu mentora vodio je do kraja stotinjak diplomskih, četiri (4) licencijatska i šest (6) doktorskih radova. Od travnja 2014. do srpnja 2021. godine bio je predsjednik Hrvatske sekcije Europskoga društva za katoličku teologiju. Predsjednik je Društva bivših studenata KBF-a Sveučilišta u Zagrebu od njegova osnutka 2016. godine. Član je nekoliko domaćih i međunarodnih strukovnih organizacija. Objavio je jedanaest (11) autorskih knjiga, priredio je tri (3) zbornika radova, objavio je više desetaka znanstvenih i stručnih radova u domaćim i međunarodnim časopisima i zbornicima radova. U svojstvu pozvanoga predavača sudjelovao je na brojnim domaćim i međunarodnim znanstvenim simpozijima. Aktivno sudjeluje u javnim raspravama o gorućim društvenim, etičkim i bioetičkim temama.

Kratka bilješka o autoru

Mario Preden rođen je 15. travnja 1976. u Kninu gdje je završio osnovnu školu. Zbog rata u Hrvatskoj, srednju Tehničku školu završio je u Puli 1994. godine. Diplomirao je teologiju na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2001. godine. Iste godine počinje raditi kao vjeroučitelj u Kninu u osnovnoj i srednjoj školi sve do danas. Poslijediplomski sveučilišni studij licencijata i doktorata upisao je 2013. godine na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

LITERATURA

1. Izvori

Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jérusalem“, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.

Novi zavjet s uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ^{2}1998.

DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, Zagreb, ^{7}2008.

KATEKIZAM KATOLIČKE CRKVE (11. listopada 1992.), Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb, 2016.

ZAKONIK KANONSKOGA PRAVA (25. siječnja 1983.), Zagreb, 1996.

2. Učiteljstvo

BENEDIKT XVI., *Sacramentum caritatis – Sakrament ljubavi. Postsinodalna apostolska pobudnica Svetoga Oca Benedikta XVI. o euharistiji, izvoru i vrhuncu života i poslanja Crkve, upućena biskupima, kleru, osobama posvećenog života i vjernicima laicima* (22. veljače 2007.), Zagreb, ^{2}2008.

DRUGI LYONSKI SABOR (14. opći) (7. svibnja – 17. srpnja 1274.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.

FIRENTINSKI SABOR (17. opći) (26. veljače 1439. – (?) kolovoza 1445.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.

FRANJO, *Amoris laetitia – Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, (19. ožujka 2016.), Zagreb, 2016.

FRANJO, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja. Apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama i svim vjernicima laicima o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu,* (24. studenoga 2013.), Zagreb, 2013.

FRANJO, *Misericordiae vultus – Lice milosrđa. Bula najave izvanrednoga jubileja milosrđa* (11. travnja 2015.), Zagreb, 2015.

III. IZVANREDNA BISKUPSKA SINODA, *Pastoral Challenges to the Family in the Context of Evangelization. Preparatory Document*, Vatican City, 2013.

IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22. studenoga 1981.), Zagreb 2009.

IVAN PAVAO II., *Mulieris dignitatem. Apostolsko pismo o dostojanstvu i pozivu žene prigodom Marijanske godine* (15. kolovoza 1988.), Zagreb, ^{2}2003.

IVAN PAVAO II., *Reconciliatio et paenitentia – Pomirenje i pokora* (2. prosinca 1984.), Zagreb, 1996.

IVAN PAVAO II., *Veritatis splendor – Sjaj istine. Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve* (6. kolovoza 1993.), Zagreb, 1998.

MEĐUNARODNA TEOLOŠKA KOMISIJA, *Dokument o limbu. Nada u spasenje djece umrle bez krštenja* (19. siječnja 2007.), Zagreb, ^{2}2008.

PAPINSKO VIJEĆE ZA TUMAČENJE ZAKONSKIH TEKSTOVA, *Izjava o pripuštanju svetoj pričesti rastavljenih i ponovno vjenčanih vjernika* (24. lipnja 2000.), u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 238-241.

PRVI NICEJSKI SABOR (19. lipnja – 25. kolovoza 325.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.

SV. BAZILIJE, Letter 188, u: *Letters Volume 2 (186-368). The Fathers of the Church: A New Translation Volume 28,* The Catholic University of America, 1969.

SINODA U ELVIRI (Španjolska) (300. – 303.?), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.

TRIDENTSKI SABOR (13. prosinca 1545. – 4. prosinca 1563.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.

XIV. OPĆA REDOVITA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Relatio finalis - Zaključno izvješće Biskupske sinode Svetom Ocu Franji. Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, (24. listopada 2015.), Zagreb 2016.

3. Knjige i zbornici

COCCOPALMERIO, Francesco, *A Comentary on Chapter Eight of Amoris Laetitia,* New York – Mahwah, 2017.

DODARO, Robert (ur.), *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Split, 2015.

DODARO, Robert (ur.), *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church*, San Francisco, 2014.

HÄRING, Bernard, *Kristov zakon. Slobodni u Kristu*, III, Zagreb, 1986.

KASPER, Walter, *The Gospel of the Family*, New York – Mahwah, 2014.

VARGIĆ, Hrvoje, *Amoris laetitia: vjernost ili lom? Od Wojtile do pape Franje*, Zagreb, 2019.

ZEC, Slavko, *Mitis Iudex Dominus Iesus – Blagi sudac Gospodin Isus. Komentar i primjena*, Zagreb, 2017.

4. Studije i članci

BRANDMÜLLER, Walter, Jednost i nerazrješivost ženidbe. Od ranoga srednjeg vijeka do Tridentskoga sabora, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 107-124.

BRANDMÜLLER, Walter, Unity and Indissolubility of Marriage. From the Middle Ages to the Council of Trent, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church*, Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 129-147.

BURKE, Raymond Leo, Kanonski postupak za proglašenje ništavosti ženidbe kao traganje za istinom, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 176-200.

BURKE, Raymond Leo, The canonical Nullity of the Marriage Process as the Search for the Truth, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church*, Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 210-241.

CAFFARRA, Carlo, Sacramental Ontology and the Indissolubility of Marriage, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church*, Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 166-180.

CAFFARRA, Carlo, Sakramentalna ontologija i nerazrješivost ženidbe, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 139-150.

GRBAC, Josip, Milosrđe i istina u odnosu na rastavljene i ponovno vjenčane u pobudnici pape Franje „Amoris laetitia“, u: *Riječki teološki časopis,* 25 (2017.) 1, 3-17.

DE PAOLIS, Velasio, Rastavljeni i civilno ponovno vjenčani i sakramenti euharistije i pokore, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 151-175.

DE PAOLIS, Velasio, The Divorced and Civilly Remarried and the Sacraments of the Eucharist and Penance, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 181-209.

MANKOWSKI, Paul, Dominical Teaching on Divorce and Remarriage. The Biblical Data, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 36-63.

MANKOWSKI, Paul, Gospodinovo učenje o rastavi i ponovnoj ženidbi. Biblijski podaci, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 27-50.

MÜLLER, Gerhard Ludwig, Nerazrješivost ženidbe i rasprava o civilno ponovno vjenčanima i sakramentima, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 125-138.

MÜLLER, Gerhard Ludwig, Testimony to the Power of Grace. On the Indissolubility of Marriage and the Debate concerning the Civilly Remarried and the Sacraments, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 148-165.

Joseph RATZINGER, "Zur Frage nach der Unauflöslichkeit der Ehe: Bemerkungen zum dogmengeschichtlichen Befund und zu seiner gegenwärtigen Bedeutung" in Ehe und

Ehescheidung: Diskussion unter Christen, Franz Henrich – Volker Eid (ur.), Kösel-Verlag, München, 1972, 35-56.

RIST, John M., Divorce and Remarriage in the Early Church. Some Historical and Cultural Reflections, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 64-92.

RIST, John M., Rastava i ponovna ženidba u prvoj Crkvi. Povijesna i kulturna promišljanja, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 51-76.

ŠOTA, Stanislav, Pastoralno djelovanje s rastavljenima i civilno vjenčanima prema pobudnici *Amoris laetita*, u: *Diacovensia,* 25 (2017.) 2, 285-301.

VALKOVIĆ, Marijan, Problematika neuspjelih ženidbi. Razvedeni i civilno vjenčani, u: *Bogoslovska smotra* 49 (1979.) 1-2, 114-143.

VASIL', Cyril, Rastava supružnikâ, rastava braka, razrješenje veza i druga ženidba. Teološki i praktični pristupi Pravoslavnih Crkava, u: *Ostati u Kristovoj istini. Ženidba i pričest u Katoličkoj Crkvi,* Robert Dodaro (ur.), Split, 2015., 77-106.

VASIL', Cyril, Separation, Divorce, Dissolution of the Bond, and Remarriage. Theological and Practical Approaches of the Orthodox Churches, u: *Remaining in the Truth of Christ. Marriage and Communion in the Catholic Church,* Robert Dodaro (ur.), San Francisco, 2014., 93-128.

5. Rječnici i enciklopedije

Enciklopedijski teološki rječnik, Zagreb, 2009.

Suvremena katolička enciklopedija, Split, 2005.

6. Internetska izdanja

BENEDIKT XVI., Kateheza pape Benedikta XVI. na općoj audijenciji (6. lipnja 2007.), u: https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2007/documents/hf_ben-xvi_aud_20070606.html (viđeno 2. lipnja 2021.).

BISKUPSKA SINODA, III. IZVANREDNA OPĆA BISKUPSKA SINODA, *Relatio Synodi - Sinodsko izvješće. Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5.-19. listopada 2014.) (18. listopada 2014.), Vatikan, 2014., u: https://ika.hkm.hr/dokumenti/relatio-synodi-trece-izvanredne-opce-biskupske-sinode-pastoralni-izazovi-vezani-uz-obitelj-u-kontekstu-evangelizacije-5-19-listopada-2014/ (viđeno 17. lipnja 2020.).

BISKUPSKA SINODA, XIV. REDOVITA OPĆA SKUPŠTINA BISKUPSKE SINODE, *Lineamenta – Smjernice. Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenom svijetu*, Vatikan, 2014., u: https://djos.hr/wp-content/uploads/2015/02/Sinoda_materijal.pdf (viđeno 21. ožujka 2020.).

INTERNATIONAL THEOLOGICAL COMMISSION, *In Search of a Universal Ethic: A New Look at the Natural Law*, 2009., u: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20090520_leggenaturale_en.html#2.6._The_moral_dispositions_of_the_person_and_his_concrete_action (viđeno 30. travnja 2021.).

KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Deklaracija o eutanaziji* (5. svibnja 1980.), u: *Bogoslovska smotra* 50 (1980.) 4, 400-405, u: https://hrcak.srce.hr/37460 (viđeno 5. rujna 2020.).

Papa FRANJO, Apostolsko pismo u obliku motuproprija *Blagi sudac Gospodin Isus* kojim se reformiraju kanoni Zakonika kanonskog prava o parnicama za proglašenje ništavosti ženidbe (15. kolovoza 2015.), Zagreb, u: *Službene vijesti Hrvatske biskupske konferencije*, 17 (2018.) 2, 2-6, u: https://hbk.hr/wp-content/uploads/2019/02/2018_br2_Sluzbene-vijesti-HBK.pdf (viđeno 26. srpnja 2021.).

Papa FRANJO, Concistoro straordinario: Parole del Santo Padre Francesco dopo la recita dell'Ora terza (21. veljače 2014.), u:

https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2014/february/documents/papa-francesco_20140221_concistoro-ora-terza.html (viđeno 10. rujna 2021.).

PONTIFICAL COUNCIL FOR LEGISLATIVE TEXTS, *Declaration Concerning the Admission to Holy Communion of Faithful Who Are Divorced and Remarried* (24. lipnja 2000.), u: https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/intrptxt/documents/rc_pc_intrptxt_doc_20000706_declaration_en.html (viđeno 22. srpnja 2021.).

RATZINGER, Joseph, On the question of the indissolubility of marriage. Remarks on the dogmatic-historical state of affairs and its significance for the present, 1972., u: https://www.pathsoflove.com/pdf/ratzinger-indissolubility-marriage.pdf (viđeno 31. srpnja 2021.).

SYNOD OF BISHOPS, u: https://www.vatican.va/roman_curia/synod/index.htm (viđeno 25. lipnja 2021.).

SYNOD OF BISHOPS, III EXTRAORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *Pastoral Challenges to the Family in the Context of Evangelization. Instrumentum Laboris*, Vatican City, (26. lipnja 2014.), u: http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20140626_instrumentum-laboris-familia_en.html (viđeno 21. ožujka 2020.).

III EXTRAORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *Pastoral Challenges to the Family in the Context of Evangelization. Preparatory Document*, Vatican City, (2013.), u: http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20131105_iii-assemblea-sinodo-vescovi_en.html (viđeno 21. ožujka 2020.)

XIV ORDINARY GENERAL ASSEMBLY, *The Vocation and Mission of the Family in the Church and the Contemporary World. Instrumentum Laboris*, Vatican City, (23. lipnja 2015.), u: http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20150623_instrumentum-xiv-assembly_en.html (viđeno 20. lipnja 2020.).